Zbornik radova znanstveno-stručnoga skupa

Dani Josipa Kozarca u Lipovljanima

(Lipovljani, 2013. – 2019.)

Izdavač
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet

Osijek, 2020.

Za izdavača

prof. dr. sc. Loretana Farkaš, redovita profesorica u trajnom zvanju,
dekanica Filozofskoga fakulteta u Osijeku

Uredništvo
izv. prof. dr. sc. Marica Liović, Filozofski fakultet Osijek, urednica
prof. dr. sc. Ljiljana Kolenić, Filozofski fakultet Osijek
prof. dr. sc. Zlata Šundalić, Filozofski fakultet Osijek
prof. dr. sc. Ljudmila Vasiljeva, Sveučilište "Ivan Franko" Lavov, Ukrajina
dr. sc. Anica Bilić, znanstvena savjetnica u trajnom zvanju,
Centar za znanstveni rad HAZU Vinkovci
doc. dr. sc. Ana Mikić Čolić, Filozofski fakultet Osijek
doc. dr. sc. Silvija Ćurak, Filozofski fakultet Osijek

Ilustracije
Ana Geto, Darija Skokić, Dina Djetka

Korektura
Katarina Kolaković, autori

Grafičko oblikovanje i tisak
Krešendo, Osijek

© Autori i Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2020.
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati, fotokopirati ni na bilo koji drugi način
reproducirati bez nakladnikova pisanog dopuštenja.

ISBN 978-953-314-140-4

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Gradske i sveučilišne
knjižnice Osijek pod brojem 150114060.

Filozofski fakultet

Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Zbornik radova znanstveno-stručnoga skupa

Dani Josipa Kozarca u Lipovljanima

(Lipovljani, 2013. – 2019.)

Priredila

Marica Liović

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FILOZOFSKI FAKULTET

ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM CROATICA MDCCCLXI

Centar za znanstveni rad
Hrvatske akademije znanosti i
umjetnosti u Vinkovcima

Općina
Lipovljani

Osijek, 2020.

Recenzenti

akademik Dubravko Jelčić, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

dr. sc. Anica Bilić, znanstvena savjetnica u trajnom zvanju

dr. sc. Janja Prodan, profesorica u miru Sveučilišta u Pečuhu, Mađarska

dr. sc. Ana Batinić, znanstvena suradnica, Zavod za povijest hrvatske književnosti kazališta i glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Zagreb

doc. dr. sc. Mirela Šušić, Odjel za kroatistiku Sveučilišta u Zadru

doc. dr. sc. Vladimira Rezo, Fakultet hrvatskih studija Zagreb

doc. dr. sc. Andrijana Nikolić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, Crna Gora

doc. dr. sc. Dubravka Vidaković, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

doc. dr. sc. Ana Mikić Čolić, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Programsko-organizacijski odbor

Josip Krajči, dipl. oec., predsjednik

prof. dr. sc. Ljiljana Kolenić, redovita profesorica u trajnom zvanju

prof. dr sc. Zlata Šundalić, redovita profesorica u trajnom zvanju

dr. sc. Anica Bilić, znanstvena savjetnica u trajnom zvanju

prof. dr. sc. Milan Oršanić, redoviti profesor u trajnom zvanju

doc. dr. sc. Ana Mikić Čolić

SADRŽAJ

Uvodnik 7

Josip Krajči, O lipovljanskim Danima Josipa Kozarca 9

Ljiljana Kolenić, Leksik romana *Među svjetlom i tminom* Josipa Kozarca 15

Ljiljana Kolenić, *Slavonska šuma* – gramatički pristup 31

Zlata Šundalić, O životinjama u djelu Josipa Kozarca 51

Anica Bilić, Svijet bez vremena i društvo bez oca u noveli *Tri dana kod sina* Josipa Kozarca 69

Silvija Ćurak, Jezik "Šumarskog lista" 87

Marica Liović, Ženski likovi u dramskim tekstovima Josipa Kozarca *Turci u Karlovcu*, *Tuna Bunjavilo* te *Tartufov unuk* 93

Danijel Vilček, Motivi vječnosti i prolaznosti u Kanižlićevu molitveniku *Bogoljubnost na poštenje svetoga Franceška Saverije* 107

Antun Lešić, Motiv ljubavi i mržnje u molitveniku *Primogući i srce nadvladajući uzroci* Antuna Kanižlića 133

Monika Pejičić, Josip Kozarac i I. S. Turgenjev 167

Matej Magdika, Filip Gabrić, *Drugi* u kratkim proznim djelima Josipa Kozarca 177

Kazalo imena 189

Dina Dješka

Uvodnik

Zbornik radova posvećen Josipu Kozarcu nastao je kao rezultat znanstveno-stručnoga promišljanja ponajprije djela Josipa Kozarca[1] i to s jezikoslovnog, književno-teatrološkoga te interdisciplinarnoga aspekta, od 2013 do 2019. godine. Čine ga radovi izloženi na znanstveno-stručnom skupu Dani Josipa Kozarca u Lipovljanima, uz osvrt o povijesti manifestacije, rekli bismo – od ideje do realizacije – *dobrog duha* lipovljanskih susreta gospodina Josipa Krajčija.

Tijekom četiriju znanstveno-stručnih susreta za govornicom u Lipovljanima našao se lijep broj respektabilnih imena hrvatske znanosti o književnosti, jezikoslovaca, znanstvenika interdisciplinarne orijentacije, uglednih kulturnih radnika… Za vrijeme prošlogodišnjih Dana Josipa Kozarca u Lipovljanima, Programski odbor ponajprije ponukan zaraznim entuzijazmom i afirmativnom radnom energijom profesorice Ljiljane Kolenić, rođene Lipovljanke, odlučio je ne prepustiti zaboravu sve ono lijepo i konstruktivno što je priopćeno na znanstveno-stručnom skupu te rezultate svojih istraživanja i promišljanja ponuditi, u pisanu obliku, na uvid i akademskoj i široj društvenoj zajednici.

Na jednim od Dana netko je od sudionika primijetio da taman kad pomislimo da je o Kozarcu sve rečeno i napisano, dogode se Dani i zapravo uvijek i iznova ostajemo zatečeni drukčijim pogledima na poznato, svježinom ideja, ali i činjenicama koje su nam, tko zna zbog kojeg razloga, iako dostupne, izmicale iz vidokruga. Iako je riječ o različitim znanstvenim poljima, šumarstvo i filologija, baš na primjeru Josipa Kozarca, dokazali su da su područja koja se međusobno dopunjuju i u takvoj sinergiji pomnom slušatelju pružaju posve drukčije, nove i kreativne uvide u djelo vrijednoga šumara i književnika.

Pred nama je deset znanstveno-stručnih radova: autorice šest radova znanstvenice su i profesorice koje se niz godina bave Josipom Kozarcem i njegovim djelom. Četiri rada napisali su studenti dodiplomskog, odnosno diplomskoga studija Hrvatskog jezika i književnosti i to je posebna vrijednost ove knjige, a tu vrijednost na Kozarčevim susretima prepoznaje i Općina Lipovljani koja redovito nagrađuje studente spremne na rad i izvan propisanih fakultetskih obveza.

1 Treći Dani Josipa Kozarca u Lipovljanima (2015.) kao središnju temu imali su Molitvenike u hrvatskoj književnosti.

Na kraju, Uredništvo zahvaljuje svima koji su omogućili da ovaj Zbornik ugleda svjetlo dana: autorima, recenzentima, našim dragim i vrijednim mladim kolegicama ilustratoricama Ani Geto, Dariji Skokić te Dini Djetki; Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti Centru za znanstveni rad u Vinkovcima, Općini Lipovljani, Filozofskome fakultetu u Osijeku, posebno dekanici, prof. dr. sc. Loretani Farkaš koja je od prvoga trenutka podržavala i manifestaciju i ideju o objavljivanju zbornika, spremno prihvaćajući financirati ovo izdanje.

Uredništvo

Josip Krajči*

O lipovljanskim Danima Josipa Kozarca

*U listopadu 2012. godine inicirao sam pokretanje kulturne manifestacije **Dani Josipa Kozarca u Lipovljanima** u kojoj bi naglašenu važnost imao svakogodišnji znanstveno-stručni skup, organiziran u suradnji s dva fakulteta: zagrebačkim Šumarskim fakultetom i osječkim Filozofskim fakultetom. A padala je te godine i 155. obljetnica rođenja Josipa Kozarca. Evo kako je izgledao taj motivacijski proglas upućen svima:*

Uvodno

Josip Kozarac je kao hrvatski pisac i šumarski upravitelj jedan od najznačajnijih povijesnih likova koji su ostavili neizbrisivi trag na lipovljanskom obzorju. Boraveći punih deset godina u Lipovljanima (1885.–1895.), kao vrstan šumar i još bolji kroničar onodobnog ruralnog tegobnog života hrvatskoga puka, dao nam je svetu zadaću, da s ponosom pronesemo duh slavonske šume, pitomog mirnog krajolika, marnog i samozatajnog života u zapadnoslavonskoj, ne više zabiti, već, naprednoj duhom i promišljanjem, lipovljanskoj zajednici sviju dobrodošlih obitavatelja. Zato je sazrelo vrijeme da svi zajedno, učitelj i učenik, šumar i poljodjelac, župnik i vjernici, običan čovjek, društvom angažirani volonteri i sva lokalpatriotska inteligencija, kažu i prikažu, što ovoj sredini danas znači lik i djelo Josipa Kozarca, hrvatskog šumara i književnika. Gdje su i kakvi tragovi u svijesti i duši lipovljanskog svagdašnjeg Kozarčevog štovatelja? A želimo ovom prigodom čuti i sve druge, koji mogu i žele doprinijeti, da naš Josip Kozarac bude i danas jednako priznat i zapažen. Šumar i pisac.

Pripomoć obljetničkom programu i takvoj svesrdnoj namjeri, svojim stručnim doprinosom najavljuju:

- Šumarski fakultet Zagreb
- Filozofski fakultet Osijek
- Učiteljski fakultet Zagreb

* Josip Krajči, dipl. oec., predsjednik Programsko-organizacijskog odbora kulturne manifestacije Dani Josipa Kozarca u Lipovljanima. Adresa e-pošte: josip.krajci@gmail.com.

- Društvo književnika Hrvatske
- Uprava šuma Podružnica Zagreb
- Matica hrvatska i njezini ogranci u Kutini i Lipovljanima

Nadamo se i kandidiramo ovaj projekt u 2013. godini kao društveni i kulturni događaj šireg značaja za Općinu Lipovljane i Sisačko-moslavačku županiju. Drugo, pozivamo sve osvjedočene uglednike iz javnog i kulturnog života koji su inače upućeni na suradnju s Lipovljanima, da osobnim doprinosom podrže prerastanje ovog projekta u tradicionalne Dane Josipa Kozarca u Lipovljanima. Znamo da grad Vinkovci godinama ima manifestaciju Dani Ivana i Josipa Kozarca i želimo skupa s njima povećati povijesni ugled i doprinos našeg i njihova Josipa Kozarca.

Koncepcija projekta

Za solidnu pripremu nužno je jasno definirati cilj ovog projekta, a zatim kroz pripremu sadržaja, dati prikaz stručnog i književnog stvaralaštva Josipa Kozarca. Inicijatori pretendiraju da se ovakva okupljanja pretvore u tradicionalne stručne skupove, svakogodišnje i to na dan 18. ožujka, ili uoči dana kada je Josip Kozarac rođen. Osnovna škola Josipa Kozarca u Lipovljanima pogodno je mjesto za takvo što. Ona, čak, ima Dan škole u toj prigodi. Župna rimokatolička crkva Svetog Josipa u Lipovljanima dan iza toga slavi svoga zaštitnika sv. Josipa, a Općina Lipovljani obilježava također svoj Dan. I ako tome dodamo da Hrvatske šume Uprava šuma Podružnica Zagreb imaju svoju gospodarsku jedinicu imenom Josipa Kozarca, razloga je očito, više no dovoljno, da se Lipovljani ponude dušom i srcem za domaćina stručnom skupu Dani Josipa Kozarca u Lipovljanima.

Tko su poželjni aktivni sudionici u ovoj prigodi?

Vjerujemo da ima mnogo kompetentnih ljudi od struke i pera koji su se nadahnjivali nepresušnim vrelom šumarskog stručnog i književnog opusa Josipa Kozarca. Odabir i tematsku koncepciju pripremljenih koreferenta na temu "šumar-književnik", prepustili bi sa zadovoljstvom predstavnicima dvaju navedenih fakulteta. Želimo ići i korak dalje: Općina Lipovljani prethodno bi raspisala svakogodišnji pozivni nagradni natječaj za studente na ova dva fakulteta s temom književnog, odnosno stručnog osvrta na djelo Josipa Kozarca. Tijek i izvedba ovog dijela projekta bila bi isključivo pri nadležnim ustrojbenim jedinicama ovih fakulteta.

Osnovna škola i dječji vrtić u Lipovljanima pripremili bi scensko uprizorenje djela Josipa Kozarca. U planu imamo i povremene susrete 10-ak osnovnih škola koje dično nose ime Josipa Kozarca.

Rezime ovih događanja bio bi prikazan u Lipovljanskom zborniku, s publiciranjem svih stručnih podnesaka, a objavljen koncem kolovoza u prigodi tradicionalne manifestacije Lipovljanskih susreta.

Nositelji projekta "Josip Kozarac – 155. obljetnica rođenja"

Općina Lipovljani će imenovati Odbor za stručni skup "Josip Kozarac – 155. obljetnica rođenja". U sastav odbora bi svaka zainteresirana asocijacija delegirala po jednog predstavnika koji bi (u pravilu e-poštom) mogao koordinirati pripremu i dogovore s organizatorom.

Prijedlog je da sljedeće strukture budu zastupljene u ovom Odboru:

1. Općina Lipovljani
2. OŠ Josipa Kozarca Lipovljani
3. Filozofski fakultet Osijek, Odsjek za hrvatski jezik i književnost
4. Šumarski fakultet Zagreb
5. Hrvatske šume d. d. Uprava šuma Podružnica Zagreb
6. Društvo hrvatskih književnika
7. Matica hrvatska Odsjek za književnost
8. Sisačko-moslavačka županija
9. Učiteljski fakultet Zagreb

Odbor bi imenovao predsjednika, njegova zamjenika i tajnika, a prema potrebi odredio i druge pomoćne funkcije.

Općina Lipovljani pružit će svu potrebnu potporu tehničke i organizacijske naravi koja uključuje i marketinšku, medijsku te izdavačku angažiranost. Radi toga će ovaj projekt u 2013. godini biti unutar Općine promoviran kao zajednički programski sadržaj u radu svih društvenih institucija i udruga, koje po vokaciji imaju dodirne interese za uspjeh ovog programa (Dječji vrtić, osnovna škola, KUD, Zbor, Matica hrvatska, Lovačko društvo itd. Nakon ove inicijative, načelnik Općine Lipovljani Mario Ribar je 24. prosinca 2012. na prijedlog pokretača ideje imenovao Odbor za pripremu stručnog skupa "Josip Kozarac – 155. obljetnica rođenja" sa sljedećim članovima:

1. Josip Krajči, dipl. oec., predsjednik Odbora
2. Anka Doležal, zamjenica predsjednika
3. prof. dr. sc. Ljiljana Kolenić, Filozofski fakultet Osijek, članica
4. prof. dr. sc. Milan Oršanić, Šumarski fakultet u Zagrebu, član
5. prof. dr. sc. Ivan Prskalo, Učiteljski fakultet Zagreb, član
6. Tatjana Đuričić Kuric, dipl. ing. šumarstva, Uprava šuma Podružnica Zagreb, članica
7. Đuro Vidmarović, prof., Matica hrvatska, Društvo hrvatskih književnika, član
8. Melita Lenička, tajnica Inicijativnog odbora.

Dalje je sve povijest. Dosad je održano sedam manifestacija s isto toliko znanstveno-stručnih skupova, a suradnički krug se postupno svake godine širio te ponosno možemo reći da su u pripremu i izvedbu ovog programa, uz Općinu Lipovljani, sada uključene sljedeće institucije i ustanove:

1. Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

2. Šumarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

3. Centar za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Vinkovcima

4. Hrvatske šume d.o.o, Uprava šuma Podružnica Zagreb

5. Hrvatsko šumarsko društvo Ogranak Zagreb

6. Institut za arheologiju Zagreb

7. Javna ustanova Park prirode Lonjsko polje

8. OŠ Josipa Kozarca u Lipovljanima

9. Narodna knjiznica i čitaonica Lipovljani

10. Matica hrvatska Ogranak Lipovljani

11. Matica hrvatska Ogranak Kutina

12. Učiteljski fakultet Zagreb

Uz navedene sudionike, potporu ovom programu daju i lokalni poduzetnici te u organizacijskom vidu domaći volonteri, entuzijasti i možemo ih slobodno nazvati ljubiteljima književne baštine. Bez tih desetak samozatajnih organizatora priprema i izvedba ovako renomiranog skupa bila bi upitna. Stoga zahvala ide podjednako umnim glavama koje donose u lipovljansku seosku sredinu Kozarčev duh, a isto tako

domaćim srdačnim organizatorima spremnim svake godine uvećavati spomen na svog književnika i šumara jer on to svakako zaslužuje.
I na kraju popis svih dosadašnjih skupova s temama po godinama:

I. Dani Josipa Kozarca u Lipovljanima 2013. – Šumarski fakultet Zagreb, Hrvatske šume, Filozofski fakultet Osijek, Centar za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Vinkovci, Učiteljski fakultet Zagreb

Znanstveno stručni skup u Lipovljanima "Josip Kozarac – 155. obljetnica rođenja"

II. Dani Josipa Kozarca u Lipovljanima 2014. – Šumarski fakultet Zagreb, Hrvatske šume, Centar za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Vinkovci

Međunarodni znanstveno stručni skup "Poplavne šume"

III. Dani Josipa Kozarca u Lipovljanima 2015 – Filozofski fakultet Osijek:

Znanstveno-stručni skup u Lipovljanima 13. ožujka 2015., "Molitvenici u hrvatskoj književnosti"

IV. Dani Josipa Kozarca u Lipovljanima 2016. – Hrvatske šume, Šumarski fakultet Zagreb, Filozofski fakultet Osijek, Centar za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Vinkovci, Učiteljski fakultet Zagreb

Znanstveno-stručni skup "Josip Kozarac – šumar i književnik"

V. Dani Josipa Kozarca u Lipovljanima 2017. – Filozofski fakultet Osijek, HAZU Vinkovci, Šumarski fakultet Zagreb, Hrvatske šume, Učiteljski fakultet Zagreb, Institut za arheologiju Republike Hrvatske

Znanstveno-stručni skup "Hrvatski jezik u Slavoniji u prošlosti i sadašnjosti"

VI. Dani Josipa Kozarca u Lipovljanima 2018. – Šumarski fakultet Zagreb, Hrvatske šume, Filozofski fakultet Osijek, HAZU Vinkovci, Učiteljski fakultet Zagreb

Znanstveni-stručni skup: "Josip Kozarac – 160. obljetnica rođenja"

VII. Dani Josipa Kozarca u Lipovljanima 2019. – Filozofski fakultet Osijek

Znanstveni-stručni skup: "Josip Kozarac: književnik i prirodoslovac – naš suvremenik"

Darija Skokić

Ljiljana Kolenić*

UDK 821.163.42.09 Kozarac, J.-31
811.163.42'373

Leksik romana *Među svjetlom i tminom* Josipa Kozarca

Članak govori o leksiku Josipa Kozarca u romanu *Među svjetlom i tminom*. Josip Kozarac pisac je realizma, a piše hrvatskim standardnim jezikom što znači da u njegovi djelima nema elemenata dijalekta. Realističnost postiže izvornim toponimima i antroponimima, uobičajenim pozdravima, oslovljavanjem, tipičnim usklicima, razgovornom frazeologijom i ostalim leksikom tipičnim za slavonsku sredinu. U članku se osobito ističe mišljenje da je mjesto radnje romana zapadna Slavonija, moguće Lipovljani, što se objašnjava toponimima i antroponimima. Roman *Među svjetlom i tminom* zbog svoje kritičnosti društvenih prilika u drugoj polovici 19. stoljeća cenzuriran je tako da je objelodanjen u tom cenzuriranom, a ne izvornom obliku.

Ključne riječi: Josip Kozarac, leksik, *Među svjetlom i tminom,* hrvatski standardni jezik, dijalekt

Roman hrvatskoga pisca Josipa Kozarca *Među svjetlom i tminom* držimo jednim od ponajboljih njegovih djela.[1] Objelodanjen je 1891. godine u izdanju Matice hrvatske iz Zagreba.

Kratak je sadržaj romana: Jakov Klarić postaje načelnikom "gornjoslavonskoga" sela Žabarski Bok. Upoznaje se s "uglednicima" u selu: župnikom, četnikom (satnikom) Ratkovićem, seoskom ljepoticom, raspuštenicom i zavodnicom, gospođom Malvinom, nesposobnim i pripitim seoskim liječnikom, tetom Julom, nadriliječnicom i "zloduhom" "koji je ljudski rod još u zametku zatirao". Potom u selu živi još

* Dr. sc. Ljiljana Kolenić, redovita profesorica u trajnom zvanju na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Lorenza Jägera 9, 31000 Osijek. Adresa e-pošte: kolenic@ffos.hr.

1 Književni ga povjesničari, doduše, različito ocjenjuju. Krešimir Nemec, primjerice, kaže: "U estetskom smislu *Među svjetlom i tminom* ne doseže vrijednost *Mrtvih kapitala*. Roman je nedorađen, radnja teče usporeno, s mnogo praznog hoda i gube se u nevažnim detaljima" (Nemec 2017., 157).

povremeno sin Jakova Klarića, Andrija i sinovac satnika Ratkovića, Josip. Oni su visokoobrazovani, Andrija je student, a Josip mijenja fakultete i živi od očeva nasljedstva. Bitni su još likovi za radnju romana seljaci, braća Petar i Marko Kovačić koji se parniče radi nasljedstva. Između Josipa Ratkovića i Tereze Klarić rađa se ljubav i ona rodi izvanbračnoga sina. Mještani Žabarskoga Boka opterećeni su porezima ("porezi, prirezi, dohodarine, školarine, potrošarine, kućarine… i što vam ja znam"). Seljani u šali kažu da će se plaćati i *brkarina*, tj. porez na brkove. Seljaci teško žive, na rubu su egzistencije, tješe se alkoholom, umiru i oni i djeca jer ne mogu plaćati liječnika

U romanu *Među svjetlom i tminom* vidi se kako je Josip Kozarac pravi pisac hrvatskoga realizma. On je vrlo kritičan prema društvenim prilikama svojega vremena, prema svećeniku, vojnim vlastima, liječnicima, seoskim ženama lakoga morala itd.[2] Stoga je dobar dio romana cenzuriran. Sam autor nije mogao intervenirati u cenzurirani dio svojega romana *Među svjetlom i tminom* jer Matica hrvatska, koja je djelo objelodanila, nije pričekala mišljenje samoga autora o cenzuriranim dijelovima. Ne treba posebno upozoravati da je zbog cenzure Kozarčev roman Među svjetlom i tminom znatno oštećen. Kozarčev je roman zbog cenzure dijelova rekonstruirao Emil Štampar 1950., a rekonstrukcijom se bavio i Ivo Bogner. (Bogner 1974.) U ovom članku ne ćemo analizirati jezik rekonstruiranih dijelova Kozarčeva romana.

O jeziku se Josipa Kozarca već dosta pisalo. Izdvojiti je radove Sande Ham, Stjepana Damjanovića, Vladimira Karabalića i Sanje Cimer i drugih.

Sanda Ham, koja je i doktorirala na temu Josipa Kozarca u *Jeziku* odgovara na pitanje govori li Kozarčeva Tena slavonski (Jezik 56) i kaže:

> "Dakle, u Teninu svijetu Slavonac ne govori dijalektom, nego književnim jezikom, stranac hrvatski govori čisto i biranim stilom, Romi govore jasno hrvatski – tek kada treba zbog stihotvornosti pogriješiti (*I to od Gjorgje – moje zlatno grožđe*), Kozarac im dopušta gramatičkih nepravilnosti. Ako jezično treba prigovoriti Kozarcu, to je zbog toga što ne upotrebljava dijalekt kada narav pripovijedanja to zahtijeva, a ne zato što ga upotrebljava. I zaključno – Kozarčeva Tena ne govori slavonski." (Ham, 2009., 63.)

Sanda je Ham u članku analizirala Kozarčev jezik i u neupravnom govoru, i u slobodnom neupravnom govoru, i zaključila je na temelju gramatičke analize da Kozarčeva Tena govori standardnim jezikom svojega vremena, odnosno jezikom zagrebačke filološke škole sa svim Kozarčevim poštivanjem tadanje jezične norme. Toj raščlambi doista nemamo što dodati i ne odnose se ti zaključci samo na Tenu, nego i na ostala

2 Sam autor kaže u svojoj *Autobiografiji*: "Baš u onaj čas kad sam se zabavljao s građom iz koje sam sagradio Među svjetlom i tminom, zahvatilo je naše društvo dosele neviđeno gramzenje za ličnom čašću i probitkom; mene se je ta trzavica tako nemilo dojmila da sam se začas zaboravio i hotimice išao za tim da prikažem te nagomilane slike u što crnjim i kraćim bojama, pa makar i na štetu umjetnosti."

Kozarčeva djela koja također gramatički u cijelosti poštuju normu. S. Ham upozorava da se nađe i pokoji turcizam, hungarizam ili germanizam u Kozarčevim djelima, ali to objašnjava stilskim razlozima.

Kako onda i kojim jezičnim sredstvima postiže Josip Kozarac realističku uronjenost u realnost slavonskoga sela koje živi, već prema naslovnoj sintagmi, u suprotnosti ili upravo između njih: *među svjetlom i tminom*.[3] Realističnosti, sasvim sigurno, pridonosi tematika, opis seoskoga gospodarstva i seoskoga života. Ipak valja reći da svaka tema književnoga djela mora biti i općeljudska jer inače književno djelo nema prave vrijednosti.

U ovom ćemo radu pokazati kako i kojim je jezičnim sredstvima postizao Josip Kozarac vjerodostojnost u slikanju slavonskoga sela i ljudi premda čak ni u dijalozima nije rabio slavonski dijalekt. Također ćemo na temelju jezične raščlambe, utvrditi temeljne osobine Kozarčeva stila.

Imena

Ime mjesta u kojem se događa radnja jest Žabarski Bok.[4] Josip Kozarac ni jedno ime u romanu nije izmislio pa ni Žabarski Bok. Naime, danas je Žabarski bok na popisu šuma i šumarsko-gospodarskoga područja, ali postoji i nije daleko od Lipovljana. U Kozarčevo vrijeme leksem žabari značio je malograđanštinu pa i Ante Kovačić piše roman *Medju žabari* (1886.) u kojem šiba malograđanštinu, a mjesto je radnje u Kovačićevu romanu Žablja Lokva. Kovačićev je roman smješten u karlovačko područje, a Kozarčev u "gornju" Slavoniju. Žabarski Bok mogu biti Lipovljani, selo uz gornji tok Save, *gornjoslavonsko* selo. Toponim postoji, dakle realističan je (šumsko gospodarstvo Žabarski bok nije daleko od Lipovljana), a izabran je i zbog poigravanja značenjem koje se odnosi na žabare, malograđane, skorojeviće, one koji pokazuju "dosele neviđeno gramzenje za ličnom čašću i probitkom", kako to tumači sam autor Kozarac u *Autobiografiji*. Život u Lipovljanima Josip je Kozarac dobro poznao jer je u njima proveo deset godina života kao upravitelj šumarije. Stoga likovi koje je opisao, težak seoski život i činovnički aparat koji izrabljuje seljake u vrijeme banovanja Khuena Hedervaryja mogu biti doista "lipovljanski". To je tim zanimljivije što u gotovo svim Kozarčevim djelima držimo da je mjesto radnje istočna Slavonija, a u ovom je

3 I roman *Mrtvi kapitali* u naslovu sadrži u neku ruku suprotnost. Kapital je ekonomska vrijednost koja se ulaže u proizvodnju radi određene dobiti, uvećanja. A pridjev *mrtvi* kaže upravo suprotno: nešto što ne da se ne uvećava, ne samo da ne stagnira, nego i umire, nestaje, gubi se.

4 Ime Žabarski bok nalazimo na mrežnoj stranici Hrvatskih šuma na popisu šuma i šumarsko-gospodarskoga područja javni-podaci.hrsume.hr/o4o5.asp?gj=138&naz=%8EABARSKI%20BOK.

romanu mjesto događanja iznimno zapadna Slavonija.[5] Kako je već utvrđeno da Josip Kozarac ne piše dijalektom, ne moramo ni u ovom romanu tražiti elemente dijalekta, a posebno ne slavonskoga dijalekta (u narodu poznatoga kao šokačkoga) jer krajnji zapad slavonske Posavine ne govori slavonskim dijalektom. (V. npr. kartu u Berbić Kolar, Kolenić 2014., 49.)

Župnik, liječnik, vojnički časnik, mladi studenti koji povremeno navrate, seoska zavodnica, nadriliječnica – moguće da ih je Josip Kozarac upoznao za njegova desetogodišnjega boravka u Lipovljanima. Valja reći da su i Kovačićev roman *Medju žabari* i Kozarčev roman *Među svjetlom i tminom* doživjeli sličnu sudbinu: Kovačićev je roman prestao izlaziti nakon desetoga nastavka, a Kozarčev je roman snažno cenzuriran.

Uz ime mjesta Žabarski Bok (kao toponim postoji), i sva su ostala imena izvorna i bila su svakodnevna u selima Kozarčeva vremena, pa i danas je u većini mjesta tako. Popis imena i prezimena likova (antroponimi) nije neobičan, zapravo, sasvim je realističan.

Glavni lik je *Jakov Klarić*, pokojna mu je supruga bila *Manda*, njegov je sin *Andrija*, kći je *Tereza*, braća koja se spore oko nasljedstva su *Petar* i *Marko* Kovačić, satnikov je sinovac *Josip* Ratković, mjesna zavodnica je *Malvina*, nadriliječnica je *Jula*, mještani su Đuro, *Franjo* Blažetić, *Antun*, *Nikola*, djevojčica koja vodi kravu za porez je *Katica Anićeva*. Njezini su "bratani" *Pera* i *Luka*.

Dakle, ženska su osobna imena: *Manda*, *Tereza*, *Malvina*, *Jula*, *Katica*.

Muška osobna imena: *Jakov*, *Josip*, *Andrija*, *Petar*, *Marko*, Đuro, *Franjo*, *Antun*, *Nikola*.

I danas su sva imena zastupljena u većini slavonskih mjesta. Samo ime *Malvina* danas nije uobičajeno u hrvatskim mjestima i to ime je vjerojatno dao Kozarac svojoj junakinji da ju okarakterizira kao osobu koja ne pripada seoskim ženama i koja je drugačija od njih.

Još je važno istaknuti da često u jednom mjestu ima više stanovnika s istim imenom. Obično tada čujemo i izvedena imena od osnovnoga. Tvorbeni dočetci muški osobnih izvedenih imena u Kozarčevu su romanu –o (Đuro, *Franjo*), –a (*Pera*). To su i danas najčešći tvorbeni dočetci za izvedena muška osobna imena ne samo u Slavoniji, nego općenito u Hrvata. Izvedena ženska osobna imena uglavnom su na –a (*Jula*, *Manda*) ili na –ica (*Katica*) što su i danas česti tvorbeni dočetci za izvedena

5 U Kozarčevoj pripovijetki *Slavonska šuma* vjerojatno se isto radi o zapadnoslavonskoj šumi, onoj koju je pošumljivao Kozarac dok je bio ravnatelj šumarije u Lipovljanima.

ženska osobna imena. I osobna imena likova romana *Među svjetlom i tminom* sasvim su realistična.

Prezimena u Žabarskom Boku također su uobičajena u slavonskim selima, i općenito u Hrvata: *Klarić, Tkalčević, Anić, Blažetić, Ninković, Ratković*.

Valja naglasiti da je i u vrijeme Josipa Kozarca bilo stranaca u selu (Lipovljanima). Među njima najživopisniji je liječnik, Nijemac koji ne razumije svoje pacijente, a ni oni njega, *Vencel Otokar Drapal*. Gostioničaru je prezime *Weis*.

Osobna su imena uglavnom svetačka i kršćanska. Prezimena su ili patronimici poput *Blažetić, Ratković*, ili matronimici poput *Klarić, Anić*, ili prezime koje je motivirano zanimanjem (*Tkalčević*). Budući da je antroponimija također dio jezikoslovlja, možemo reći da Josip Kozarac imenima daje realističnu, vjerodostojnu sliku slavonskoga sela.

Oslovljavanje

Poznato je da se ljudi obično ne oslovljavaju u selu jednako kao u gradu. U selima je uobičajen prisniji i familijarniji način oslovljavanja poput sintagmi: *teta Jula*, *kum Marko*, *kum Petar*, *brajan Marko*, *djed Antun* i sl. Oslovljavanje je moglo biti i samo imenom poput vokativnoga *Marko* ili posvojnom zamjenicom *moj* i imenom da bi se postigla prisnost: *moj Marko*. Prisnost se može postići i osobnom zamjenicom *moj* i pridjevom *dragi*: *moj dragi*. Tako se obraća satnik Ratković načelniku: "Tako je to, moj dragi, bili Vi, bio tko drugi načelnikom".

Neka su zanimanja u selu imala posebna pravila pri oslovljavanju. Tako se seoskom krčmaru obraća s *gospodaru* (*gospodaru Weisu*), a svećenicima se i tada i danas obraćalo s *velečasni*. Na sudu se obraća sa *slavni sude*. Sintagma koja započinje s *gospodin* i *gospođa* javlja se u oslovljavanju najčešće uz zanimanje koja pripadaju državnim službama ili višim društvenim slojevima (npr. *gospodin načelnik*, *gospodin četnik*, *gospođa Malvina*). S *gospodine* se također obraća višim društvenim slojevima bez dodavanja imena: *Hajdete, gospodine, ako Boga znate* (čovjek čije je dijete bolesno obraća se liječniku). Pravila tituliranja i oslovljavanja bila su jasna u Kozarčevo vrijeme i u tom smislu također možemo govoriti o (jezičnom) realizmu i poznavanju i vjernom preslikavanju jezičnoga bontona.

U oslovljavanju je još važno istaknuti da su se siromašni seljani viđenijim ljudima u selu obraćali u 3. osobi množine. Tako se načelniku obraća Petar Kovačić: "Ne razumiju me oni… već ih ja lijepo molim."

Ljudi istoga ili sličnoga društvenoga statusa obično se obraćaju jedan drugome s *prijatelju* ili *prijane* da bi pokazali prisnost i isti položaj u društvu: *To ti, prijane moj, preveć skrupulozno uzimlješ*. (Kotarski upravitelj sudcu). *Dobro je, razumijemo, prijatelju*! (Sudac kotarskom upravitelju).

Odrasli ljudi djeci se obraćaju na različite načine. Primjerice, gospođa Malvina seoskoj djevojčici koja vodi kravu porezniku kaže: A čija si ti, *dušo*?

Nemamo primjere gdje se djeca obraćaju odraslim osobama, ali imamo primjer kada djevojčica za svoju mlađu braću rabi odmilicu *bratani*.

Josip Kozarac je pisac realizma i to se vidi i u njegovim dijalozima.

Pozdravi

Pozdravi su također tipični za slavonsko selo. Jedan od uobičajenijih pozdrava bio je *Dobar večer*. Otpozdrav na taj pozdrav nije bio isti (*dobar večer*), nego najčešće *Bog dao*. *Bog* je i inače čest u hrvatskim pozdravima, bilo kao samostalna riječ, bilo kao dio sintagme. Pozdrav *Bog* također se sačuvao do danas. Čitamo otpozdrav: *Zbogom, brate i do viđenja*. – *Bog*!- *Bog*, *brate*! Vidimo da je pozdrav na rastanku uz *Bog* i *doviđenja*. *Doviđenja* je danas najčešći pozdrav na odlasku, ali ranije nije tako bilo. (v. Kolenić 2006., 154.) Naime, do 18. stoljeća najčešći je pozdrav na rastanku bio *zbogom*, koji se javlja i u romanu *Među svjetlom i tminom*, ali kao u neku ruku konačni pozdrav. Tako mladi Ratković odlazi od Malvine i kaže joj *Zbogom* u značenju da se više ne će vratiti i da zauvijek odlazi. Pozdrav *doviđenja* bio je do kraja 18. stoljeća u Slavoniji rijedak. Razvidno je da se u 19. stoljeću *zbogom* i *doviđenja* uglavnom javljaju u današnjem značenju, kako je to i u romanu *Među svjetlom i tminom*. Dakle, najčešće se *doviđenja* rabi za rastanak i za skori susret, *zbogom* najčešće znači rastanak zauvijek.

Do danas možemo čuti u nekim selima pozdrav *Hvaljen Isus i Marija* i otpozdrav *Uvijek hvaljen*. Tako je i u Kozarčevu romanu.

Gospoda se mogu pozdravljati sa *Sluga sam ponizan*, a otpozdrav je tada *Sluga sam*. *Sluga ponizni* i *službenik ponizni* javlja se kao pozdrav u gramatici Blaža Tadijanovića iz 1761. Naime, stari su hrvatski gramatičari, Blaž Tadijanović, Matija Antun Reljković, Marijan Lanosović, Ignjat Alojzija Brlić i ostali znali uz čisto gramatičku građu dodavati i neke elemente koji nisu čisto gramatički, a među njima su i obrasci svakodnevna razgovora. Naravno da razgovori počinju i završavaju pozdravima. V. o tome u Kolenić 2006., 150–157.

U romanu *Među svjetlom i tminom* javljaju se i drugačiji pozdravi odnosno oni koji izrijekom ne znače pozdrav. Primjerice novi načelnik Jakov Klarić se dolazi predstaviti gospođi Malvini u njezinu kuću, a ona ga "pozdravlja" riječima: "A!... gospodin načelnik, to ste Vi! Čestitam! Izvolite."

Seoski župnik novoga načelnika kod kuće dočekuje riječima: "Baš dobro da ste došli" i odmah se požali na to kako mu seljani ne plaćaju lukno na vrijeme.

Usklici

Autentičnosti pridonosi i uporaba vrste riječi koja se zove usklici. Naime, ljudi često osim razgovijetnim rečenicama govore i na rubu neverbalne komunikacije usklicima[6] koji izražavaju različite osjećaje: čuđenje, strah, iznenađenje, divljenje, žalost, smijeh i sl. Josip Kozarac te usklike također prenosi u tekst svojega romana tako da stječemo dojam uvjerljivoga razgovora između ljudi u Žabarskom Boku. Neki od tih usklika u rečenicama (*ej, vaj, aj, oh, uh, ohoho* i sl.) bez kojih bi rečenice bile nepotpune i nevjerodostojne. Realizam se očituje i usklicima:

"Ej! Vaj! da su te misli znale u pravi čas u njemu se roditi!"

"Ej! Sretni ti čovječe, koji uz kokošju juhu i rezance sa sirom ne poznaješ veće slasti na zemlji"

"Ahaha, tako ti meni kaži!..."

"Aj mene, pomozite, ljudi!"

"Oh! Gadio se samomu sebi"

"Uh! Kako oduran prikaza mu se sadanji život"

"Ohoho! Markiza, kontesa, princeza?!"

"Ha-ha-ha!"

"E, ako je tako, onda baš Vam hvala, gospodine načelniče"

"Ama, zaboga, ljudi! Nikolina se staja puši"

6 Dunja Pavličević Franjić usklike ubraja u nejezične sastavnice, a nejezične sastavnice tumači kao: "Nejezičnim se sastavnicama mogu smatrati svi ostvaraji koji se nužno i neizbježno pojavljuju u govoru kao praktičnomu ostvaraju procesa sporazumijevanja…, dok ih jezik kao apstraktno organiziran i normiran sustav znakova ne prihvaća uvijek i u potpunosti, osim možda na razini pogrješaka koje bi mogle otežati priopćavanje." (Pavličević Franjić, 2008, 44.)

Nazivi za zanimanja

Vjerodostojnosti opisa pridonose i nazivi za zanimanja koja su u vrijeme Josipa Kozarca, a mnoga i do danas uobičajena u slavonskom selu. Jakov Klarić, načelnik mjesta, mijenjao je zanimanja, penjao se na ljestvici uspjeha. Sva zanimanja Jakova Klarića: *općinski pisar, načelnik općine, oružnik, lugar, pisar, ravnatelj pisarne, dnevničar kod kotarske oblasti, mjesni sudac, kulturni vijećnik, županijski skupštinar*.

Ostala zanimanja u Žabarskom Boku, odnosno zanimanja koja su poznata u selu onoga vremena (u primjerima su dodani i pridjevi ako se nalaze uz zanimanje, ili ime osobe kako to zapisuje J. Kozarac): *bogati odvjetnik, mlad pristav*,[7] *predstojnik, činovništvo, upravitelj, kancelist*,[8] *oficijal*,[9] četnik, umirovljeni časnik, općinski liječnik *Vencel Otokar Drapal, činovnik, majstor Franjo, ministar, defraudant*.[10] Naravno da sva ta zanimanja seljaku nisu potrebna i zato se i spominju brojni porezi koji podmiruju sva navedena zanimanja. Uglavnom se radi o činovničkim zanimanjima koja su seljaci porezima uzdržavali.

Spominjanjem likova i zanimanja dobivamo realističnu sliku hrvatskoga sela u 19. stoljeću.

Usporedbe

Već se pisalo o Kozarčevim vrlo slikovitim usporedbama. Često su to usporedbe s biljnim i životinjskim svijetom, na što su književni povjesničari već upozoravali. Za ovu smo prigodu izdvojili tek nekoliko:

"i tako je taj starčić u razgovoru *poput skakavca skakao*/ čeznući za snom *kao cvijet za rosom*/ Ja osjećam kako *poput ogromne zmije* plazi s mene moja petogodišnja muka/ Njih dvojica, predstavnici najstarije ljudske uredbe, izgledali su u taj čas *kao dva suha hrasta na livadi* koji su preostali od negdašnje prašume koja se negda tuda širila/ supruga njegova *motrila* je na njega *kako koka na kružećega u visinama jastreba*"

Kao što je razvidno, poredbeni veznik u Kozarčevu romanu *Među svjetlom i tminom* može biti *kao*, *kako*, *poput*.

7 Pristav je pomoćni sudski ili upravni službenik.

8 Kancelist je niži činovnik.

9 Oficijal je državni službenik.

10 Prema rječniku stranih riječi *defraudant* od lat. riječi *defraudans* jest *pronevjeritelj, varalica, utajivač, krijumčar…* (http://onlinerjecnik.com/rjecnik/strane-rijeci/d/30).

No, znaju te usporedbe biti iz književnoga svijeta. Tako je razvidno da Josip Kozarac ima dobru izobrazbu i da mu nisu strane ni usporedbe s antičkim svijetom: "*Kao Scipio na ruševine Kartage*, tako stupi Vencel Otokar pred mrtvoga zeca."

Rečeno je već kako su Kozarčeve usporedbe često originalne i začudne. Tako uspoređuje pjevanje sa pjenušcem ("pjesma iz Malvininih i Ratkovićevih usta *pjenušila se i iskrila poput* šampanjca"), a čežnju s ljetnim vjetrom ("čežnja plemenita poput ljetnog vjetra"). Po takvim je usporedbama Kozarčev stil prepoznatljiv.

Pridjevi

Već se pisalo o posebnosti Kozarčevih atributa koji "najčešće pronalaze pogodan, točan ili metafoičan uspjelo izabran epitet" kako je to dobro primijetio Ivo Bogner u Bogner 1974., 22. Mi ćemo ovdje izdvojiti doista posebne pridjeve s njihovim imenicama da bismo oprimjerili Kozarčevu originalnost u tom smislu: *tiha rumen, vesela uzrujanost, ugodna uzrujanost, blijedobijelo lice, smijuće oči, namudreni govor, pepeljugaste* oči, drago smijanje, *nuskrajna šuma, nevidovna logika, smeđoplavkaste* oči. Mogli bismo reći da Josip Kozarac nije uvijek baš najbolje atributom opisao imenicu, ali sve je to radio zbog ekonomičnosti izraza. Naime, kada kaže *ugodna uzrujanost*, on skraćuje rečenicu, a iz konteksta je jasno da je Jakov Klarić, njegov glavni lik, bio uzrujan zbog osjećaja ugode. Kada kaže da njegova junakinja, teta Jula, ima *namudreni govor*, on to i pojašnjava: *njezin namudreni govor – ona je govorila čas kao Pitija, čas kao Hetera*. Dakle, taj govor nije mudar, nego samo djeluje mudro. Seoski liječnik Vencel Otokar Drapal, bio je sretan i bilo mu je drago što je u društvu pa se smijao i to je bilo *drago smijanje*, odnosno smijanje od dragosti: *Vencel Otokar Drapal sam je klokotao od dragog smijanja*. Svi su ti pridjevi kada ih promatramo u kontekstu jasni i razumljivi, ali svakako originalni i posebno su obilježje Kozarčeva stila.

Frazeologija

Ne možemo u ovom razmatranju ne spomenuti i Kozarčevu frazeologiju koja možda najbolje govori o vjerodostojnosti i uronjenosti u slavonsku sredinu. O Kozarčevoj je frazeologiji pisala Bernardina Petrović u radu pod naslovom *O frazeologiji Josipa Kozarca*. (Petrović 1997.) Radu je dodala popis frazema što ih je izdvojila iz Kozarčevih pripovijesti. Prije nego što progovorimo o frazeologiji u romanu *Među svjetlom i tminom*, izdvojit ćemo zaključke koje je na temelju raščlambe Kozarčeve frazeologije donijela B. Petrović: gotovo su svi Kozarčevi frazemi i danas u uporabi, najviše je frazema iz značenjskoga polja osjećaja.

Frazeme koji izražavaju osjećaje i mi smo našli u velikom broju u romanu *Među svjetlom i tminom*: *biti tijesno oko srca* (osjećati zabrinutost i tjeskobu), *stezati se oko srca* (osjećati tjeskobu), *patiti se kao đavo* (jako patiti, naporno raditi) itd. Ovdje ne ćemo nabrajati više takvih frazema jer su ti frazemi tipični i za druga Kozarčeva djela. Frazeologija koja govori o osjećajima često kao sastavnicu ima *srce*, što je također u hrvatskoj frazeologiji poznato.

Bernardina Petrović također upozorava da su po strukturi najbrojniji glagolski frazemi kojih, dakako ima i u romanu *Među svjetlom i tminom*. To su frazemi koji sadrže glagol, a znače određenu radnju, stanje ili zbivanje poput: *misliti svojom glavom* (sam donositi odluke, biti samostalan), *učiti pameti* (davati savjete, usmjeravati koga), *biti u svom elementu* (biti jako dobro raspoložen) itd.

U ovom ćemo pregledu frazeologije romana *Među svjetlom i tminom* posebno upozoriti na osobitosti Kozarčeve frazeologije.

Kako autor u romanu priča i ostavlja dojam nekoga tko se uživio frazeologijom u svijet ljudi o kojima priča, tako često rabi razgovorne frazeme koji pridonose tom govorenom pripovjedačkom tonu. Među tim "pripovjedačkim", govorenim frazemima izdvajamo naša opažanja.

Neke frazemske sveze uglavnom govore o količini, ali bez stopostotne preciznosti. Takvi su frazemi koji kao sastavnice sadrže brojeve u slijedu: u *dvije-tri riječi*, za *godinu-dvije*, *dva-tri* puta, *petoricu-šestoricu* ljudi. Uglavnom takvi frazemi znače nekoliko.

Josip Kozarac voli rabiti frazeme u čijim se sastavnicama ponavlja korijen. Tako frazem *dan-danas* u rečenici "Tko zna bi li on još i dan-danas bio oružnikom" možemo jednostavno zamijeniti leksemom *danas*, a da se značenje ne promijeni, ali s razgovornim frazemom *dan-danas* dobije se stilska obilježenost, razgovornost. Osim spomenutoga frazema *dan-danas*, možemo nabrojiti još i *dan po dan* (postupno), *jedan jedini* (samo jedan), *zakon je zakon* (nešto što se mora poštovati), *zdrav zdravcat* (sasvim zdrav), *prav pravcat* (pravi), *sam samcat* (sasvim sam). Pridjevi koji se ponavljaju s dočetkom -cat obilježje su razgovornoga jezika i pridonose vjerodostojnosti pripovijedanja.

Kozarac također rabi frazeme u kojima se ponavljaju prvi i/ili posljednji slogovi poput *navrat-nanos* (na brzinu), *ovdje-ondje* (ponegdje), *hoćeš-ne ćeš* (nevoljko, nerado), *malo-pomalo* (polako, pomalo), *kakov-takov* (nekakav). To je također obilježje razgovornoga stila.

U hrvatskim (i ne samo hrvatskim) frazemima često se čuje rima, različita ponavljanja korijena, slogova i sl. pa frazemi često u Kozarčevim djelima daju obilježje pripovjedača i sudionika događaja.

Takav odabir frazema govori o govorenom, pripovjednom. Još bismo izdvojili frazem *u neke nekavice* (jednom, nakon određenoga vremena) koji se javlja u pripovjednim dijelovima Kozarčeva romana, a rabi ga i Antun Gustav Matoš, Ivana Brlić Mažuranić i drugi. Kao ilustraciju navodimo rečenicu iz Kozarčeva romana: "U neke nekavice ti odahneš."

Uz tu pripovjednu frazeologiju javlja se i knjiška, ona koja govori o visokom obrazovanju Josipa Kozarca, a Kozarac takvu frazeologiju uglavnom pripisuje osobama višega društvenoga statusa u selu, ili pak rabi tu "učenu" frazeologiju zbog ironiziranja likova. Primjerice u opisu seoskoga liječnika Drapala, koji razmišlja: "Sic transit gloria mundi! Tako je negdje odzvanjalo u Drapalovoj duši (Tako prolazi slava svijeta)" ironizira njegovo razočaranje što je zec kojega je našao na grani već bio ustrijeljen, a on je pomislio da je pronašao novu zečju vrstu koja živi na grani. Seoski župnik koji se žali načelniku da mu ljudi ne plaćaju na vrijeme lukno pa su mu dužni, najprije rabi običnu poslovicu rabeći vulgarizam *crkni* koja ga prokazuje kao nestrpljiva, neuka, priprosta, obična mještanina Žabarskoga Boka ("crkni magarče dok trava naraste"), a potom odmah rabi latinsku izrjeku "facta, facta, non verba (djela, djela, a ne riječi)" da bi popravio dojam i pokazao svoju učenost. Naime, nakon što mu načelnik obeća da će se stanje popraviti, odnosno da će dobiti svoj dug, župnik kaže: "Da, bit će! Tako je i onaj govorio, ali znate li što poslovica kaže: crkni magarče dok trava naraste*! Facta, facta – non verba*; činom Vi meni dokažite." Razvidno je da latinske izrjeke služe i za karakterizaciju likova. Seljaci ih ne rabe, nego učeni sloj društva u selu. Seoski liječnik poznaje latinske izrjeke, ali u spontanu govoru ili afektu rabi izričaje niskoga stila.

Latinske izrjeke nisu i inače strane učenom pripovjedaču Josipu Kozarcu. Tako za jedna lik u svom djelu kaže da je htio, upravo "živo želio" biti *primus inter pares* i odmah i tumači navedeni frazem za one koji čitaju, a ne razumiju latinski jer Kozarac ipak piše za širu čitateljsku publiku. Dakle, piše: "On je živo želio da se istakne, da se prstom pokazuje na njega, da bude neki "primus inter pares" – prvak među jednakima…"

Od knjiške frazeologije istaknuli bismo još frazeologiju koja se javlja u pisanim tekstovima poput administrativnoga stila i sl.: *tako rekavši* (možemo reći, otprilike), *s druge strane* (usuprot tomu, pored toga), *pod prijetnjom otpusta* (prijetnjom otkaza), *podnijeti prijavu* (prijaviti).

Razvidno je da frazeologijom Kozarac karakterizira svoje likove. Dok viši društveni slojevi, visoko obrazovani, rabe knjišku frazeologiju, dotle obični ljudi govore razgovornim frazemima ili pak sam Kozarac kad o njima piše i kad ih opisuje rabi razgovornu frazeologiju.

Obilježje je Kozarčeva stila da on često rabi frazeme kao priložne oznake vremena, mjesta, načina… Najviše je takvih frazema koji znače priložne oznake vremena.

Uz priloge ili priložne oznake koji mogu isto značiti, češće Kozarac rabi frazeme jer oni njegovu rečenicu čine uvjerljivijom i razgovornijom. Tako za priložnu oznaku "stalno" često rabi frazeme *bez kraja i konca*, *od jutra do mraka*, *dan na dan*, za priložnu oznaku "u početku" rabi frazem *u prvi kraj*, *prvom prilikom*, za priložnu oznaku "ponekad" rabi frazem *od časa do časa*, *danas-sutra*, za priložnu oznaku "tada" rabi frazem *u taj čas*, za priložnu oznaku "nekada" rabi frazem *u neke nekavice*, za priložnu oznaku koja znači "u davnu prošlost" rabi frazem *do u treće koljeno* itd.

Josip Kozarac često je u svojoj frazeologiji spominjao *Boga*, a poznato je da je *Bog* i inače česta imenica koja se spominje u hrvatskoj, ali i u frazeologiji ostalih naroda, premda znamo za drugu zapovijed Božju: "*Ne izusti imena Gospodina, Boga svoga, uzalud*!" Naime, i u Kozarčevu romanu i danas čuđenje izričemo frazemom *Bože moj!*, značenje "nitko ne zna" izričemo frazemom *Bog znade*, značenje "nipošto" izričemo i danas frazemom *očuvaj Bože*, značenje "dobro da se okončalo, dobro je" izričemo frazemom *hvala Bogu*, "kako bude" frazemom što Bog dade, vapaj za pomoć izražavamo riječima (*hajdete*) *ako Boga znate* (glagol može biti pomozite i sl., a Kozarac ima *hajdete*), "kako bude" iskazujemo frazemom što Bog dade, "ništa ne raditi, ljenčariti" izražavamo frazemom *krasti Bogu dane*. Takvi se frazemi često rabe i u razgovornu jeziku. Josip Kozarac dobro je poznavao Bibliju i crkveno učenje, bez toga znanja nije se mogla završiti niti jedna škola pa nije neobično da rabi i ostale postojane sveze riječi iz crkvenoga jezika koji su se i u njegovo vrijeme često držali i frazemima: *mana nebeska* (hrana s neba, Božji dar za spas), *darak nebeski* (Božji dar za spas), *dati Bogu Božje, a caru carevo* (dati svakom ono što mu pripada), *krotak kao janje* (krotak, ponizan), *kazna Božja* (kazna), *kako i dolikuje slici Božjoj* (kako dolikuje čovjeku), *na sve vijeke vjekova* (uvijek), *tako mi Bog pomogao* (istina je).

Dosta je frazema koja govore o vlasti i posljedica koje vlast donosi: *biti viđen* (biti ugledan), *dignuti sa stolice* (oteti posao, položaj), *skidati kapu pred kim* (poštovati, klanjati se komu), *biti na vrhuncu moći* (biti moćan, najmoćniji), *ne puštati iz svoje vlasti* (držati u pokornosti), *otimati iz ruku* (otimati), *guliti kožu narodu* (iskorištavati i osiromašivati narod), *padaju glave* (gube se društveni položaji), *vijenac slave* (uspjeh), *bacati klipove pod noge* (onemogućivati, onesposobljivati), *doći na prosjački štap* (jako osiromašiti), *na kraj izlaziti* (zaraditi za goli život).

Dosta je frazema vezano uz ljudske osobine: *zdrav zdravcat* (potpuno zdrav), *krasti Bogu dane* (ljenčariti, ništa ne raditi), živ i zdrav (živ), *primiti kao brata* (srdačno primiti), *preko usta ne prelazi dvolična riječ* (biti iskren, pošten), *svoj čovjek* (samostalan čovjek, čovjek koji se može materijalno brinuti o sebi), *kovati sam sebi sreću*

(sam odlučivati o svojim postupcima i upravljati svojim životom), *oštro oko* (dobar vid, dobro zapažanje), *hladan kao kamen* (sasvim hladan, bez osjećaja), *krotak i dobar kao janje* (jako dobar) itd.

Najviše je frazemskih sintagmi, glagolskih (*bacati klipove pod noge*), imenskih (*mladost ludost*), pridjevnih (živ i zdrav), priložnih (*na sve vijeke vjekova*) itd. Osim već poznatih i spomenutih Kozarčevih usporedbi, navodimo i neke usporedne frazeme. Pridjevni usporedni frazemi: *krotak kao janje*, *hladan kao kamen*. Glagolski usporedni frazemi: *raditi kao crv*, *primiti kao brata*, *biti kao na uzici*, *letjeti kao bez glave*, *ostati kao ukopan*.

Navodimo još frazemske rečenice, tj. one koje ne možemo preoblikovati u sintagme, a također ih ima mnogo. Njih ćemo navesti više jer one daju pripovjedački karakter romanu: *sad je dosta* (usklična rečenica koja znači da se što više ne će raditi), što Bog dade (kako bude), *daj Bože* (kad bi barem bilo), *hvala Bogu* (dobro je), *tako mi Bog pomogao* (zaklinjem se Bogom), *kako da Vam kažem* (biram riječi), *ako Boga znate* (vapaj za pomoć), *hajde ne budali* (nemoj pričati/činiti gluposti), *gle ga sad* (iznenađujuće reagira), što će još biti (čekaju se nova iznenađenja), *pravo veliš* (istinu kažeš). Među tim su ustaljenim svezama i poslovice i izrjeke poput *sila Boga ne moli, uzdaj se u se i u svoje kljuse, ili loncem o kamen ili kamenom o lonac, teško loncu svakojako, trla baba lan da joj prođe dan.*

Mogli bismo o frazeologiji još mnogo govoriti, primjerice da je zbog blagoga humora Josip Kozarac rabio i eufemizme tipa (žena) *u godinama* (tj. starija osoba), ili (žena, *čovjek*) *u najljepšim godinama* (tj. srednjih godina), *zaviriti malko dublje u čašu* (piti, biti alkoholičar).

U zaključku možemo reći da Josip Kozarac piše po svim gramatičkim pravilima hrvatskoga književnoga jezika svojega vremena pa čak i u dijalozima poštuje jezičnu normu. Dakle, ne rabi dijalektne oblike. U ovom dijelu valja naglasiti da držimo da je mjesto radnje selo Lipovljani koje je on nazvao Žabarski Bok, kao što smo već rekli. Ako je tako, valja upozoriti da se u Lipovljanima nije govorilo slavonskim dijalektom (u narodu poznatim kao šokačkim) jer slavonskim dijalektom govori se u slavonskoj Posavini, ali ne od Lipovljana koji su na zapadu slavonske Posavine ili od Ilove (rijeka Ilova zapadna je granica Slavonije), nego istočnije, od Nove Gradiške pa sve do kraja slavonske Posavine, do Drenovaca i Račinovaca na istoku.[11] To je važno naglasiti jer je većina radnje Kozarčevih djela smještena na istočnom dijelu Slavonije u kojem se

11 Stjepan Ivšić u *Govoru slavonske Posavine* navodi 1913. godine da se slavonskim dijalektom govori u zapadnoj slavonskoj Posavini od mjestā Vrbje, Nova Kapela, Magića Mala, Siče itd. pa sve do istočne slavonske Posavine odnosno mjestā Otok, Nijemci, Vrbanja, Soljana itd. Ako se tako govorilo na početku 20. stoljeća, vjerojatno se tako govorilo i u drugoj polovici 19. stoljeća kada se odvija radnja romana *Među svjetlom i tminom*.

govorilo slavonskim dijalektom. U Lipovljanima i tom dijelu zapadne Slavonije koje graniči s Moslavinom govorilo se drugim tipom dijalekta (to je prostor gdje se dodiruju kajkavsko i štokavsko narječje) što u ovom radu nije bitno jer Josip Kozarac ionako nema obilježje dijalekta ni u opisima ni u upravnom govoru likova. No, zanimljivo je da je radnja romana Među svjetlom i tminom, po našem mišljenju, smještena u zapadnu Slavoniju (Lipovljane?), a ne u istočnu kao u većini ostalih njegovih djela.

Josip Kozarac realistično prikazuje život u slavonskom selu, a to postiže ponajprije pragmalingvističkim sredstvima: pragmemima u komunikaciji (pozdravi i odzdravi), oslovljavanjem tipičnim za selo, razgovornim rečenicama, uobičajenim toponimima i antroponimima, frazeologijom koja je razgovorna bilo da je riječ o seoskim svakodnevnim frazemima bilo da je riječ o razgovornoj frazeologiji viših društvenih slojeva. Toj realističnosti pridonose i usklici, dakle vrstom riječi na rubu neverbalne komunikacije. U tom smislu Josip se Kozarac pokazao kao vrlo vješt pripovjedač koji u "ruhu" hrvatskoga standardnoga jezika vjerno slika slavonsko selo i razgovore svojih junaka. U tom je smislu prepoznatljiv stil Josipa Kozarca.

Literatura i izvori

Berbić Kolar, Emina i **Kolenić**, Ljiljana: Sičanske riči, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek 2014.

Bilić, Anica: "Kapitali Josipa Kozarca", *Zbornik radova znanstvenih skupova Ivanu Kozarcu, o 130. obljetnici rođenja i 105. godišnjice smrti 16. studenoga 2015. i Josipu Kozarcu u povodu 110. obljetnice smrti, Vinkovci, 16. studenoga 2016.*", Vinkovci-Zagreb 2017., 133–174.

Bogner, Ivo: "Neke stilske i jezične osobine u djelima Josipa Kozarca i Ivana Kozarca", *Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti*, Vinkovci – Zagreb 1968., 173–178.

Bogner, Ivo: "Među svjetlom i tminom. Pokušaj rekonstrukcije romana" u knjizi Josip Kozarac Među svjetlom i tminom, Glas Slavonije biblioteka Vez, Osijek 1974.

Damjanović, Stjepan: "Što (ne) smijemo mijenjati u piščevu tekstu", *Dani Josipa i Ivana Kozarca*, SN Privlačica, Vinkovci 1997., str. 9–17.

Ham, Sanda: "Govori li Kozarčeva Tena slavonski?", *Jezik* 56, Zagreb 2009., str. 53–64.

Ham, Sanda: *Jezik zagrebačke filološke škole*, Matica hrvatska, Osijek1998.

Ham, Sanda: "Pristup jeziku Josipa Kozarca. O jezikoslovnom pristupu književnicima iz druge polovice 19. stoljeća", Šokačka *rič* 6, ZAKUD, Vinkovci 2009., str. 231–289.

Ivšić, Stjepan: *Današnji posavski govor*, Rad 196, Zagreb 1913., 124–254 i Rad 197, Zagreb 1913., 9–138.

Karabalić, Vladimir i **Cimer**, Sanja: "Neka obilježja djela Josipa Kozarca u području sintakse", Šokačka *rič* 5, ZAKUD, Vinkovci 2007., 213–246.

Kolenić, Ljiljana: *Riječi u svezama*, Matica hrvatska, Osijek 2006.

Nemec, Krešimir: "Josip Kozarac - vodeći pripovjedač hrvatskoga realizma." U knjizi *Josip Kozarac Slavonska šuma, Moj djed, Oprava, Tena*, Školska knjiga, Zagreb 2017., 133–143.

Nemec, Krešimir: "Kronologija života i rada Josipa Kozarca", U knjizi *Josip Kozarac Slavonska šuma, Moj djed, Oprava, Tena*, Školska knjiga, Zagreb 2017., 149–151.

Nemec, Krešimir: "Izbor iz kritičke literature o Josipu Kozarcu". U knjizi *Josip Kozarac Slavonska šuma, Moj djed, Oprava, Tena*, Školska knjiga, Zagreb 2017., 151–157.

Pavličević Franjić, Dunja: "Jezik i nejezične sastavnice govora", *Jezik*, Zagreb, 2008., 41–53.

Petrović, Bernardina: "O frazeologiji Josipa Kozarca", *Riječ*, 1997., 88–106.

Štampar, Emil: "Josip Kozarac. Pitanje cenzure u rekonstrukcije Kozarčeva romana "Među svjetlom i tminom" u knjizi *Josip Kozarac Među svjetlom i tminom*, Novo pokoljenje, Zagreb 1950., str. 7–42.

Mrežni izvori

Zbornik radova znanstvenih skupova Ivanu Kozarcu, o 130. obljetnici rođenja i 105. godišnjice smrti 16. studenoga 2015. i Josipu Kozarcu u povodu 110. obljetnice smrti, Vinkovci, 16. studenoga 2016. http://dizbi.hazu.hr/object/37290

https://actacroatica.com/hr/name/Melanija/

http://www.sheknows.com/baby-names/name/malvina

http://onlinerjecnik.com/rjecnik/strane-rijeci/d/30

http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search

Lexic in novel *Between light and darkness*

Summary

The title deals with the lexic in Josip Kozarac's novel Between light and darkness (Među svjetlom i tminom). Josip Kozarac is Croatian realist author and he writes his novels in Croatian standard language meaning that he does not use dialect in his literary work. He achieves realism features by using original toponymes and antrophonymes, usual greetings, typical adressing, typical exclamations, colloquial idioms and other lexic characteristic typical in Slavonian millieu. Article emphasizes especially that the place of work of the novel iz west Slavonija, probably Lipovljani, which is explained by typical tophonymes and antrophonymes. Because the novel Between light and darkness was very critical to social cirkumstances, it was strongly changed by its cenzors and it was published in that modified form.

Keywords: *Josip Kozarac, Lexis, Between Light and Darkness (Među svjetlom i tminom), Croatian Standard Language, Dialect*

Ana Geto

Ljiljana Kolenić*

UDK 821.163.42.09 Kozarac, J.
811.163.42'36
811.163.42'373.7

Slavonska šuma – gramatički pristup

Članak govori o jezičnim osobinama *Slavonske šume* Josipa Kozarca. Riječ je o književnom djelu (pripovijetki, crtici) koja je u mnogočemu jedinstvena. Na otprilike trinaest strana autor opisuje slavonsku šumu i događaje i doživljaje u njoj. U pripovijedanju najčešće rabi 2. osobu jednine prezenta i osobnu zamjenicu za 2. osobu *ti* i time postiže bliskost s čitateljem, osobom s kojom je "na ti". Uz najčešću 2. osobu jednine, u *Slavonskoj* se *šumi* izmjenjuju sve tri osobe jednine i množine što daje dinamičnost pripovijedanju i dojam opisa iz različitih kutova. Autor često izmjenjuje glagolska vremena i načine, perfekt, aorist, prezent, imperativ i time njegov izričaj dočarava brzu izmjenu događaja i doživljaja u šumi. Perfekt, koji je složeno glagolsko vrijeme, često se javlja bez prezenta glagola *biti* što je obilježje razgovornoga stila. Frazeologija također pripada razgovornome stilu pa *Slavonska šuma* djeluje kao spoj razgovornoga stila i vrhunske deskriptivne umjetnosti.

Ključne riječi: *Slavonska šuma*, Josip Kozarac, pripovjedačka perspektiva, dinamika pripovijedanja, frazeologija, razgovorni stil

Slavonska šuma najpoznatije je djelo Josipa Kozarca. Objelodanjena je 1888. godine u Vijencu. Sadrži trinaestak stranica, a antologijsko je djelo hrvatske književnosti. U povijesti književnosti istaknuto je da je *Slavonsku šumu* teško uvrstiti u određenu književnu vrstu, uvijek se pojavljuje u zbirkama Kozarčevih pripovijedaka ili pripovijesti, u nekih istraživača spominje se i kao novela, crtica, lirska pripovijetka. Anica Bilić o žanrovskom određenju Kozarčeve *Slavonske šume* kaže: "Josip Kozarac kao pejzažist u hrvatsku se deskriptivnu književnost uključuje *Slavonskom šumom* koju nije moguće jednoznačno žanrovski odrediti, koristeći, uz ostalo, opis ili deskripciju kao književni postupak i metodu." (Bilić 2012., 21.) Kada je *Slavonska šuma* prvi put

* Dr. sc. Ljiljana Kolenić, redovita profesorica u trajnom zvanju na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Lorenza Jägera 9, 31000 Osijek. Adresa e-pošte: kolenic@ffos.hr.

tiskana 1888., imala je podnaslov *Sličice i doživljaji*. Zbog kratkoće i lirskih doživljaja mogli bismo ju odrediti kao sam autor crticom (ili noveletom). U *Autobiografiji*, naime, Josip Kozarac o *Slavonskoj šumi* govori kao o crtici (a u tu vrstu ubraja i djela *Naš Pilip* i *Donna Ines*).[1] Ovom prigodom ne želimo dati žanrovsko određenje *Slavonskoj šumi* Josipa Kozarca, samo želimo upozoriti da je to djelo jedinstveno u hrvatskoj književnosti i s obzirom na književnu vrstu. Još valja naglasiti da je *Slavonska šuma* objelodanjena za Kozarčeva boravka u Lipovljanima 1888. godine, a poznato je da je Josip Kozarac bio upraviteljem šumarije u Lipovljanima od 1885.–1895. godine. Također je iz Kozarčeva životopisa dobro znano da je on bio vrhunskim šumarskim stručnjakom koji je diplomirao u Beču i objelodanio bitna djela iz područja šumarske struke te je bio urednikom Šumarskoga lista od 1896. do 1898. godine. (V. o Kozarčevu djelovanju u šumarskoj struci npr. Klepac 1988., Čorkalo 2007., Bilić 2012.).

Uz crticu *Slavonska šuma* još bismo dodali također vrlo dobro poznati podatak iz *Autobiografije* Josipa Kozarca o boravku u Lipovljanima jer je autor svoje antologijsko djelo napisao za boravka u Lipovljanima i to kao upravitelj šumarije (kao što je već rečeno), a pretpostaviti je da je opis slavonske šume inspiriran "lipovljanskim" šumama pa je njegov opis života u Lipovljanima bitan za našu temu. Dakle, u *Autobiografiji* Josip Kozarac piše:

> "Nakon šestogodišnjeg potucanja kao vježbenik, smirim se napokon kao upravitelj kr. šumarije u Lipovljanima, selu novskoga kotara, a županije požeške. Na tom zabitnom seocu, bez pošte i brzojava proživio sam deset godina, te što bi drugomu možda bio taj život kao robovanje, za mene je slast i uživanje kakvog ja valjda više ne ću doživjeti. Daleko od svjetske vreve, sprovodio sam dane med knjigama i šumama. Sve što mi je negda mladačko srce željkovalo, sve mi se je to po naravi šumarske službe samo po sebi nadavalo. Prostrane hrastove šume – moje malo kraljevstvo, – tihi seoski mir i ničim nepomućeno moje duševno zadovoljstvo, to su ona tri blaga koja se u sadanjem fin de siècleu rijetko kada nalaze ujedinjena."

Dakle, lipovljanske hrastove šume doživio je Josip Kozarac kao "kraljevstvo" i njih je opisao i na svoj način opjevao u crtici *Slavonska šuma*.

Crtica (pripovijetka) *Slavonska šuma* antologijsko je djelo[2] koje je ušlo i u lektiru. Djelo je kratko, prozno. po mnogočemu iznimno u hrvatskoj književnosti. Često se

1 U *Autobiografiji* Josipa Kozarca čitamo: "Ostalih crtica (Slavonska šuma, Naš Pilip, Donna Ines itd.) ne ću Ti ovdje ni spominjati, to su sitne sličice napisane da ispune prazninu između onih većih."

2 Anica Bilić upozorava da i često ponovno objelodanjivanje *Slavonske šume* govori o njezinoj antologijskoj vrijednosti (uz ostale Kozarčeve pripovijetke). "Kanonizacija je antologijskih Kozarčevih djela (Tena, Moj djed, Oprava, Slavonska šuma, Donna Ines i dr.) potvrđena njihovim kontinuiranim objavljivanjem, a budući da potvrđuju standard visoke književnosti, intrigantna su profe-

uvršćuje u pripovijetke zajedno s ostalim pripovijetkama, ali nema uobičajena obilježja pripovijetke (nema uobičajenoga sadržaja, zapleta, glavnih likova i sl.). *Slavonska šuma* i nema tipičnih likova s određenim imenom i prezimenom. Jedino ime osobe koje se spominje u djelu jest *kolibar*[3] *Bartol* dok su ostali likovi obilježeni samo zanimanjima bez imena, kao u anegdoti o crnom paprikašu (*dva lugara*, *jedan radnik*). Dodajemo njima i pisca, koji također ne spominje svoje ime, nego samo rabi osobnu zamjenicu *ja*. Navedeni likovi ni u kom slučaju nisu glavni, oni su kompozicijski u anegdoti unutar glavnoga tijeka radnje, a to je opis šume i šumskih stvorenja. Glavni su likovi šumske biljke i životinje, njihov opis i odnos. Oni nemaju imena, nije to basna ili bajka, oni imaju samo nazive, a u zadivljenu opisu flore i faune pojavljuje se precizno nazivlje izvrsnoga šumarskoga znanstvenika (*hrast*, *brijest*, *jasen, grab, klen, divlje patke, škvorci, srne, lisica, kuna*…).

U vezi s likovima, dodali bismo još da uz navedene (*ja*, *dva lugara*, *jedan radnik*, *kolibar Bartol*), Josip Kozarac spominje i opće imenice u množini ili zbirne imenice koje se odnose na zanimanja ljudi, dakle ne na pojedinačne likove nego se spominju *radnici* koji pošumljuju šumu, (upravo čitavo selo[4]), šumski trgovci, *bogatuni*, *naši Turopoljci*, *pjesnici*, četrdeset do šezdeset duša *poredanih u jedan red* (a redova ima pet ili šest), *djevojke*, *narod*,[5] *Primorci* i *Slovenci* (*Kranjci*), *domaće pučanstvo*,[6] *tvorničari*. Oni nisu u pravom smislu tipični likovi s kojima radnja doživljava zaplet i rasplet. Već sama množina govori da ti likovi ne nose pripovjednu radnju u klasičnom smislu, oni predstavljaju ljude na zajedničkom radu u šumi:

"Od te svote otpada *Primorcima* i *Slovencima* (*Kranjicima*) dvije, a domaćem *pučanstvu* treća trećina za izvoz. Tu nemalu svotu namiri hrastova šuma svomu *narodu* pred samu smrt, a koliko li mu je za dvjesta godina svoga života već dala!"

"Tko bi izbrojio sve *tvorničare* koji traže hrastovo drvo!"

Uz te imenice u množini i zbirne imenice javljaju se i imenice u jednini koje u prenesenom značenju predstavljaju općenito određeno zanimanje ili ljudsku osobinu (metonimija): *mornar*, *svaki građanin*, *vinogradar*, čovjek smrtnik, *pokojnik, dragi, draga, pokojnik*. Primjerice:

---

sionalnim proučavateljima i istovremeno još uvijek prijamčljiva i razumljiva širokim čitateljskim krugovima." (Bilić 2017., 152, 153)

3 *Kolibar* je brinuo o kolibi u kojoj su šumari jeli i spavali, a "koja je ostala iza šumskih radnika koji su zimus tude šume sjekli i radili…" Za autora je *Slavonske šume* i njegove suradnike kuhao, a najpoznatije jelo koje je skuhao "crni" je paprikaš.

4 *Cijelo* je *selo* u ovom primjeru metonimija koja se odnosi na gotovo sve stanovnike sela.

5 *Narod* je značenjem zbirna imenica pa ju na ovaj način izdvajamo iz popisa.

6 *Pučanstvo* je značenjem zbirna imenica.

> "Tko bi izbrojio *sve tvorničare* koji traže hrastovo drvo! Traži ga *mornar* da jakošću svojom odolijeva strašnoj morskoj buri; traži ga *svaki građanin* da njime kuću digne jer je pod njim najsigurniji; traži ga *vinogradar* da spravi u nj jedan od najplemenitijih darova Božjih, rujno vino, da se čovječanstvo okrijepi, pa sjajne duhove na to veća djela bodri i pobuđuje; traži ga napokon čovjek smrtnik da u tvrdom hrastovu lijesu spremi zadnje opočivalište milom pokojniku…"

Navedeni likovi, odnosno predstavnici svojih zanimanja i mjesta u društvu, ne sudjeluju u zapletu radnje u pravom smislu riječi, kao što je već rečeno, jer su ili u množini ili se javljaju kao zbirne imenice, ili su u jednini u prenesenom značenju, odnosno jednina koja se odnosi na cijelo zanimanje ili na općenito mjesto u društvu. To nisu likovi imenom i prezimenom kao što je to običaj u pripovijetkama i romanima iz razdoblja realizma, posebno u Kozarčevim.[7] Zanimljivo je u vezi s tim da je Josip Kozarac poznat kao pisac koji dobro oslikava ženske likove u svojim djelima i to imenom i prezimenom,[8] a u *Slavonskoj šumi* samo se na jednom mjestu spominju *djevojke*, imenica ženskoga roda u množini: "Obično se slože djevojke u jedan red, i tad se pjesma i obijesni poklici ore cijelom šumom." U rečenici je riječ o pošumljivanju šume. I u tom je smislu *Slavonska šuma* posebno djelo u hrvatskoj književnosti, ali i u Kozarčevu opusu.

Svojom je ljepotom i živosti opisa slavonske šume *Slavonska šuma* jedinstvena ne samo u hrvatskoj književnosti, nego po svojoj snazi deskripcije ulazi i u vrhunske pripovijetke svjetske književnosti. Opis je doživljaja i događaja u slavonskoj šumi zadivljujući, toliko uvjerljiv u boji, okusu i mirisu, u glasovima, u doživljaju šumske čarolije da ju čitamo u jednom dahu premda nema ni zapleta i sukoba (ljudskih) likova, dramske radnje i sl. Kada bismo morali prepričati sadržaj sigurno bismo imali poteškoća jer, kao što je već rečeno, pravoga sadržaja u klasičnom smislu nema. Temeljno bi bilo utvrditi da je riječ o piščevu opisu nizinske šume, da je riječ o njegovu divljenju slavonskoj šumi te da to djelo spaja lirski umjetnički opis šume sa znanstvenim podatcima.

Čaroliju doživljaja šume Josip Kozarac postiže samo jezičnim sredstvima, a za ovu smo prigodu izabrali neka od njih pa ćemo ih iznijeti.

Najprije upozoravamo na pisanje u 2. osobi jednine.

---

7 Josip Kozarac u svojim djelima likovima daje uobičajena imena i prezimena za slavonsko selo. Njegovi likovi ne nose samo osnovna osobna imena, nego i izvedena (*Tena, Jula, Đuro, Franjo*), što je također tipično za hrvatsku antroponimiju. Ponekad se po tim osobnim imenima i prezimenima zove i cijela pripovijetka ili su antroponimi dijelovi naslova (*Tena*, *Mira Kodolićeva*, *Krčelići ne će ljepote*).

8 V. o ženskim likovima npr. Bilić 2018., Liović i Pejčić 2017.

Već je upozoreno da se u *Slavonskoj šumi* izmjenjuju "narativni modusi", kako je to protumačio povjesničar hrvatske književnosti Krešimir Nemec u pogovoru knjige *Josip Kozarac Slavonska šuma, Moj djed, Oprava, Tena*, a koji je naslovio kao *Josip Kozarac – vodeći pripovjedač hrvatskoga realizma*:

> "Pripovjedač naglo mijenja narativne moduse: čas piše iz autobiografske perspektive, čas je objektivni promatrač, a čas se obraća čitatelju, dijeli s njim svoje doživljaje i očekuje da i on zavoli taj čarobni prostor." (Nemec 2017., 139.)

Pisac piše u 3. osobi jednine kao objektivni promatrač, u 1. osobi jednine kada daje subjektivni doživljaj, ali najviše piše u 2. osobi jednine. Očekivali bismo da autor piše najviše u 1. osobi jednine jer govori o svom doživljaju i svom opisu šumskih staništa, ali najviše je rečenica pisano u 2. osobi jednine bez obzira na to radi li se o glagolu u 2. osobi jednine ili o zamjenici za drugu osobu jednine *ti* (ili, rjeđe, posvojna zamjenica *tvoj*) u različitim padežima. Ta "du" forma nije tipična za pripovijetke. Navest ćemo samo neke primjere takvoga izravnoga obraćanja čitatelju, i to u 2. osobi jednine (ne u 3. osobi koja se odnosi na obraćanje iz poštovanja, dakle ne *Vi*, nego *ti*). Autor rabi osobnu zamjenicu *ti* u nominativu, genitivu, akuzativu, lokativu u naglašenom i u nenaglašenom obliku - čime pokazuje prisan i blizak odnos s čitateljem. Često se *ti* javlja upravo u etičkom dativu jer time privlači pozornost čitatelja rabeći oblik koji znači bliskost sa sugovornikom. Ne govori o slavonskoj šumi nekom nepoznatom čitatelju, nego baš bliskom, osobi koja ga sluša, s kojom je toliko blizak i s kojom se toliko poznaje da je s njom "na ti". Jedna od vrhunskih vrijednosti deskriptivne književnosti *Slavonske šume* upravo i jest u tome što to nije običan opis, nego je opis koji pred sobom ima slušatelja/čitatelja. Tako pisac uvijek ima pred sobom čitatelja odnosno slušatelja, kojem se izravno obraća i kojem opisuje svoje ushićenje šumom i prepričava svoje doživljaje za boravka u šumi.

Mnoštvo je primjera za to u tako kratkoj pripovijesti od trinaestak stranica. Kad čitamo rečenice u kojima prevladava 2. osoba jednine, doista imamo osjećaj da nam sugovornik želi što vjernije opisati svoj život u šumi i da se obraća baš meni. Primjeri u kojima je glagol u 2. osobi jednine dobro ilustriraju tu prisnu komunikaciju s čitateljem:

> "Ponosito se oni (tj. hrastovi) redaju jedan do drugoga kao negda kršni vojnici krajiški, a iz cijele im prikaze čitaš da su orijaši snagom…"

> "A kad vjetrić gore zalahori, a tvrdo glatko lišće sad zašapće sad zašušti i zašumi, čini ti se da obijesne vile Slavonkinje sad popijevaju hitro neobuzdano kolo… sad ti se opet čini da čuješ nad sobom veličanstveni žubor crkvene glazbe ili tužnu, srce dirajuću pjesmu nadgrobnicu"

> "Tu je sparina nešto manja, al zato zuje i bocka komarac sad u uho, sad u prste, a ti se *trvenjaš*, ti se *zamataš* – al sve badava, jer od njega se ne sakri, on nađe i najmanju luknju, on probode i najdeblje nanogvice, riječju – navalio je na tebe zdvojnošću očajnika: smrt ili život"

> "i tako se *patiš* cijele noći, oči ti nabreknute, život ti klonuo, a ti se *trsiš* da na što *misliš*, da se u mislima *pozabaviš* i *zaboraviš* na to mučilište, al i od toga ti slabe pomoći"

> "Oh! Jadan li je i kukavan taj slatki život radi kojeg se toliko *patiš* i *mučiš*, za koji *daješ* sve blago svijeta - a gle! o čemu on ovisi: neznatno olovno zrno i kap krivi. … I dok je tako *promatraš*, pričini ti se da te njezine velike, lijepe oči motre i pitaju: Što sam ti sakrivila, zar sam to od tebe zaslužila?... A ti *bi* joj *se ispričao* da *možeš*…"

> "Tebe duša zazebe kad *vidiš* taj prazni, kao prekonoć isječeni šumski prostor; kamo li s je onoliko hrašće djelo, kamo li će s onolikom robom?"

Zamjenica *ti* u različitim padežima i pojavnicama također govori o tome da pisac - sugovornik razgovara s 2. osobom jednine (s *tobom*) kao s čitateljem - slušateljem i da je s tom 2. osobom jednine (s *tobom*) blizak jer ste "na ti". Osobna zamjenica ti često se javlja s glagolom u 2. osobi jednine i na taj način se naglašava prisnost i bliskost s čitateljem. Česta uporaba zamjenice *ti* naglašava uvjerenje da smo s autorom toliko bliski da nam može izravno opisati svoje doživljaje i osjećaje, očaranost i opčinjenost šumom.

> "To se on budi, duh svemira, nigda ne otpočivajuća narav, onaj silni ničim još neobustavljeni nagon vječnoga stvaranja i rađanja; *ti* ga čuješ kako pod korom tjera sok, izbija pupoljak, kako odmata lišće…"

Zamjenica *ti* u ovoj je rečenici u nominativu jednine i doista djeluje kao razgovor s osobom kojoj se izravno obraćamo.

> "*Tebi* se pače čini da ga i u sebi ćutiš i čuješ kako ruje po svem tvojem tijelu i budi nova čuvstva, nove misli i nagone."

U navedenoj rečenici zamjenica *tebi* na naglašenom je mjestu u rečenici, na početku same rečenice, ona je u dativu jednine i zbog naglašenoga mjesta u punom, a ne skraćenom obliku.

> "Tako po danu, a po naći je taj prostor kudikamo veličanstveniji, tajnovitiji i strahovitiji; svi oni glasovi ponavljaju se sada deseterostrukom snagom te *ti* potresaju najtanjim živcima, a u *tebi* se i nehotice kreće i rađa vjera u neko tajno, svemoćno, prejako biće pred kojim si *ti* neznatan patuljak, nemoćna ništica…"

U navedenoj rečenici javlja se etički dativ *ti* (enklitički oblik) i lokativ zamjenice ti, *tebi* (naglašeni oblik) i nominativ jednine zamjenice *ti*. Variranjem te zamjenice u različitim oblicima varira se, a time i utvrđuje bliskost s čitateljem.

Izravnim obraćanjem glagolom u 2. osobi jednine i oblicima zamjenice *ti* postiže se ne samo prisnost onoga tko priča i onoga tko čita/sluša, nego i napetost u prepričavanju događaja i doživljaja jer se čitatelj/slušatelj tako uvlači u priču i sudjeluje u njoj.

Zanimljivo je da je najveći dio pripovijetke napisan upravo u 2. osobi jednine, a ne u 1. osobi jednine što donosi dinamičnost i razgovornost u pripovijedanju. Svi su dijelovi jednako uvjerljivi i dojmljivi, ali izdvajamo onaj koji opisuje napad komaraca u šumi, glagoli su u 2. osobi jednine, spominje se i osobna zamjenica *ti* i posvojna zamjenica *tvoj* pa muke s komarcima proživljujemo zajedno s autorom istom jačinom kojom ih on vjerno opisuje:

> "Umoran, isprebijan, nabijenih nogu, jedva čekaš da se smrkne, da *otpočineš* – ali u zao čas jer sada tek počinju *tvoje* muke! Badava mračak pao, vjetra baš odnikuda ni toliko da *bi* pahuljicu *pokrenuo*, sparina sve veća to veća, a što se noć dulje spušta, to sve veći rojevi komaraca zuje oko *tebe*… Kako da *legneš*? U kolibi gori i dimi se vatra, tu nema komaraca, ali tu je sparina kao u peći koje od ognja samog koje opet od niskog drvenog krova u koji je cio božji dan sunce pripucalo. S *tebe* curi znoj, mokar *si* od pete do glave, košulja, gaće – samo što se lijepe po *tebi*; *prevrćeš* se s boka, tražeći na sve strane samo dva-tri daška svježeg hladnog zraka, ali nema ga odnikuda, a *ti* od muke *iza*đeš van i *baciš* se kao lud na tle..."

Obično se u književnosti razlikuje *ich* i *er* forma, odnosno pisanje u 1. osobi jednine ili u 3. osobi jednine. Pisanje u 1. osobi jednine obično daje subjektivni doživljaj, pisanje u 3.osobi jednine djeluje kao pričanje iz kuta objektivnoga pripovjedača. Pisanje u 2. osobi jednine je iznimkom u proznim tekstovima. Stoga je *Slavonska šuma* i po tome iznimka. Česta uporaba 2. osobe jednine u *Slavonskoj šumi* daje dojam usmenoga pripovijedanja, razgovora s drugim (i dragim), ispovijed dobrohotnom čitatelju.

U vezi s pisanjem u 2. osobi jednine valja još istaknuti da je Josip Kozarac i u pripovijetki *Oprava* također velik dio napisao u 2. osobi jednine. Naime, *Oprava* započinje pismom. U pismu se dakako piše u 2. osobi jednine jer je namijenjeno upravo jednoj osobi za čitanje kojoj se obično obraćamo s *draga* uz ime osobe kojoj pišemo i uskličnikom na kraju. Tako pismo i *Opravu* započinje i Kozarac, odnosno njegov književni lik, sudac Vučetić: "Draga moja Jeleno!" Nakon toga pozdrava, slijede mnoge rečenice s glagolima u 2. osobi jednine i osobnom zamjenicom *ti*. Najzad, i Kozarčeva je *Autobiografija* pisana u 2. osobi jednine kao pismo (uredniku časopisa Život, Dušanu Plavšiću). Josip Kozarac volio je varirati pisanje u različitim osobama jednine i množine u svojim djelima pa bi se to moglo izdvojiti kao dio njegova stila. To variranje 1. osobe jednine, 2. osobe jednine, 3. osobne jednine, 1. osobe množine, 3. osobe množine nalazimo i u *Slavonskoj šumi*.

U 2. osobi jednine pisan je velikim dijelom i *Satir iliti divji* čovik Matije Antuna Reljkovića,[9] hrvatskoga pisca 18. stoljeća koji je također iznikao iz Slavonije. *Slavonsku šumu* i *Satira* dijeli više od stotinu godina, *Satir* je prvi put objelodanjen 1762. godine, a *Slavonska šuma* 1888., *Satir* je pisan u deseteračkom stihu s rimom, a *Slavonska* je *šuma* pisana u prozi. Povezuje ih isti prostor Slavonije, pisanje o slavonskoj šumi (*satir* je šumsko biće), ali i pisanje u 2. osobi jednine što djelima daje prisnu i izravnu komunikaciju s čitateljem. Takvo pisanje u 2. osobi jednine dobiva usmeni i razgovorni dojam. U stihu je pričanje u 2. osobi jednine češće nego u prozi.

Malo ima dijelova u *Slavonskoj šumi* koja su pisana u 1. osobi jednine. Pisac se češće obraća drugoj osobi, sugovorniku/čitatelju s kojim mu je bitna komunikacija. Obraćanje nekom u 2. osobi jednine i zamjenicom *ti* uvijek podrazumijeva određenu vrstu dijaloga između 1. i 2. osobe. Zanimljivo je da se uvijek ističe subjektivnost pripovjedača *Slavonske šume* i njegovi osobni dojmovi, a najviše je teksta u 2. osobi jednine, a ako govorimo o pisanju u 1. osobi, onda valja naglasiti da je takvih rečenica manje. Pisac zapravo svoje dojmove prepričava svom sugovorniku, opisuje, iznosi zanimljivosti, on je prisutan u pripovijedanju, ali kao pripovjedač bliskoj osobi s kojom je na *ti*.

Dodati je da ima više rečenica u 1. osobi množine, nego u 1. osobi jednine, i to uglavnom u onim dijelovima u kojima J. Kozarac prepričava događaje šumarskih poslova. Uporaba zamjenice *mi* i 1. osobe množine govore o skupnom doživljaju, zajedničkim događajima i osjećajima, zajedništvu ljudi u šumi.

Primjeri za 1. osobu množine i osobnu zamjenicu *mi*:

> Za večeru dakako opet paprikaš – ali *utuvismo* Bartolu u dušu da sve dobro ispere. Kad *mi došli* na večeru, a Bartol stoji kod paprikaša kao okljaštreni grab, pa skreće glavom i jadikuje.
>
> "On crn, a *mi gladni*, pa ga *pojedosmo* i ne zanimajući se više od štaje crn…"
>
> Za to šest nedjelja *nakisosmo* do kože, *nagazismo* se smrdljivog rita i mulja do pojasa, *ispretrgasmo* i *nažuljasmo* noge - no kraj svega toga *ostadosmo* zdravi kao kremen… Kad jednoga dana oko podne *uzesmo* zadnji, 10.665. hrast, onda radnik istesa na tom zadnjem križ, a mi *zapjevasmo* "Slava Bogu na visinah…"

Već je rečeno da neke rečenice Josip Kozarac piše u 1. osobi jednine. Takvih rečenica nema mnogo kako bismo očekivali od pripovjedača koji opisuje svoj doživljaj. Ipak, autor rabi i 1. osobu jednine da bi svom pripovijedanju dao autentični doživljaj

9 Već na početku čitamo izravno obraćanje Slavoniji: "Slavonijo, zemljo plemenita/ vele *ti* si lipo uzorita"… Često se izravno obraća i Slavoncu: "Oj Slavonče, ti se vrlo varaš/ kojigod mi tako odgovaraš… Voliš dite za krmci poslati,/ neg u skulu, da se uči, dati."

i uvjerljivost. Izmjenom 2. osobe jednine i 1. osobe jednine postiže se dojam dijaloga između autora i čitatelja. Primjeri za 1. osobu jednine i osobnu zamjenicu *ja*.

> Kad god *sam prošao* tom šumom, svaki put *sam* nešto novo *vidio*, nešto novo *naučio*; nije ona crna, gluha, mrtva…
>
> Tih šest nedjelja *ne* ću zaboraviti!
>
> "Zato kad god *prođem* tom drevnom hrastovom šumom, svaki put *mi* oživi tisuću čuvstava i misli što li se je svašta dogodilo u njoj u tih dvjesta godina!»

Dok pričanje u 2. osobi jednine u *Slavonskoj šumi*, koje prevladava, znači blisko obraćanje sugovorniku/čitatelju, 1. osoba množine uglavnom se odnosi na prepričavanje anegdota koje su se dogodile u šumi (*mi* - to su pisac/pripovjedač odnosno u tekstu *ja*, *dva lugara*, *jedan radnik* i *kolibar Bartol*), 3. osoba jednine odnosno množine i zamjenica *on/ona/ono*, *oni/one/ona* odnosi se na opis koji nastoji biti opis nepristrana pripovjedača. Primjer za 3. osobu jednine:

> "Slavonac *ljubi* tu svoju hrastovu šumu nadasve; on je u *njoj* kao u svojoj kući, *njemu nema* veće slasti nego s marvom bezbrižno basati ispod sjenovitog hrašća; *on pozna* svako drvo, svaku pticu, svaki glas, *on* se s tom šumom *razgovara* kao sa svojom materom. *Ona je* njemu odvajkada *bila* nepresušnim blagom, stanove *si* on *podigao* ukraj šume, *posagradio* staje i štagljeve, *posadio* voćnjake i šljivike pa *je* više na stanu nego na selu."[10]

Primjer za 3. osobu množine:

> "Osim šumara malo da će tko znati da među svim plodinama skoro nijedna nema tolike uporabljivosti koliko ima žir: sve domaće životinje pohlepno ga žderu…"
>
> "Šarene šojke lijeću nemirno i veselo, *dreče se* na te, prkoseći ti vikom svojom i kretnjama tijela, a uz to neprestance *nose* žir, spravljajući ga za zimu u svaku šupljinu gdje god koju nađu."

U vezi s navedenim valja naglasiti da Josip Kozarac zna u jednoj rečenici ili u nekoliko susjednih rečenica izmjenjivati gotovo sve osobe jednine i množine. Izmjenjivanje osoba također je često u *Slavonskoj šumi* i to izmjenjivanje 1. osobe jednine, 2. osobe jednine, 3. osobe jednine, 1. osobe množine, 3. osobe množine daje osobitu živost pripovijedanju, dinamiku izmjene. Premda u šumi nema klasičnih zapleta, događaji i doživljaji su brojni, izmjenjuju se stalno, a tu živost autor postiže i izmjenom glagolskih osoba.

> "*To je* sva proljetna šumska scenarija; inače *je* sve uokolo pusto i dosadno - samo neki ugušeni žubor *prati* te svuda a *ne znaš* ni sam što *je* i otkle *je*, jer kud god se *kreneš*, žamori i *uzdiše* odsvuda…"

10 *Stan* u istočnoj Slavoniji znači nastambu izvan sela na imanju.

> "Uto *poče* i svitati, a mi mamurni, natečene glave, *skačemo* na noge i *pozdravljamo* Božji dan, *spremamo se* na posao, bježeći za izmjenu s jednog mučilišta na drugo. - "Bar da nam Bartol *pripravi* dobar ručak!" - *uzdahnem* ja na polasku."

Josip Kozarac ima prepoznatljiv stil. To se vidi i po strukturi rečenica. Prva rečenica u *Slavonskoj šumi* glasi: "Tko je jedanput bio u toj našoj drevnoj šumi, onim divnim stabarjem, spravnim i visokim kao da je saliveno, taj je ne može nikada zaboraviti." Prva je rečenica, dakle, zavisna, subjekta. Josip Kozarac na taj način, zavisnom rečenicom, započinje pričanje što također pridonosi osjećaju da govori poznatoj i bliskoj osobi bez velikih uvoda. Na sličan način, subjektnom zavisnom rečenicom započinje svoj roman *Među svjetlom i tminom*.

Vrlo često autor rabi usklične i upitne rečenice da bi držao pažnju slušatelja odnosno čitatelja koji se poziva biti sudionikom autorova doživljaja. Zato su i upitne rečenice zapravo retorička pitanja i pripadaju više govorenu pripovijedanju nego sveznajućem pripovjedaču. Primjerice kada Kozarac govori o komarcima i njihovim rojevima koji zuje, on postavlja retorička pitanja "Što ćemo sad?", "Kamo da legneš?" i sl. Ta pitanja ne zahtijevaju odgovor od slušatelja, one podižu napetost pripovijedanja i drže čitateljevu pozornost. Takve su rečenice tipične za narodne govore, usmene priče koje često zapisuju dijalektolozi na svojim terenskim istraživanjima kada jedan kazivač govori o svojim uzbudljivim životnim situacijama. Usklične rečenice pak daju odgovore na ta pitanja ili izražavaju divljenje, u ovom slučaju šumom i cijelom prirodom koja je sa šumom povezana. Na kraju je nekih rečenica upitnik i uskličnik i takve rečenice izražavaju autorovo veliko čuđenje koje prenosi na čitatelja.

> "Badava mračak pao, vjetra baš odnikuda ni toliko da bi pahuljicu pokrenuo, sparina sve to veća, a što se noć dublje spušta, to sve veći rojevi komaraca zuje oko tebe… *Kamo da legneš? Ti bi dao sve blago da možeš samo jedan časak usnuti!*"
>
> "Bog bi ga znao kako on to radi!"
>
> "To je sigurno jedna od najljepših životinja što ih je priroda stvorila!"[11]
>
> "Ti se i nehotice pitaš, gdje je ona sila, ono nešto što ju je malo prije nosilo preko grmlja i šikarja, kud je to jednih mahom iščezlo?!"
>
> "Što ćemo sad? Što li su te dvije ptice, legući i hraneći jedna do druge svoje mladiće mislile jedna o drugoj?!"
>
> "Ali mjesto nje došao silniji rođak mu, zagnjavio ga i pripravio svojemu mladomu za objed ne znajući da pod gnijezdom čeka i njega i potomka mu - smrt! Što je to - je li to slučaj, sudbina, prirodni zakon i poredak?!"

11 Najljepša je životinja na svijetu, prema J. Kozarcu, *srna*.

Naravno, takvih rečenica ima i u upravnom govoru kada šumari primijete da je pileći paprikaš svaki dan crn, no u upravnom govoru pitanja uglavnom nisu retorička, nego Kozarac vjerno prenosi dijalog između Bartola i šumarā:

> "Gotov ručak, Bartole?"
>
> "Nijesi oprao zdjele!"
>
> "Jesam!"
>
> "Narezao si previše luka!"
>
> "Nijesam!"
>
> "A odašta je crno?"
>
> "Pa što je, valjda nije opet crn? "
>
> "Crn kao i dopodne! rekao bi da si u vinogradu!"

I u ovom se dijelu vidi kako autor svom čitatelju (slušatelju) živo prepričava razgovor o ručku. Nema dijelova uz navode koji bi upućivali na to tko je što rekao (jer to nije važno), nigdje ne piše "rekao je (npr. Bartol)", "pitao je" (npr. jedan šumar), "izjavio je" (npr. jedan radnik). Samo brzi razgovor koji daje vjernu sliku usmenoga komuniciranja između ljudi. Gotovo bismo rekli da Kozarac "skida" razgovor poput modernoga dijalektologa koji na papir sa snimke zapisuje samo ono što je čuo, bez dodatnoga uplitanja u tekst. No, za razliku od dijalektologa, Kozarac piše i u upravnom govoru hrvatskim književnim jezikom, a ne dijalektom. Tako no ne će napisati *narezo*, što bismo vjerojatno čuli od izvornoga govornika, nego piše *narezao*. I u drugim je Kozarčevim djelima isto: Josip Kozarac uglavnom poštuje hrvatsku jezičnu normu prije nastupa hrvatskih vukovaca, dakle normu zagrebačke filološke škole (v. o tome u Ham 2009.).

Prepoznatljivost je Kozarčeva stila udvostručivanje pridjeva, imenica, glagola. Josip Kozarac takvim načinom djeluje uvjerljivije, kao da svaku riječ želi još jednom potvrditi njenom bliskoznačnicom ili kojom drugom riječi iste vrste koja pojačava dojam.

U tom je smislu rečenica s parovima riječi iste vrste tipična Kozarčeva.

> "A kad vjetrić gore zalahori, a *tvrdo*, *glatko* lišće sad zašapće, sad *zašušti* i *zašumi*, čini ti se da obijesne vile Slavonkinje sad *popijveaju hitro neobuzdano* kolo, sad tužnim glasom *spominju tuge* i *jade prošlih davnih* vremena – a sad ti se opet čini da čuješ nad sobom veličanstveni žubor crkvene glazbe ili *tužnu*, srce *dirajuću* pjesmu nadgrobnicu."

U navedenoj rečenici udvostručeni su pridjevi *tvrdo* i *glatko*, *prošla* i *davna*, *tužna* i (srce) *dirajuća*, glagoli *zašušti* i *zašumi*, *popijevaju* i *spominju*. Idući primjeri često udvostručuje imenice, ali i pridjeve i glagole:

"…ali tko razumije sve one tajne glasove, koji oživljuju šumski prostor, gdje se nježna *pjesma* miješa sa izumirućim *vapajem*, gdje tisuća raznih *glasova* i *odjeka*, sad *sitnih* i *tankih*, sad *krupnih* i *dubokih*, sad milih, motreći *drvo* po *drvo*"

"između *granja* i *zemlje*, sad o *klade*, sad o *trnje*, *grebe* i *dere*, da *staneš* i *odahneš*, *gori* i *dimi* se vatra"

"Mjestimice podigao se i crni brijest, spravan kao prst, sa *sitnim obješenim hvojama* i ljušturastom *korom*, uvijek nekako *mrk* i *zlovoljan*, pravi *pesimista* i *podmuklica*."

Spajanje dviju imenica, dva glagola, dva pridjeva ili dva priloga može biti veznikom *i*, što je najčešće (*mrk i zlovoljan*), može biti bez veznika (*sitnim obješenim* /hvojama/), može biti odvojeno zarezom (*tužnu, /srce/ dirajuću*). Razvidno je da Josip Kozarac često rabi prilog *sad* u takvim udvajanjima, pa i općenito nabrajanjima, što daje rečenici živost brze izmjene događaja ili doživljaja. I takve rečenice obilježje su usmenoga pripovijedanja, razgovornosti. U rečenicama u kojima se javlja slijed *sad…* sad vrlo su česta i udvostručivanja imenica, pridjeva i glagola.

"Tu je sparina nešto manja, ali zato zuji i bocka komarac *sad u uho*, *sad u prste*…"

"Za onoga koji prolazi njom bez srca i čuvstva, bez smisla za divnu mudrost prirode, ostat će ona dakako mrtvom šumom, bolje reći prostorom drvljem obraslima ali tko razumije sve one tajne glasove koji oživljuju šumski prostor gdje se nježna pjesma miješa sa izumirućim vapajem, gdje je tisuća raznih glasova i odjeka, *sad* sitnih i tankih, *sad* krupnih i dubokih, *sad* milih i ugodnih kao ikoja glazba, *sad* bolnih kao uzdah jadne matere - taj će se smatrati nekako bližim sebi i svojim čuvstvima u tom polutamnom, velebnom prostoru."

Josip Kozarac u šumi uspoređuje sve. Zato se često javljaju komparativi i superlativi jer on tu šumu doživljava kao dinamično natjecanje visokih i niskih stabala, lijepih i najljepših životinja, vlažnoga i vlažnijega tla, plemenitih i najplemenitijih, tajnovitih i najtajnovitijih doživljaja. Sve je u igri veličine, jačine, snage, tajne, života i smrti: "Hrastovi su *najjači* i *najplemenitiji*, *vlažnije* tlo pogoduje jasenima, po noći je šuma *veličanstvenija*, *tajnovitija* i *strahovitija*, šuma je *najdosadnija* proljećem i ljeti" itd. Ponekad se javi i koji elativ, dakle apsolutni superlativ kao u rečenici u kojoj se govori kako čovjek u šumi vjeruje u *prejako* biće prema kojem je čovjek *nemoćna ništica*. Od stabala, najveće se autor divi hrastu i o njemu se govori u superlativu, a od životinja autor se najviše divi srni koja je za Josipa Kozarca *najljepša* životinja na svijetu.[12] Navodimo primjere u kojima Kozarac rabi superlative i komparative:

12 Dovoljno je samo navesti nekoliko pridjeva kojima autor opisuje srnu da se vidi njegovo divljenje: srna je *krasna i mila*, ona je i pogođena metkom, tj. mrtva *mila i lijepa*, ona ima *velike lijepe* oči. Ona je jedna od *najljepših* životinja koje je priroda stvorila.

"Ponosito se oni redaju jedan do drugoga kao negda kršni vojnici krajiški, a iz cijele im prikaze čitaš da su orijaši snagom, da prkose buri i munji, da su *najjači* i *najplemenitiji* u svom carstvu i plemenu."

"Gdje je tlo malo *vlažnije*, tu se podigao viti, svijetli jasen s bijelom, sitno izvezenom korom…"

"Tako po danu, a po noći je taj prostor kudikamo *veličanstveniji*, *tajnovitiji* i *strahovitiji*, svi oni glasovi ponavljaju se deseterostrukom snagom te ti potresaju *najtanjim* živcima, a u tebi se i nehotice kreće i rađa vjera u neko tajno, *svemožno*, *prejako* biće pred kojim si ti neznatan patuljak, nemoćna ništica."

"U proljeće kada sva narav oživljuje, tad je u šumi *najpustije*, *najmrtvije*."

"Tko bi izbrojio sve tvorničare koji traže hrastovo drvo! Traži ga mornar da jakošću svojom odolijeva strašnoj morskoj buri, traži ga svaki građanin da njime kuću digne jer je pod njim *najsigurniji*, traži ga vinogradar da spravi u nj jedan od *najplemenitijih* darova Božjih, rujno vino…"

"Vrebajući za golubovima nerijetko se dogodi da ispred tebe skoče brzonoge srne koje se sada već kupe oko žira… To je sigurno jedna od *najljepših* životinja što ih je priroda stvorila!"

Usklici kao vrsta riječi često se pojavljuju u *Slavonskoj šumi*. Obično su oni onomatopejski, odnosno oponašaju zvukove iz prirode. Često Josip Kozarac onomatopejskim usklicima dočarava glasanje životinja, ali onomatopeje autor rabi i za glasanje ljudi koji na taj način izražavaju svoje osjećaje divljenja, oduševljenja, čuđenja, dozivanja, galame, uzdaha.

"Samo od vremena do vremena začuje se glasni jastrebov *"pij-u-uk"* s oblačnih visina…"

"Pravo je uživanje kod kojeg hladnog jutra staneš na prosjeku između mlade i visoke stare šume, a tamo unutri u zabrani zaštekti, najprije jedan pas *hao.hao.hao!* – nato mu se pridruži i drugi i treći."

"Život! Život! *Oh! Alaj* je lijep i sladak taj život!..."

"Oh! jadan li je i kukavan taj slatki život."

"U taj čas prasnu iza tebe dvije puške, jedna za drugom, a glasovi: *hop-hop*! dojavljuju ti da je srna pala."

Oponašanje zvukova u prirodi izriče Josip Kozarac i glagolima, upravo onomatopejskim glagolima koji svojom distribucijom konsonanata i vokala dočaravaju zvuk. U šumi Josip Kozarac čuje različite glasove životinja, šuštanje biljaka. Sve te zvukove Josip Kozarac prepoznaje, on točno zna koja se životinja oglasila, što se dogodilo kad

se pojedini zvuk čuje. Ponekad se u istoj rečenici nalazi i onomatopejski usklik i onomatopejski glagol.

> "Pravo je uživanje kod kojeg hladnog jutra staneš na prosjeku između mlade i visoke stare šume, a tamo unutri u zabrani *zaštekti*, najprije jedan pas *hao.hao.hao!* – nato mu se pridruži i drugi i treći"
>
> "A kad vjetrić gore zalahori, a tvrdo, glatko lišće sad *zašapće* sad *zašušti* i *zašumi*, čini ti se da obijesne vile Slavonkinje sad popijevaju hitro neobuzdano kolo…"
>
> "jedini kos i drozd ostadoše u šumi te pokoji put ranom zorom *zaore* iz svega grla hvalospjev"
>
> "Pa k tomu oni bjesomučnici komarci koji ti ne daju da časak samo staneš i odahneš – kud ti, tamo i oni za tobom, kao lihvari, kao prosjaci, *cvileći* i moleći te za kapljicu tvoje krvi"
>
> "I dok se ovdje uz pjesmu novi šumski podmlađaj sadi, dotle na drugom kraju žalovito pada požutjeli listak, *cvileći* i motajući se zrakom dok ga opet mati zemlja ne primi u meko i toplo svoje krilo."
>
> "Tu je sparina nešto manja, ali zato *zuji* i *bocka* komarac sad u uho, sad u prste"
>
> "To je sve proljetna šumska scenerija; inače je sve uokolo pusto i dosadno – samo neki ugušeni žamor i žubor[13] prati te svuda a ne znaš ni sam što je i otkle je, jer kud god se kreneš, žamori i *uzdiše* odsvuda…"
>
> "stotine radnika *lupa* i *udara* tuda maljem i sjekirom, stotine kola i saonica protiskava se između granja i panjeva, tovareći glatko i istesanu dužicu da ju voze na Savu"

Josip Kozarac vješto izmjenjuje glagolska vremena u svom pripovijedanju. Aorist mu je živo glagolsko vrijeme, perfekt rabi kada je pripovijedanje smirenije, aorist kada je radnja svršena u prošlosti. Često u jednom kraćem odlomku pa i u jednoj rečenici izmjenjuje se više glagolskih načina i vremena čime se postiže dojam dinamike, uzbuđenja zbog promjene, vječne mijene. U istoj rečenici izmjenjuje i glagolske načine i glagolska vremena. U sljedećem primjeru u složenoj se rečenici izmjenjuje prezent (*jesu, možeš*), infinitiv (*opočinuti*, *prigristi*, *popiti*), perfekt (*si se zaustavio*), glagolski prilog sadašnji (*zujeći i cvileći*), imperativ (*maši*, *brani se*), aorist (*izjedoše*, *izbodoše*). Takvo izmjenjivanje glagolskih oblika u pripovijedanje unosi živost, dinamiku, uzbudljivost, napetost, a javlja se često u usmenom pripovijedanju.

> "Najveća nevolja u šumi *jesu* ljeti komarci; niti *možeš opočinuti*, nit zalogaja kruha *prigristi*, niti čađu vode *popiti* - jer kako *si se* samo *zaustavio*, eto njih na stotine, *zu-*

13 Žamor i žubor također su onomatopeje, ali nisu glagoli pa ih ne označujem kao glagolske onomatopeje. Zato samo ovdje na njih upozoravam.

jeći i *cvileći* oko tebe, a ti *maši* i *brani se* koliko god hoćeš, sve ti uzalud, jer *izbodoše* i *izjedoše* te do nemila."

U primjeru koji slijedi rečenica započinje perfektom (*bio je*, *se nije dalo*), potom slijedi dopuna glagolu *dati* u infinitivu (*uzdržati*), pa nastavlja aoristom (*nakupovasmo*, *napravismo*), pa imperativ u značenju radnje koja se ponavljala (*kolji*), pa opet perfekt (*su pogibali*).

"I s tim jelom *bilo je* pokore; meso *se nije dalo* od silne žege ni jedan dan *uzdržati*, pa zato *nakupovasmo* živadi, *napravismo* im kobaču[14] i *kolji* dan na dan te mršave piliće koji *su pogibali* od žege kao i mi…"

U živu pripovijedanju u sljedećem se primjeru isprepliću aorist (*dođosmo*), perfekt (*nije dogotovio*), prezent (*pogledam*, *kuha*), futur II. pasiva (*bude otkriveno*), a sve se uvijek događa u prošlosti, a vremenski prilog kojim započinje rečenica jest *sutradan*.

Sutradan *dođosmo* malo ranije kolibi dok još *nije* Bartol ručka *dogotovio*. *Pogledam* nešto kako on to *kuha*, i taj čas *bude* zlosretno crnilo *otkriveno*.

Takva vještina izmjene glagolskih oblika česta je u *Slavonskoj šumi* i ona zapravo donosi poseban ugođaj, drži čitatelja u napetosti, pokazuje koliko je događaja i doživljaja u šumi kao u najzanimljivijoj društvenoj zajednici, koliko je sve u promjeni, u kretanju. Autor uglavnom priča u prošlosti, ali izmjenom glagolskih vremena i općenito oblika, osim zanimljivosti i napetosti priče, govori o svevremenosti i dinamici šumskoga života, o brzoj izmjeni događaja i doživljaja, života i smrti.

Živosti pripovijedanja pridonose i perfekti bez nenaglašenoga oblika prezenta glagola *biti*, dakle koji se sastoje samo od glagolskoga pridjeva radnoga, a što je također obilježje razgovornoga stila i usmenoga pripovijedanja:

"Kad mi *došli* na večeru, a Bartol stoji kod paprikaša kao okljaštreni grab, pa skreće glavom i jadikuje."

"Bartol, naime, *pokrio* zdjelu hrastovom skaljom…"[15]

"Tamo opet na onom visokom brijestu na vrhu *sagradio* orao ogromno gnijezdo…"

"Posla *bilo* mnogo, i baš nekako u srcu šume, te niti *bilo* stana, niti sela u blizini."

"U njenoj sjeni *očekivao* dragi svoju dragu, u njenu sutonu *vrebao* ubojica svoju žrtvu, u njenu šikarju *vodili se* tajni dogovori, u njenu duplju *skrivala se* ubojita puška i kradeno blago…"

14 *Kobača* je krletka od drveta.

15 Skalja je komadić ivera.

Kada pogledamo zapise s terenskih istraživanja narodnih govora, možemo vidjeti kako su brojni primjeri takvih krnjih perfekta, osobito kada kazivač govori o dinamičnim i napetim događajima. Ivan Kozarac krnjim perfektima imitira to narodno kazivanje jer je ono blisko čitatelju.

Kozarčeva je frazeologija u *Slavonskoj šumi* razgovorna i to ide u prilog doživljaju pripovijedanja, izravnoga obraćanja sugovorniku, prepričavanja bliskoj osobi. Nisu to frazemi visokoga stila, autor ima pred sobom slušatelja kojem prenosi svoju začudnost i oduševljenje šumom frazemima koje ljudi rabe u svakodnevnom razgovoru pri prepričavanju čudnovatih doživljaja svomu bližnjemu. I u frazeologiji se vidi isto: Josip Kozarac i razgovornom frazeologijom blizak je čitatelju, a njegov je opis upravo zbog toga iskren, prisan, lirski i napet. Brojni su frazemi u svega trinaestak stranica:

> *Bog bi ga sveti znao, Bog i duša, brže bolje, cio Božji dan,* časak dva, čini ti se, *dar Božji, duša te zazebe, govoriti u sto jezika, i malo i veliko, iz svega grla, kako tako, kamo li se djelo, kao da ih nije ni bilo, kao lud, nakisnuti do kože, na smrt ranjen, na sve strane, nemajte brige, ne znaš ni sam, ni riječ kazati, ništa ne manje, osjećati u duši, od pete do glave, pod zadnje vrijeme, rekao bi, sav ti trud uzalud, rujno vino, s jedne – a s druge strane, skočio u cijeni, smrt ili život, srce prestane kucati,* što je to, *u isti mah, u duši osjećam, u trag ući, u tili čas, u zao čas, za Boga jedinoga, zadnje opočivalište, zdravi kao kremen.*

Nekoliko primjera rečenica iz crtice *Slavonska šuma* u kojima se vidi kako Josip Kozarac i razgovornom frazeologijom drži čitatelja/slušatelja u napetosti i kako i takvom razgovornom frazeologijom autor postiže začudnu liričnost i umjetnički dojam:

> "vidjet će možda kako srna oprezno i lagano skakuće sve u jedan pravac, a došav na malu čistinu, zablekne *jedanput-dvaput*, a iz grma iskoče dva mlada crljena laneta s bijelim piknjama po rebrima, pa jedno *s jedne*, *a* drugo *s druge strane*, pa sisaj, sisaj, časak dva, *brže bolje*, pa zatim opet skok u grm, a stara na protivnu stranu, i nesta ih *u tili čas kao da ih nigda nije ni bilo*"

> "S tebe curi znoj, mokar si *od pete do glave*, košulja, gaće – samo što se lijepe po tebi; prevrćeš se s boka tražeći *na sve strane* samo *dva tri* daška svježeg hladnog zraka, ali nema ga odnikuda, a ti od muke izađeš van i bacš se *kao lud* o tle"

> "Za to šest tjedana *nakisosmo do kože*, nagazismo se smrdljivog rita i mulja do pojasa, ispretrgasmo i nažuljasmo noge – no kraj svega toga ostadosmo *zdravi kao kremen*…"

> "Kad god prođem tom šumom, i na moju dušu pada onaj čarobni i tajni mir koji ipak *govori u sto jezika*, priča mi tisuću strahota i ljepota, da *srce prestaje* u mene *kucati*, a *u duši osjećam* da sam za korak bliži onomu velikomu biću komu uzalud ljudski duh čezne *u trag ući*…"

Nevjerojatno je da s toliko poezije autor opisuje šumu, a da istodobno toliko dobro poznaje šumarsku struku i u lirski opis vješto ubacuje točne znanstvene činjenice i podatke. Naime, u opisu hrastova ne smeta podatak da su 20 metara visoki, kraj posla obilježio je 10.665 hrastova i taj podatak izvrsno se uklapa u opis rada jer je vjerodostojan, opis radnika koji se kod sijanja "poredaju u redove sve četrdeset do šezdeset duša u jedan red" dobro pokazuje organiziranost posla itd. O stručnosti Josipa Kozarca dosta se pisalo do sada, osobito u šumarskim radovima, pa ovom prigodom samo dajemo jedan primjer Kozarčeve znanstvene preciznosti:

> "Izradi se naime na godinu do pedeset milijuna dužica, od svake pako hiljade plaća se za izradbu i izvoz trideset forinti ili ukupno za svu dužicu jedan i pol milijun forinti. Od te svote otpada Primorcima i Slovencima (Kranjcima) dvije, a domaćem pučanstvu treća trećina za izvoz."

Zaključak

Slavonska šuma Josipa Kozarca jedinstveno je djelo hrvatske književnosti. Riječ je o antologijskom djelu hrvatske, ali i svjetske književnosti. Sa svega trinaestak stranica, to se djelo kao književna vrsta opire ukalupljivanju. Ono dočarava doživljaj šume i života u šumi, ono je lirska himna u prozi posvećena slavonskoj šumi. Autor *Slavonske šume*, Josip Kozarac, jezičnim je sredstvima, i samo njima, uspio čitatelju približiti svu ljepotu slavonske šume i osjećaje čovjeka u njoj. Neka su od gramatičkih sredstava pomoću koji je to autor uspio jesu: obraćanje čitatelju u 2. osobi jednine tako da se stječe dojam da prepričava svoje doživljaje usmeno sugovorniku pa *Slavonska šuma* ima oblik usmene proze. Potom, usklične i upitne rečenice pojačavaju doživljaj začudnosti, ushićenosti, a pozitivi i superlativi također. Udvostručivanje imenica, pridjeva, glagola kao da žele potvrditi svaku piščevu riječ, a izmjenjivanje glagolskih oblika u istoj rečenici unosi živost u pripovijedanje. Pripovjednom, razgovornom tonu pridonose i perfekti bez enklitičkih oblika prezenta glagola *biti* odnosno samo glagolskim pridjevom radnim. Premda je *Slavonska šuma* lirska i umjetnička proza (crtica, pripovijest), autor Josip Kozarac preciznim podatcima pokazuje da mu je ta šuma kao stručnjaku jako dobro poznata pa i točnost podataka pridonosi napetosti u čitatelja/slušatelja. *Slavonska šuma* Josipa Kozarca spoj je razgovornoga usmenoga stila pripovijedanja i lirskih, umjetničkih dometa, vrhunske umjetnosti i znanosti, poezije i proze, lirskoga i epskoga, usmenoga i književnoumjetničkoga.

Literatura i izvori

Berbić Kolar, Emina i **Đurić**, Tanja: "Slavonski dijalekt u pripovijetkama Josipa Kozarca", *Knjiški Krnjaš I. – II. Zbornik radova Znanstvenoga skupa Ivanu Kozarcu, o 130. obljetnici rođenja i 105. godišnjici smrti, održanoga u Vinkovcima 16. studenoga 2015., i Znanstvenoga skupa Josipu Kozarcu, u povodu 110. obljetnice smrti, održanoga u Vinkovcima 16. studenoga 2016.,* Centar za znanstveni rad HAZU u Vinkovcima, Zagreb – Vinkovci 2017., str. 229–241.

Bilić, Anica: "Slavonska šuma Josipa Kozarca - književni ili znanstveni opis?", *Zbornik radova u povodu Međunarodne godine šuma 2011.*, Centar HAZU Vinkovci, Vinkovci - Zagreb 2013., str. 15–36.

Bilić, Anica: "Usporedba Slavonske šume Josipa Kozarca i Adolfa Waldingera", *Poznańskie Studia Slawistyczne (2084-3011)* ***2***, Poznanj 2012., str. 19–40. [PDF]

Bilić, Anica: "Književnohistoriografski hod slavonskom šumom", *Slavonske šume kroz povijest*, Podružnica za povijest Slavonije, Baranje i Srijema, Slavonski Brod 2017., 407–428.

Bilić, Anica: "A real woman and Woman's rights in teh Literary Works of Josip Kozarac", Šokačka *rič 15*, ZAKUD, Vinkovci 2018., str. 241–263.

Bilić, Anica: "Kapitali Josipa Kozarca" u *Knjiški Krnjaš I. – II. Zbornik radova Znanstvenoga skupa Ivanu Kozarcu, o 130. obljetnici rođenja i 105. godišnjici smrti, održanoga u Vinkovcima 16. studenoga 2015., i Znanstvenoga skupa Josipu Kozarcu, u povodu 110. obljetnice smrti, održanoga u Vinkovcima 16. studenoga 2016.,* Centar za znanstveni rad HAZU u Vinkovcima, Zagreb – Vinkovci 2017., str. 133–174.

Čorkalo, Katica: "Književni izraz Josipa Kozarca u stručnim šumarskim radovima", *Okrugli stol Josip Kozarac u hrvatskoj književnosti, Dani Josipa i Ivana Kozarca 2*, Privlačica, Vinkovci 2007., str. 9–17.

Čorkalo, Katica: "Narav književnog djela Josipa Kozarca", Književna revija 45, Zagreb 1995., str. 617–625.

Flaker, Aleksandar: "Hrvatska novela i Turgenjev", *Radovi Slavenskog instituta*, Zagreb 1956., str. 31–79.

Ham, Sanda: "Govori li Kozarčeva Tena slavonski?", *Jezik* 56, Zagreb 2009., str. 53–64.

Jelčić, Dubravko: "Josip Kozarac danas" u *Zbornik radova Josip Kozarac, književnik i šumar*, Centar JAZU, Vinkovci 1988., str. 19–29.

Klepac, Dušan: "Retrospektiva i perspektiva šuma hrasta lužnjaka u povodu osamdesete obljetnice smrti Josipa Kozarca", u *Josip Kozarac, književnik i šumar. Zbornik radova JAZU*, Centar za znanstveni rad, Vinkovci 1988., str. 73–91.

Liović, Marica; **Pejčić**, Monika: "Jake žene Kozarčeve: o Kati, Teni, Miri, Jeleni…" *Knjiški Krnjaš I. – II. Zbornik radova Znanstvenoga skupa Ivanu Kozarcu, o 130. obljetnici rođenja i 105. godišnjici smrti, održanoga u Vinkovcima 16. studenoga 2015., i Znanstvenoga skupa Josipu Kozarcu, u povodu 110. obljetnice smrti, održanoga u Vinkovcima 16. studenoga 2016.,* Centar za znanstveni rad HAZU u Vinkovcima, Zagreb – Vinkovci 2017., str. 175–214.

Moguš, Milan: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2009.

Nemec, Krešimir: Josip Kozarac - vodeći pripovjedač hrvatskoga realizma" u *Josip Kozarac Slavonska šuma, Moj djed, Oprava, Tena*, Školska knjiga, Zagreb 2017., str. 133–143.

Nemec, Krešimir: "Kronologija života i rada Josipa Kozarca", u *Josip Kozarac Slavonska šuma, Moj djed, Oprava, Tena*, Školska knjiga, Zagreb 2017., str. 149–151.

Nemec, Krešimir: "Izbor iz kritičke literature o Josipu Kozarcu" u *Josip Kozarac Slavonska šuma, Moj djed, Oprava, Tena*, Školska knjiga, Zagreb 2017., str. 151–157.

Petrović, Bernardina: "O frazeologiji Josipa Kozarca", *Riječ* 3, Rijeka 1997., str. 88–106.

Peić, Matko: "Šuma u hrvatskoj književnosti slavonske regije od XV. do XIX. stoljeća", u *Josip Kozarac književnik i šumar*, Centar za znanstveni rad JAZU, Vinkovci 1988., str. 14–18.

Reljković, Matija Antun: *Satir iliti divji* čovik, Dresden 1762., Osijek 1779.

Sablić Tomić, Helena i **Rem**, Goran: *Slavonski tekst hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb 2003.

Mrežni izvori

http://proleksis.lzmk.hr/3430/

http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44254

Slavonian forest – grammatical approach

Summary

The title deals with linguistic fetures of Josip Kozarac's Slavonian forest (*Slavonska šuma*). The article is about litarary work (novel, short story) which is unique by many features. It contains only thirteen pages. The author describes Slavonian forest, events and experiences which occur in it. In the narrative he usually uses 2nd person singular and the personal pronaun for the 2nd person you (*ti*) in order to achieve closeness with his reader. With the most common 2nd person singular, in Slavonian forist the author uses also all three persons singular and the first and third peron plural in order to achieve dinamic changes and the description of forest seen from different ngels. Author usually changes vord moods and tenses which brings dynamism in his description. Perfect tense is complex verbal time, but in Slavonian forest it occures without the auxiliary verb to be which is the characteristic of colloquial speech. Phraseology is also colloauial. Slavonian forest seems like a compound of colloquial speech and top art, poetry and prose.

Keywords: Slavonian forest (Slavonska šuma), *Josip Kozarac, Narrative Perspective, Dynamic of Storytelling, Phraseology, Colloquial Speech*

Ana Geto

Zlata Šundalić*

UDK 821.163.42.09 Kozarac, J.

O životinjama u djelu Josipa Kozarca

U radu je u središtu pozornosti četrnaest proznih djela Josipa Kozarca koja je za tisak priredio Emil Štampar i objavio u Zori 1950. godine na 519 stranica (*Biser-Kata*, 1887; *Proletarci. Slike iz slavonskog društva*, 1888; *Krčelići ne će ljepote*,1888; *Slavonska šuma. Sličice i doživljaji*, 1888; *Mrtvi kapitali*, 1889; *Među svijetlom i tminom*,1891; *Moj djed*, 1892; *Tena*, 1894; *Mira Kodolićeva*,1895; *Tri dana kod sina (Sličica iz sadašnjosti)*, 1897; *Emilijan Lazarević*, 1897; *Oprava. Psihološka studija*, 1899; *Rodu u pohodu*, 1899; *San savjetnika Orlića*, 1901). U navedenim se djelima istražuje *carstvo zvjeradi*, ako se poslužimo Kozarčevom sintagmom u značenju *carstva Animalia* (životinjskoga svijeta), odnosno istražuje se kako je ono strukturirano, s kojim značenjima i funkcijama u njegovu djelu.

Ključne riječi: realizam, Josip Kozarac, *carstvo Animalia*, konj, regionalizam

1.

U naše vrijeme književna animalistika (studij književnih životinja) sve više privlači pozornost znanstvenika što potvrđuju i vrlo respektabilni naslovi kako zbornika radova tako i autorskih knjiga i članaka u kojima se kao središnji predmet bavljenja pojavljuje istraživanje životinja u različitim djelima. Književna animalistika usko je vezana uz kulturnu animalistiku ili kulturnu zoologiju čiji je razvoj u Hrvatskoj uvelike potaknuo Nikola Visković (*Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji*, 1996; *Kulturna zoologija: što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*, 2008). Bio je i urednik zbornika sa znanstvenog skupa *Kulturna animalistika* (1998) kojim se željela osvijestiti činjenica da su životinje donedavno bile sustavno zanemarivane pa i isključene iz bilo kakvih istraživanja. Na tragu ove spoznaje godine 2007. pojavio se zbornik radova *Kulturni bestijarij*, zatim godine 2012. još jedna zbornik pod nazivom *Književna živo-*

* Dr. sc. Zlata Šundalić, redovita profesorica u trajnome zvanju na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera. Adresa e-pošte: zsundalic@ffos.hr.

tinja. Kulturni bestijarij II. dio urednica Suzane Marjanić i Antonije Zaradije Kiš, zatim se godine 2013. pojavila knjiga *Životinje u Bibliji* Marija Crvenke itd. Navedenim su znanstvenim istraživanjima postavljeni temelji kulturne i književne animalistike u Hrvatskoj, a ujedno su proširene i mogućnosti interpretacije književnih djela, pa tako i djela Josipa Kozarca (1858–1906).

2.

Iz Kozarčeve se *Autobiografije* (1900) zna da mu je prve pjesničke tekstove August Šenoa prokomentirao riječima: "Kopirajte narav, a ne knjige!" (Kozarac, 1950: 498), što mu i nije bilo tako teško o čemu svjedoče njegove riječi: "(…) mene su se jače dojmili prirodni doživljaji, a nije ni čudo, jer sam se, ako smijem tako reći – uhvatio u koštac sa prirodom već u sedmoj svojoj godini. Nema ptice ni zvijeri, kojoj nisam u dušu zavirio, o kojoj nisam znao, zašto pjeva i plače, zašto mrzi i ljubi čovjeka; ja sam im pratio tjelesni i duševni razvoj od prve mladosti, kad sam ih našao u leglu, pa do posljednjega daha, kada su pale pod ubojitim mojim zrnom…" (Kozarac, 1950: 498) Zbog ove je povezanosti Kozarac za sebe rekao da je "srastao s prirodom kao bršljan s hrastom" (Kozarac, 1950: 498). A doživljaj prostrane hrastove šume najvećim je dijelom vezivao uz svoj desetogodišnji boravak kao upravitelja "(…) kr. šumarije u Lipovljanima, selu Novskoga kotara, a županije Požeške." (Kozarac, 1950: 499) Deset godina provedenih u sobici lipovljanske šumarije poklonile su mu, kaže Kozarac, tri blaga za kojima je i kasnije čeznuo: šumu koju naziva svojim malim kraljevstvom, seoski mir i duševno zadovoljstvo. Zna se da u Kozarčevoj slavonskoj šumi među stabarjem dominiraju tri debla: hrast, jasen i brijest i *oni su što lav i tigar u carstvu zvjeradi* (SŠ,[1] 129). A zna li se što dominira u *carstvu zvjeradi*, ako se poslužimo Kozarčevom sintagmom u značenju *Carstva Animalia* (životinjskoga svijeta), kako je ono strukturirano, s kojim značenjima i funkcijama u njegovu djelu? Na navedena se pitanja želi barem jednim dijelom odgovoriti u ovome prilogu.

*

U istraživanje su bila uključena Kozarčeva prozna djela koja je Emil Štampar priredio i objavio u Zori 1950. godine na 519 stranica.[2] Riječ je o 14 naslova koji su bili objavljeni od 1887. do 1901. godine, i to:

1 Naslovi djela su skraćeni prema početnim slovima riječi iz naslova. Citati iz djela se donose tako da se u zagradi navodi skraćenica naslova djela i broj stranice na kojoj se odnosni citat nalazi. Značenje skraćenica objašnjeno je u nastavku teksta.

2 Istraživanje je provedeno prema izdanju Kozarac, Josip. 1950. *Djela.* Uredio predgovor i napomenu napisao Emil Štampar. Zagreb: Zora – Državno izdavačko poduzeće Hrvatske.

Biser-Kata (1887) = B-K

Proletarci. Slike iz slavonskog društva (1888) = P

Krčelići ne će ljepote (1888) = KNLJ

Slavonska šuma. Sličice i doživljaji (1888) = SŠ

Mrtvi kapitali (1889) = MK

Među svijetlom i tminom (1891) = MSIT

Moj djed (1892) = MD

Tena (1894) = T

Mira Kodolićeva (1895) = MKo

Tri dana kod sina (Sličica iz sadašnjosti) (1897) = TDKS

Emilijan Lazarević (1897) = EL

Oprava. Psihološka studija (1899) = O

Rodu u pohodu (1899) = RUP

San savjetnika Orlića (1901) = SSO

Nakon provedenog usmjerenog čitanja u navedenoj je Kozarčevoj prozi potvrđeno oko 140 naziva za životinje. Kako je istraživanjem bila obuhvaćena i čestotnost pojavljivanja određene životinje, dobio se i podatak o njihovoj hijerarhiji što je prikazano u sljedećoj tablici:

Tablica – *Čestotnost pojavljivanja životinja u proznim djelima Josipa Kozarca*

REDNI BROJ	ČESTOTNOST POJAVLJIVANJA	NAZIV ŽIVOTINJE
1.	71	konj
2.	45	zec
3.	29	svinja
4.	26	pas
5.	22	mrav, ptica
6.	18	golub
7.	17	vranac
8.	16	krava, patka
9.	14	vol
10.	13	jastreb, kokoš
11.	12	pile, zvijer
12.	11	crv, prase, srna, vuk
13.	10	zmija
14.	9	krmak, leptir, riba
15.	8	junac, puran
16.	7	kurjak, orao, živad
17.	6	anđeo, jarebica, komarac, pijetao, škvorac (čvorak), tele
18.	5	biserka (kokoš, perlinka), osa, svraka, vila, životinja
19.	4	bik, govedo, grlica, guja, mačka, muha, mušica, ovca, pčela, roda, stoka, vrabac
20.	3	blago, gavran, kanarinac, kljuse, lav, lisica, magarac, miš, stršen, šaran, tigar, volo
21.	2	aždaja, baga, beštija, bravac, divljač, drozd, đavo, gnjetao (fazan), gusjenica, janje, jazavac, jelen, konjic, kuna, leptirić, ovčica, pauk, paunica, ris, slavuj, smrdljivi martin, soko, stado, štuka, vilovnjak, vrag, ždrijebe
22.	1	angoramačka, cvrčak, čavka, dromedar (jednogrba deva), gica, gnjida, guska, hidra (vrsta žarnjaka), hijena, jež, konjska pijavica, kornjača, kos, kreštalica, krijesnica, krmača, kukac, kvočka, labud, lane, lastavica, medvjed, moljac, noj, paun, pegaz, perad, pijavica, prepelica, ptičica, puž, rak, riđo, skakavac, stjenica, stričak, šarac, ševa, školjka, šljuka, šojka, štajerac (konj), trakavica, turopoljac (konj), turopoljski prasac, vižla, zmaj, žuna.

Na temelju provedenoga istraživanja došlo se do određenih spoznaja koje se izlažu u sažetu obliku.

Prvo. Zastupljenost životinja u istraženim Kozarčevim prozama nije ujednačena, pa se tako može reći da je fauna u djelima naglašene didaktičnosti i utilitarnosti (*Mrtvi kapitali*, *Među svijetlom i tminom*), zatim u djelima u kojima dominira opis ženske ljepote i karaktera (*Tena*), kao i u proznim *psihološkim studijama* (*Oprava*), kako ih Kozarac naziva, znatno siromašnija. Riječ je, dakle, o onim prozama kojima se Kozarac uključuje u hrvatsku modernu: "Međutim, jednim (manjim) dijelom svoga stvaralaštva, tekstovima nastalim krajem devedesetih godina u kojima pokazuje naglašen interes za psihološku problematiku i dubinsku analizu karaktera, Kozarac već probija okvire realističkoga načina modeliranja zbilje i uključuje se u aktualne umjetničke tendencije hrvatskoga *fin de siècle*." (Nemec, 2017: 133)

Drugo. U Kozarčevu *carstvu Animalia* dominiraju stvarne životinje, što je i očekivano za djela pisana u okviru poetike realizma. Iako se danas procjenjuje da na zemlji obitava između 10 i 50 milijuna vrsta životinja (Bob May iz Oxforda), ipak se uz njihovu pomoć ne mogu objasniti i opisati određena stanja i osobine ljudi pa se kod čovjeka javlja i zanimanje za neobičnim, fantastičnim životinjama. Tako se i u Kozarčevoj realističkoj prozi pojavljuje nekoliko nestvarnih životinja (bića): *anđeo / anđelak, aždaja / zmaj, đavo / đavolče / vrag, pegaz, vila, vilovnjak.*

Ovdje se fantastičnim životinjama opisuju neke pozitivne ili negativne osobine ljudi. Pozitivan se zoomorfizam (osobine životinje pripisuju se čovjeku) vezuje uz: *anđela / anđelka*, *vilu*, *vilovnjaka* (ljudske je visine i izgleda, ali ima duge šiljaste uši), *pegaza* i đavolčeta, a negativni uz: *aždaju / zmaja*, *đavla / vraga*. U većini se slučajeva pozitivan zoomorfizam javlja u amoroznim situacijama u kojima je ona *vila* i lijepa kao *anđeo*, a on *vilovnjak*. Amoroznom kontekstu pripada i leksem đavolče, ali s nijansom slavonske raspojasanosti. Tako Pavao Lacković u *Proletarcima* promatra dalekozorom jedru, bujnu Sofijinu ljepotu i kaže: *Noćas ti sanjam o njoj dražestan san; još sav u slasti te sanje dignem se i pogledam onamo – i gle ti đavolčeta, i ona cio dan amo gleda…* (P, 79).

Semantemu ljepote koji je najčešći u navedenom pozitivnom zoomorfizmu fantastičnih životinja (bića) treba dodati i semantem dobrote, pa se tako u *Proletarcima* Marija, kojoj je glavu zaludio zanosni Lacković, nije željela udati za svoga pjesnika, nije htjela da je on drži *anđelom nad anđelima* (P, 92) dok ga ona istovremeno ne voli. Ponekad se i o muškarcima govori nekim anđeoskim semantemom pa se tako za Ratkovića kaže da je nad Klarićevom kućom *lebdio on kao anđeo usrećitelj* (MSIT, 312) jer se mislilo da će oženiti Terezu, načelnikovu kćer.

Zooleksemima *aždaja / zmaj* pridružuju se destruktivna značenja i njima se u negativnome svjetlu opisuju određena ponašanja i psihološka stanja likova. Na primjer, u *Biser-Kati* Luka ne vjeruje u priče o Katinu lošem ponašanju koje su selom pronijele Fema i Manda, ali sumnja je načela njegovu dušu pa si postavlja pitanje nije li i netko drugi mogao dočekati Katu u šljiviku i privinuti je k sebi i imati je za sebe kao što ju je on imao. Ta mu se misao zakvačila u dušu *poput aždaje* (B-K, 67). Drugi je primjer iz romana *Među svjetlom i tminom*. Dvolično ponašanje Malvinina muža opisano je također uz pomoć fantastičnoga bića. Kada, naime, oko Malvine ostao još samo jedan udvarač, njezin se muž prema njemu ponaša na dva načina koje on sam opisuje ovako: *(…) ja sam iza njegovih leđa bio zmaj ognjeni, a pred njime krotak i dobar kao janje…* (MSIT, 274).

Moglo bi se očekivati da će se i uz lekseme đavo */ vrag* vezivati slični semantemi, ali Kozarčevi tekstovi to ne potvrđuju. Oni mogu biti sastavnice uobičajenih uzrečica, njima se može naglašavati ili ironizirati težina svakodnevnih poslova. Na primjer, vrijeme brzo prolazi pa se seljaci ovako čude: *Vidi ti vraga, kako je to brzo prošlo…* (TDKS, 421). Drugi je primjer vezan uz Petra Kovačića iz romana *Među svjetlom i tminom* za kojega se kaže da je imao novca više nego cijelo selo, *a pati se kao đavo, niti meće što u sebe niti na sebe* (MSIT, 255). Suprotan je primjer onaj iz *Tri dana kod sina*: starac postolar dva se dana snebivao što će napraviti s Vrbančevom čizmom, bi li je zakrpao ili naglavio, pa na kraju kaže svojoj ženi: *Danas, baba, ne šali se s ručkom, sa onom Vrbančevom čizmom napatio sam se kao živi vrag…* (TDKS, 421).

Treće. Fantastična su životinjska bića u analiziranoj Kozarčevoj prozi zastupljena tek oko jedan posto te je stoga uputno više pozornosti usmjeriti na stvarne životinje. Prema jednostavnoj i antropocentrički usmjerenoj klasifikaciji Francuza Buffona (1707–1787) životinje se dijele "(…) na *domaće* i *divlj*e, a ove druge na divlje *vlastitog* podneblja i *stranih* podneblja." (Visković, 1996: 25) Pored brojnih klasifikacija *carstva Animalia* s različitim polazišnim kriterijima (Aristotel, Carl von Linné, Georges Cuvier…), ipak se u svakodnevnom iskustvu najčešće koristi spomenuto Buffonovo razvrstavanje. Prema ovoj klasifikaciji vrijednost i hijerarhiju životinja određuje čovjek prema svom odnosu prema životinjama, pa će tako na primjer, najpotrebnije i najkorisnije životinje imati prvo mjesto (*konj, pas, vol*), zatim će uslijediti životinje koje mu nisu tako familijarne, ali ipak stanuju u istim prostorima, u istim podnebljima (*jelen, zec, sve divlje životinje...*), a tek će na trećem mjestu biti životinje stranih podneblja (*slonovi, deve...*).

Ako se ova najčešće upotrebljavana klasifikacija životinja primijeni na istraživana Kozarčeva djela, dolazi se do podatka da trećinu njegovih životinja čine domaće životinje s najviše potvrda – riječ je o 40-ak zoonaziva (*bik, biserka, blago, bravac, gica, govedo, guska, janje, junac, kljuse, kokoš, konj, konjic, krava, krmača, krmak, kvočka,*

magarac, ovca, ovčica, pas, patka, perad, pijetao, pile, prase, puran, riđo, stado, stoka, svinja, šarac, štajerac, tele, turopoljac, turopoljski prasac, vižla, vol, volo, vranac, ždrijebe, živad).

Visoko pozicionirane životinje na rang-ljestvici pojavljivanja prati, uglavnom, i veća razvedenost naziva i vrsta. Tako u Kozarčevim prozama dominiraju: sisavci iz reda neparnoprstaša (*konj, vranac, kljuse, konjic, ždrijebe, riđo, šarac, bijelac, štajerac, turopoljac, magarac* /spada također u porodicu konja *Equidae*, u red neparnoprstaša/), zatim sisavci iz reda parnoprstaša (*svinja, prase, krmak, bravac, gica, krmača, turopoljski prasac*), domaće govedo (*krava, junac, tele, bik, govedo, vol / volo* /kastrirani mužjak domaćeg goveda/) i perad (grupa udomaćenih ptica koje se uzgajaju radi mesa, jaja i perja: *kokoš, pile, puran, živad, pijetao, biserka, patka, guska, kvočka*).

U odnosu na divlje životinje značajno mjesto pripada pticama – oko 30 zoonaziva (*golub, jastreb, orao, jarebica, škvorac /čvorak/, svraka, grlica, roda, vrabac, gavran, kanarinac, drozd, gnjetao, paunica, slavuj, čavka, kos, kreštalica, labud, lastavica, paun, prepelica, ptičica, soko,* ševa, *šljuka, šojka, žuna, ptice*) i kukcima – oko 20 zoonaziva (*mrav, crv, leptir, komarac, osa, muha, mušica, pčela, stršen, baga, gusjenica, leptirić, pauk, smrdljivi martin, cvrčak, gnjida, krijesnica, kukac, moljac, skakavac, stjenica, stričak*). Među divljim životinjama, uglavnom, vlastitoga podneblja može se pronaći i pokoja životinja stranoga podneblja (*angoramačka, dromedar /jednogrba deva/, lav, tigar, hijena*).

Četvrto. *Konj* je najzastupljenija životinja u Kozarčevim prozama jer se u različitim inačicama pojavljuje oko stotinu puta. Navedeni se podatak uklapa u konstataciju koja se vezuje uz književnost uopće: "Najomiljenije životinje u književnim djelima cijelog svijeta i svih vremena bili su psi, mačke i konji. I logično je, jer su te životinje najbliže čovjeku. Za svaku konkretnu vrstu životinja vezane su određene osobine koje ih prate iz knjige u knjigu. Prikazujući životinje pisac dobiva mogućnost da više utječe na čitaoca i da pomoću njih otkriva karaktere ljudskih likova. (Parfjonova, Ina. *Pet najpoznatijih životinja u ruskoj književnosti* – https://hr.rbth.com/arts/2015/12/30/pet-najpoznatijih-zivotinja-u-ruskoj-knjizevnosti-556379)

Peto. Postoji mnoštvo načina odnosa čovjeka prema životinjama te je stoga potrebno napraviti i tipologiju osnovnih pristupa u takvim odnosima. Jednu tipologiju predlaže Nikola Visković u tekstu *Šest načina odnosa prema životinji* (Visković, 1998: 11–15) svjestan istovremeno i njezine relativne primjenjivosti. On govori o šest načina odnosa čovjeka prema životinji (ekonomski, simbolički, umjetnički, osjećajni, znanstveni, etički) i naglašava da se rijetko javljaju u "čistom" obliku, odnosno da se u praksi miješaju i kombiniraju.

Od šest navedenih odnosa čovjeka prema životinji u analiziranoj su Kozarčevoj prozi potvrđeni: ekonomski, osjećajni (emocionalni), umjetnički i simbolički. Kako to funkcionira u konkretnom tekstu, pokazat će se u nastavku rada i to na primjeru najzastupljenije životinje – *konja*.

U analiziranim Kozarčevim prozama prevladava *ekonomski odnos* čovjeka prema životinji. U odnosu na najfrekventniji zooleksem može se reći da se *konjem* izražava čovjekovo (ne)bogatstvo. Tako, na primjer, na crkvene godove (svetkovine) Mati Krčeliću dolaze u goste prijatelji i to na četiri konja, a za ručkom se razgovara samo o tome tko ima bolje konje i gojne volove (KNLJ,117). Najljepši se konji upregnu u kočiju i tako se ide na biralište (MSIT, 311). *Riđane, vrance, štajerce* imaju gazde u selu, a *kljusad* siromašni seljaci.

Konj je u primarnom afirmativnom značenju neizostavno uključen u slavonsku svakodnevicu: konji vuku kola kojima se putuje na ladanje (MK, 165), oni vuku kola natovarena snopljem žita, mašinu za vršidbu žita (MK, 149), vrše žito trčeći oko stožera okolo naokolo (MK, 166), a svjedoče i o teškom životu u zadrugama jer za njih pripovjedač kaže da su zadrugarima već podosta *crknuti konji* (P, 109).

Drugi je potvrđeni odnos čovjeka prema životinji u analiziranoj Kozarčevoj prozi *osjećajni (emocionalni) odnos*. Ovaj odnos obično dolazi do izražaja tako da se životinji nadjene vlastito ime. Nešto slično Kozarčeve proze ne potvrđuju. Samo se u snu savjetnika Orlića spominju egzotična imena konja, ali se izrijekom ne navode (SSO, 489). U odnosu na najzastupljeniju životinju – *konja* – Kozarcu su ipak neki konji posebni, pa se tako izdvajaju: *vranci, riđani, bijelci, štajerci, turopoljci*, koji su gotovo redovito *lijepi i viloviti*. U *Proletarcima* Marija ovako opisuje Pavla Lackovića koji je svojom pojavom zaokupio strast te mlade učiteljica: (…) *samo jednom sam ga vidjela, kad je proletio na vilovitu konju vješto sjedeći, pravilno se njišući u žutom, novom sedlu* (P, 91). Vrhunac pozitivnoga sentimentalnoga odnosa čovjeka prema konju potvrđuje antropomorfizam u situaciji kada Tomo Krčelić svojemu vrancu govori, gotovo tepa ovako: *Čekaj, vilo moja, sad ću te objašiti, pa đipaj i ritaj se koliko hoćeš!* (KNLJ, 124) Uz prevladavajuće pozitivne konotacije uz konja se sporadično vezuju i određene natruhe negativnosti. Riječ je, uglavnom, o semantemima starosti i isluženosti. Tako Krčelićev sin Tomo naglašava da oni moraju imati *konje*, a ne *kljusad* (KNLJ, 119), dok siromašni seljaci ne mogu imati *vilovite konje* nego upravo samo *kljusad* koja bi im zimi mogla i izginuti od gladi (MSIT, 254). Navedene konotacije dolaze do izražaja i u negativnom zoomorfizmu. Potvrđuje to primjer iz *Proletaraca* kada Pavla Lackovića pripovjedač opisuje kao tvrdoglava i kruta čovjeka koji je takvim ponašanjem dosadio svojoj mladoj, lijepoj ženi Sofiji. Pripovjedač ga opisuje riječima: *Pričinio joj se on kao isluženi, no uvijek ukočeni i po taktu koracajući vojnički konj.* (P, 115)

Negativne emocije prema životinjama posebice dolaze do izražaja u psovkama kojih je u Kozarčevim prozama doista malo, a posebice kada je riječ o *konju*. Jedan se primjer nalazi u *Opravi*: pripovjedač opisuje Vučetićeva sina Dušana koji nije volio ići u školu, koji nije poštovao starije pa čak ni predsjednika Sudbenoga stola kojemu je jednom prilikom isplazio jezik i doviknuo "ovčji konj" jer je predsjednik više iz šale htio pucati iz njegove puške na vrapce (O, 456).

Treći je potvrđeni odnos čovjeka prema životinji u analiziranoj Kozarčevoj prozi *simbolički odnos*. O ovome odnosu, posebice kada je riječ o *konju* u Kozarčevoj prozi nema puno potvrda. Jedan se primjer vezuje uz šarca koji simbolizira jedan konkretan tip književnosti – usmenu narodnu književnost u kojoj značajno mjesto pripada Kraljeviću Marku i njegovu šarcu. Riječ je pripovijetki *Krčelići neće ljepote*. Kada je, naime, Tomo Krčelić htio ponosno zajahati svoga vranca i tako pozdraviti generala koji će doći u njihovo selo, zaprepašteno je ugledao u staji zelenom i crvenom bojom obojanoga vranca. Susjed mu se narugao: *Šarca imate, sad još tražite Kraljevića Marka!* (KNLJ, 124) Drugi se primjer odnosi na *pegaza*, krilatoga konja (fantastično biće sastavljeno od različitih životinja), koji u Kozarčevoj *Opravi* simbolizira određeni svjetonazor i stil života svojstven nekim prošlim vremenima. Tako sudac Vučetić piše pismo Jeleni, opisuje zajedničkog prijatelja Barića i konstatira da on još uvijek živi u nekakvom svom svijetu *pa se ne da nikako sa svoga šarenoga Pegaza zbaciti* (O, 447).

Četvrti je potvrđeni odnos čovjeka prema životinji u analiziranoj Kozarčevoj prozi *umjetnički odnos*. O ovome je odnosu Nikola Visković još prije dvadesetak godina konstatirao: "Životinjstvo u književnosti i u likovnoj umjetnosti općenito je slabo proučeno, a kod nas u Hrvatskoj nikako." (Visković, 1998: 12) Stoga ovo izlaganje treba razumjeti kao malahan prilog navedenoj neistraženosti. U Kozarčevoj prozi *konj* u primarnom značenju pridonosi izgradnji realističnosti prostora, vremena, likova, tema. U prenesenom značenju zorno opisuje međuljudske odnose. Lijepi se primjer nalazi u *Proletarcima*: nakon što se Pavle Lacković zasitio učiteljice Marije, odbacio ju je i ne pogledavši je. Marija priznaje da ga nije nikada voljela jer je to bila samo strast koju ona opisuje sljedećom razvedenom zoousporedbom:

> *On je meni bio ono, što nevještu jahaču krasan konj. Tome krasnom konju za volju izvrgava se on pogibelji života, samo da sjedi na njem. On je doduše u strahu, da će ga lijepi konj zbaciti, al on ne će ni da misli na to… Uto plemeniti konj zbilja zbaci nevješta jahača – on doduše ni ne zaplače, premda bi morao plakati, jako plakati – al zato izgubi svaku ljubav i naklonost prema lijepome konjicu, kojega od tog časa i promatra istim čuvstvom, kao i najprostije kljuse.* (P, 92–3)

Marija je, dakle, nevješti jahač, a Lacković krasan *konj*, nedostižan *konjic*, ali i prezreno *kljuse*.

U Kozarčevim se prozama u prenesenome značenju *konj* pojavljuje još u poslovici *uzdaj se ti, brate, u se i u svoje kljuse* (MSIT, 306). Zoomorfnom poslovičnošću govori se i o brzoj prolaznosti vremena, pa tako Anka u *Mrtvim kapitalima* kaže *juri vrijeme na četiri konja* (MK, 205), a pojavljuje se i kao sastavnica frazema biti na konju. Tako na primjer Pavel Lacković želi oženiti bogatu barunicu pa ako bi se to dogodilo, mogao bi reći za sebe *da je sad na konju* (P, 76).

*

Istraživanje *carstva Animalia* u Kozarčevim prozama i nešto detaljnija analiza prvopozicionirane životinje prema čestotnosti pojavljivanja – *konja* – malahan je prilog književnoj animalistici. Promišljanje o preostalim zooleksemima tek predstoji, a kao poticaj se tome u ovome radu prilažu rezultati do kojih se došlo usmjerenim čitanjem već navedenih 14 Kozarčevih proznih djela (v. *Prilog – Životinjski svijet u proznim djelima Josipa Kozarca*).

3.

Kada se u literaturi govori o hrvatskoj književnosti, onda se kao njezine najčešće spominjane specifičnosti navode: trojezičnost i tropismenost stare književnosti, podjela na dopreporodnu i postpreporodnu književnost, regionalizam i kasno stupanje Slavonije na hrvatsku književnu scenu. Kao značajke slavonskoga regionalizma navode se sljedeće teme i motivi: plodna zemlja, zavičaj, selo i grad, lokalni običaji, život na granici, nostalgija za prošlošću, gospodarstvo, jelo i piće, seksualni život, žena, obijest, uživanje u vulgarnom, osjećaj osamljenosti (Brešić 2004: 104–106). U ponesenosti slavonskoga čovjeka prirodom ne precizira se koliko u tome sudjeluju i životinje. Istraživanje *carstva Animalie* u Kozarčevoj prozi pokazalo je: veliku raznolikost i realističnost, a u odnosu na *konja* prevladavajući ekonomski odnos čovjeka prema životinji, zatim emocionalni, simbolički i umjetnički. Kozarac ga je uključio čak i u opis emocionalne napetosti, ljubavne uskomešanosti. Tako, na primjer u *Biser-Kati* nakon susreta s Lukom, Kata zajedno s njim vraća konje u šljivik; pokušavaju konjima putati noge, ali strast im pomiješa ruke: *"Uto dođoše u šljivik; konji se ustaviše, a njih dvoje, kleknuv mehanično pred konje, uzeše ih putati. Jedva jedvice im zavezaše noge; ruke im se uzmiješale, kao da ne znaju, što rade – valjda su i same bile sputane."* (B-K, 52)

Provedeno je istraživanje naznačilo da bi se u pojam regionalizma trebala uključiti i fauna, na temelju koje bi se moglo govoriti o posebnostima svakoga pisaca, a onda i određene regionalne književnosti.

Literatura i izvori

Brešić, Vinko, 2004. *Slavonska književnost i novi regionalizam*, Osijek: Matica hrvatska, Ogranak Osijek.

Crvenka, Mario. 2013. *Životinje u Bibliji*. Zagreb: Teovizija.

Kulturna animalistika. 1998. (ur. Nikola Visković). Split: Književni krug.

Kulturni bestijarij. 2007. (ur. Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatska sveučilišna naklada.

Književna životinja. Kulturni bestijarij, II. dio. 2012. (ur. Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatska sveučilišna naklada.

Kozarac, Josip. 1950. *Djela.* Uredio predgovor i napomenu napisao Emil Štampar. Zagreb: Zora – Državno izdavačko poduzeće Hrvatske.

Parfjonova, Ina. *Pet najpoznatijih životinja u ruskoj književnosti* – https://hr.rbth.com/arts/2015/12/30/pet-najpoznatijih-zivotinja-u-ruskoj-knjizevnosti-556379. Datum posjeta stranici: 3. veljače 2019.

Nemec, Krešimir. 2017. *Josip Kozarac – vodeći pripovjedač hrvatskoga realizma.* U: Kozarac, Josip. 2017. *Slavonska šuma. Moj djed. Oprava. Tena.* Drugo izdanje. Pogovor Krešimir Nemec. Metodička obrada Ana Mesić i Majda Bekić-Vejzović. Zagreb: Školska knjiga, str. 133–143.

Visković, Nikola. 1996. Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji. Split: Književni krug.

Visković, Nikola. 1998. Šest načina odnosa prema životinji. U: *Kulturna animalistika. Zbornik radova* (ur. Nenad Cambi i Nikola Visković), Split: *Književni krug Split*, str. 11–15.

Visković, Nikola. 2008. *Kulturna zoologija: što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*. Zagreb: Jesenski & Turk.

Prilog – *Životinjski svijet u proznim djelima Josipa Kozarca*

Istraživanje životinjskoga svijeta u Kozarčevim proznim djelima provedeno prema izdanju Kozarac, Josip. 1950. *Djela.* Uredio predgovor i napomenu napisao Emil Štampar. Zagreb: Zora – Državno izdavačko poduzeće Hrvatske. U priloženoj tablici naslovi djela su skraćeni prema početnim slovima riječi iz naslova i to na sljedeći način:

Biser-Kata = B-K

Proletarci. Slike iz slavonskog društva = P

Krčelići ne će ljepote = KNLJ

Slavonska šuma. Sličice i doživljaji = SŠ

Mrtvi kapitali = MK

Među svijetlom i tminom = MSIT

Moj djed = MD

Tena = T

Mira Kodolićeva = MKo

Tri dana kod sina (Sličica iz sadašnjosti) = TDKS

Emilijan Lazarević = EL

Oprava. Psihološka studija = O

Rodu u pohodu = RUP

San savjetnika Orlića = SSO

Metodologija istraživanja je bila sljedeća: u tablicu se najprije upisuje zooleksem (naziv životinje), zatim se u obloj zagradi donosi skraćenica naslova djela (značenja skraćenica su prethodno objašnjena) u kojemu je potvrđen odnosni zooleksem, a nakon toga se navode stranice na kojima se pojavljuje odnosni zooleksem. Ako se određeni zooleksem pojavljuje više puta na istoj stranici, u tablicu se upisuje isti broj stranice onoliko puta koliko se puta zooleksem pojavljuje na navedenoj stranici. Na taj se način dobivaju informacije na temelju kojih se može odrediti frekventnost zooleksema, odnosno omogućuje se izrada rang-ljestvice zooleksema prema čestotnosti njihova pojavljivanja u istraživanim Kozarčevim prozama (v. Tablicu – *Čestotnost pojavljivanja životinja u proznim djelima Josipa Kozarca*). Rezultati ovako provedenoga istraživanja ne mogu biti u potpunosti točni jer nisu rezultat elektroničkoga prebrojavanja, nego subjektivnoga usmjerenoga čitanja u kojemu su se mogli potkrasti i nenamjerni propusti.

Tablica – *Životinjski svijet u proznim djelima Josipa Kozarca*

REDNI BROJ	NAZIV ŽIVOTINJE I BROJ POTVRDA	UKUPNO
1.	anđeo / anđelak – (P): 92; (MSIT): 263, 266, 284, 312; (T): 369; (MKo): 390	6
2.	angoramačka – (MSIT): 323	1
3.	aždaja – (B-K): 67, 67	2
4.	baga – (P): 104; (MSIT): 328	2
5.	beštija – (T): 354, 364	2
6.	bik – (MK): 214; (MSIT): 239, 239, 239	4
7.	biserka (domaća kokoš, perlinka, misirka, morka) – (MKo): 375, 384, 384, 384, 384	5
8.	blago – (KNLJ): 117, 118; (MSIT): 329	3
9.	bravac – (MSIT): 314; (TDKS): 422	2
10.	crv – (P): 96; (SŠ):130, 130; (MK): 201; (MSIT): 234, 237, 238, 318, 322; (EL): 431, 435	11
11.	cvrčak – (RUP): 482	1
12.	čavka – (KNLJ): 119	1
13.	divljač – (MSIT): 278, 278	2
14.	dromedar (jednogrba deva) – (P): 102	1
15.	drozd – (SŠ): 130, 131	2
16.	đavolče / đavo – (P): 79; (MSIT): 255	2
17.	gavran – (KNLJ): 123; (MSIT): 263; (MD): 339	3
18.	gica – (KNLJ): 122	1
19.	gnjetao (fazan) – (SSO): 492, 492	2
20.	gnjida – (KNLJ): 126	1
21.	golub / golubica – (P): 106, 110, 111; (SŠ): 135, 136, 136, 136, 136; (MK): 172, 196, 203, 208; (MSIT): 283, 315, 315; (T): 366, 366; (O): 455	18
22.	govedo – (P): 110; (KNLJ): 117; (SŠ):132; (MSIT): 290	4
23.	grlica – (MK): 139; (MSIT): 282; (MD): 337; (MKo): 384	4
24.	guja – (MSIT): 320; (T): 360, 364; (MKo): 413	4
25.	gusjenica – (MK): 164; (MSIT): 253	2
26.	guska – (MK): 200	1
27.	hidra – (MSIT): 269	1
28.	hijena – (P): 82	1
29.	janje – (MK): 194; (MSIT): 274	2

30.	jarebica – (MK): 168, 168, 168, 169, 170, 170	6
31.	jastreb – (B-K): 72; (P): 101, 103; (KNLJ): 125; (SŠ): 130, 131, 131,131; (MK): 139; (MSIT): 284, 296, 296, 305	13
32.	jazavac – (KNLJ): 121, 123	2
33.	jelen – (SŠ): 135; (T): 351	2
34.	jež – (MSIT): 279	1
35.	junac / junica – (MSIT): 253, 253, 253, 308, 308, 309, 309; (MKo): 384	8
36.	kanarinac – (MSIT): 332, 332; (MKo): 375	3
37.	kljuse – (P): 92; (KNLJ): 119; (MSIT): 254	3
38.	kokoš / koka / kokica – (MK): 143, 200; (MSIT): 284, 328, 329; (MD): 336; (T): 348; (MKo): 384, 384; (O): 451; (RUP): 471, 474, 477	13
39.	komarac / komar – (SŠ): 132, 132, 133, 133, 133, 133	6
40.	konj – (B-K): 45, 50, 51, 52, 52, 52, 53, 54, 54, 54; (P): 76, 82, 91, 92, 92, 92, 92, 109, 109, 111, 115; (KNLJ): 116, 117, 117, 119, 119, 119, 119, 119, 119, 120, 122, 123, 123, 123, 123, 123, 127; (MK): 140, 140, 140, 149, 149 150, 165, 166, 172, 172, 172, 173, 173, 173, 203, 205, 224, 229; (MSIT): 254, 292, 306, 311, 311, 312; (T): 342, 343, 347, 357; (TDKS): 415; (EL): 430; (O): 456; (RUP): 485; (SSO): 489	71
41.	konjic – (P): 92; (KNLJ): 123	2
42.	konjske pijavice – (SŠ): 132	1
43.	kornjača – (T): 369	1
44.	kos – (SŠ): 130	1
45.	krava / kravica – (KNLJ): 116, 117; (MK): 162; (MSIT): 290, 290, 291, 291; (MD): 336; (MKo): 375, 375, 384; (RUP): 474, 477, 477, 482, 482	16
46.	kreštalica – (MSIT): 282	1
47.	krijesnica – (P): 86	1
48.	krmača – (KNLJ): 122	1
49.	krmak / krmad – (P): 108; (KNLJ): 121, 121, 122, 122, 122; (SŠ): 130; (MK): 227; (MSIT): 290	9
50.	kukac – (EL): 436	1
51.	kuna – (SŠ): 130; (MSIT): 324	2
52.	kurjak / kurja – (P): 110; (KNLJ): 122, 123, 125, 127; (KNLJ): 125; (MSIT): 254	7
53.	kvočka – (MKo): 384	1
54.	labud – (MK): 222	1
55.	lane – (SŠ): 131	1
56.	lastavica – (RUP): 474	1

57.	lav / lavica – (SŠ): 129; (MSIT): 333; (T): 351	3
58.	leptir – (P): 97; (MK): 166, 181, 184, 207, 215; (MSIT): 304, 332; (MKo): 396	9
59.	leptirić – (B-K): 53; (MK): 170	2
60.	lisica – (P): 110; (SŠ): 130; (MD): 337	3
61.	mačka / mačak – (MK): 158; (MK): 162; (MSIT): 255; (T): 342	4
62.	magarac – (MSIT): 243, 334; (EL): 431	3
63.	marva / marha / marše – (P): 77, 109, 110; (SŠ): 130, 132; (MK): 162, 197; (MSIT): 234, 239, 239, 253, 255, 255, 255, 255, 276, 289, 290, 308, 308; (T): 342, 357	22
64.	medvjed – (P): 111	1
65.	miš – (SŠ): 135; (MK): 139; (MSIT): 277	3
66.	moljac – (MK): 151	1
67.	mrav – (SŠ): 130; (MSIT): 247; (T): 347	3
68.	muha – (SŠ): 132, 132; (T): 363; (MKo): 408	4
69.	Mušica – (B-K): 69; (MSIT): 299, 302; (RUP): 474	4
70.	nimfa – (MK): 229	1
71.	noj – (MSIT): 274	1
72.	orao – (SŠ): 131, 131, 132, 132, 131; (MK): 224; (RUP): 484	7
73.	osa – (MSIT): 269, 269, 275, 318; (T): 363	5
74.	ovca – (P): 109; (KNLJ): 117; (MK): 139; (MD): 336	4
75.	ovčica – (P): 90, 109	2
76.	pas – (B-K): 64; (B-K): 68; (P): 78, 81, 82, 109; (KNLJ): 122; (SŠ): 132, 136, 136, 137; (MK): 143; (MSIT): 236, 236, 242; 254, 255, 289, 323; (T): 352; (MKo): 383, 383, 398; (TDKS): 414; (RUP): 481, 484	26
77.	patka – (SŠ): 130, 132, 132, 132, 135; (MK): 200, 222, 222, 222, 222, 226; (MD): 337; (RUP): 470, 471, 481, 483	16
78.	pauk – (MKo): 408; (O): 454	2
79.	paun – (P): 77	1
80.	paunica – (KNLJ): 125; (T): 366	2
81.	pčela – (MSIT): 269, 289, 311; (T): 363	4
82.	pegaz – (O): 447	1
83.	perad – (MK): 200	1
84.	pijavica – (MSIT): 316	1
85.	pile – (KNLJ): 125; (SŠ): 133, 134; (MSIT): 253, 255, 285, 314; (O): 451; (RUP): 479, 483, 483, 485	12
86.	pijetao / pijevac / pjetlić – (MSIT): 277; (RUP): 471, 471, 474, 477, 477	6

87.	prase – (KNLJ): 127; (MK): 157; (MK): 169, 229, 229; (MSIT): 251, 256, 286, 314; (MD): 337, 337	11
88.	prepelica – (MK): 168	1
89.	ptica – (P): 110, 112; (SŠ): 130; (SŠ): 130, 131, 132; (MK): 202, 202, 210, 222; (MSIT): 292, 296, 296, 305; (T): 352, 360; (MKo): 395, 395, 395; (EL): 425; (O): 448, 452	22
90.	ptičica – (P): 106	1
91.	puran / pura – (SŠ): 135; (MK): 162, 164; (MSIT): 285; (MD): 336, 337; (MKo): 375, 375	8
92.	puž – (MSIT): 309	1
93.	rak – (MSIT): 233	1
94.	riba – (MK): 210, 226; (MSIT): 233, 256, 271, 282, 295; (EL): 425; (RUP): 481	9
95.	riđo – (KNLJ): 123	1
96.	Ris – (P): 106; (KNLJ): 124	2
97.	roda – (P): 110; (MK): 196; (O): 455, 456	4
98.	skakavac – (MSIT): 251	1
99.	slavuj – (MD): 337; (RUP): 484	2
100.	smrdljivi martin – (MK): 149, 149	2
101.	soko – (P): 111; (RUP): 479	2
102.	srna – (B-K): 64; (SŠ): 130, 131, 135, 136, 136, 136, 137; (MSIT): 260; (O): 468; (RUP): 484	11
103.	stado – (MSIT): 309, 309	2
104.	stjenica – (MK): 150	1
105.	stoka – (B-K): 70; (P): 77; (MK): 171; (MSIT): 239	4
106.	stričak – (P): 103	1
107.	stršen – (B-K): 72; (MSIT): 269, 269	3
108.	svinja – (B-K): 45; (P): 110; (KNLJ): 117, 119, 119, 120, 121, 121, 121,121, 121, 121, 121, 121, 122, 122, 122, 123, 128, 128; (SŠ): 134, 135; (MK): 214, 227, 231; (MSIT): 255, 255; (MD): 337; (T): 342	29
109.	svraka – (MSIT): 279, 279, 279, 279, 279	5
110.	šarac – (KNLJ): 124	1
111.	šaran – (SŠ): 132, 132; (MSIT): 282	3
112.	ševa – (MSIT): 279	1
113.	školjka – (NSIT): 233	1
114.	škvorac (čvorak) – (KNLJ): 119; (SŠ): 132, 132, 132, 132, 132	6
115.	šljuka – (SSO): 492	1

116.	šojka – (SŠ): 136	1
117.	štajerac (konj) – (MK): 150	1
118.	štuka – (SŠ): 132; (MSIT): 282	2
119.	tele / telac – (MK): 163; (MSIT): 289; (MKo): 375, 375, 384; (RUP): 480	6
120.	tigar – (P): 82, 82; (SŠ): 129	3
121.	trakavica – (P): 102	1
122.	turopoljac (konj) – (KNLJ): 123	1
123.	turopoljski prasac – (KNLJ): 127	1
124.	vila – (B-K): 51; (KNLJ): 124; (SŠ): 129; (MK): 224; (T): 364	5
125.	vilovnjak – (B-K): 51; (MK): 228	2
126.	vižla (lovački pas) – (B-K): 58	1
127.	vol – (B-K): 45; (KNLJ): 117; (SŠ): 130, 135; (MK): 143, 155, 214; (MSIT): 308, 309, 309, 309, 309, 334; (RUP): 480	14
128.	volo – (B-K): 49, 73; (SŠ): 135	3
129.	vrabac – (P): 112; (TDKS): 422; (O): 448, 451	4
130.	vrag – (TDKS): 421, 421	2
131.	vranac – (KNLJ): 123, 123, 123, 124, 124, 124, 124, 124, 124, 125, 125, 125, 125, 125, 128, 128; (TDKS): 415	17
132.	vuk – (B-K): 65; (P): 108, 108; (KNLJ): 122, 122; (SŠ): 130; (MK): 146; (MSIT): 260; (MD): 337, 337; (T): 364	11
133.	zec – (SŠ): 130, 131; (MK): 147, 147, 148, 148, 168, 168, 169; (MSIT): 276, 278, 278, 279, 279, 279, 279, 279, 279, 279, 279, 279, 279, 279, 279, 279, 280, 280, 280, 280, 280, 280, 281, 281, 281, 281, 281, 281, 281, 281, 281, 282, 282, 282, 282, 282	45
134.	zmaj – (MSIT): 273	1
135.	zmija – (B-K): 58; (KNLJ): 125; (MSIT): 273, 288 (MKo): 381, 398, 398, 399, 400; (EL): 431	10
136.	zvjerad – (P): 108; (SŠ): 129, 131, 132, 136; (MSIT): 236; (MSIT): 279; (MD): 337; (T): 362, 365, 365; (MKo): 399	12
137.	ždrijebe – (B-K): 73; (KNLJ): 128	2
138.	živad – (SŠ): 133; (MK): 200, 210; (MSIT): 242; (MKo): 375; (O): 451; (RUP): 482	7
139.	životinja – (SŠ): 135, 136; (MSIT): 273, 280; (RUP): 476	5
140.	žuna – (MSIT): 282	1

About Animals in the Work of Josip Kozarac

Summary

This paper focuses on fourteen prose works by Josip Kozarac which were prepared for print and published altogether 519 pages long by Emil Štampar in *Zora* in 1950 (*Biser-Kata,* 1887; *Proletarci. Slike iz slavonskog društva*, 1888; *Krčelići ne će ljepote*,1888; *Slavonska šuma. Sličice i doživljaji*, 1888; *Mrtvi kapitali*, 1889; *Među svijetlom i tminom*,1891; *Moj djed*, 1892; *Tena*, 1894; *Mira Kodolićeva*,1895; *Tri dana kod sina* (*Sličica iz sadašnjosti*), 1897; *Emilijan Lazarević*, 1897; *Oprava. Psihološka studija*, 1899; *Rodu u pohodu*, 1899; *San savjetnika Orlića*, 1901). The object of investigation in the aforementioned writings is *the empire of beasts*, if we use Kozarac's phrase meaning *empire Animalia* (animal world), it is investigated how it is structured, what are its meanings and functions in his work.

***Keywords*:** *realism, Josip Kozarac,* empire Animalia, *horse, regionalism*

Anica Bilić*

UDK 821.163.42.09 Kozarac, J.-32

Svijet bez vremena i društvo bez oca u noveli *Tri dana kod sina* Josipa Kozarca

Interpretacijom novele *Tri dana kod sina* Josipa Kozarca (1897.) u temporalnom ključu sučeljene su dvije kulture vremena: tradicionalna i moderna. Likovi novele zastupnici su dviju različitih temporalnih orijentacija: otac je čovjek idiličnoga kronotopa, koji podrazumijeva ciklički ritam prirodnoga vremena usklađena s čovjekovim biološkim ritmom i prirodnim okolišem, a sin je čovjek kulture *chronometra* koja prakticira linearni tehnički ritam satnoga vremena s određenim ciljevima među kojima je najvažniji posao i novac te postizanje sreće u vidu materijalnoga blagostanja i poslovnoga uspjeha. Očev svijet vremenskoga blagostanja nestaje ustupajući mjesto imperiju vremena, a zapravo svijetu bez vremena koji nas je doveo do socijalnoga deficita i demografske krize te društva bez očeva i djece.

Ključne riječi: Josip Kozarac, sociologija vremena, tradicionalna kultura vremena, moderna kultura vremena, ideologija napretka i materijalnoga blagostanja

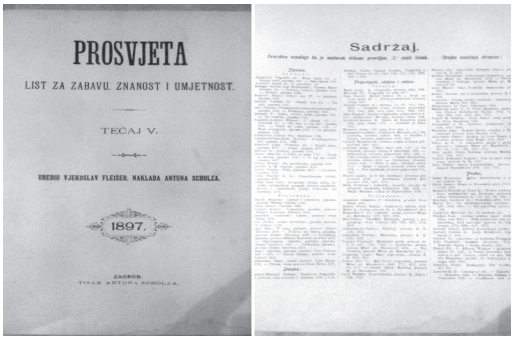
Uvodno

U širim čitateljskim krugovima Josip Kozarac poznat je kao pisac *Tene* i *Slavonske šume*, kanonskih i kultnih tekstova hrvatskoga realizma i književnoga regionalizma vezanoga za Slavoniju. Bolji poznavatelji njegova opusa skretali su pozornost na književnu vrijednost psiholoških novela *Oprava* i *Donna Ines*. U tom valorizacijskom probiru Kozarčeva novela *Tri dana kod sina* ostala je u njihovoj sjeni premda sama skreće pozornost na sebe kao književna činjenica visokih estetskih vrijednosti te zaslužuje bolje pozicioniranje i revalorizaciju ne samo s poetološkoga gledišta kao ogledni školski primjer književnoga realizma nego potražuje nova čitanja s naglaskom na *sjedištu u životu* (*Sitz im Leben)* i interpretacijom povijesnoga, kulturnoga i životnoga pro-

* Dr. sc. Anica Bilić, znanstvena savjetnica u trajnom zvanju i upraviteljica Centra za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Vinkovcima 32100 Vinkovci, Jurja Dalmatinca 22. Adresa e-pošte: abilic@hazu.hr.

stora i vremena zahvaćena u tekstualnoj zbilji Kozarčeve novele s reperkusijama na današnji život i vrijeme, na naše sada i ovdje.

Objave i recepcija novele *Tri dana kod sina*

PROSVJETA

LIST ZA ZABAVU, ZNANOST I UMJETNOST.

TEČAJ V.

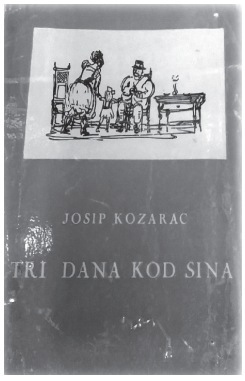
UREDIO VJEKOSLAV FLEISER. NAKLADA ANTUNA SCHOLZA.

1897.

ZAGREB.
TISAK ANTUNA SCHOLZA.

Sadržaj.

Brojem objava novela *Tri dana kod sina* Josipa Kozarca potvrđuje da je za nju postojao živ interes nakladnika od prvoga pojavljivanja u *Prosvjeti,* listu za zabavu, znanost i umjetnost 1897. u Zagrebu,[1] nakon kojega je doživjela još nekoliko objava u periodici: u *Hrvatskoj danici* 1907., *Hrvatskoj knjižnici* 1907., *Hrvatskom listu* 1918., *Hrvatskom zadrugaru* 1928., *Hrvatskoj straži* 1938., *Republikanskoj božićnici* 1953. Uvrštena je u zbirke izabranih i sabranih djela J. Kozarca: *Male pripovijesti* 1911., *Pripovijetke, Sabrana djela*, sv. VI, 1939., *Pripovijesti*, 1948., *Djela* 1950., *Izabrane pripovijetke* 1954., *Izabrane pripovijesti* 1956., 1958., *Pripovijesti*, 1964., *Zbogom Slavonijo!* 1983. i dr. Novela *Tri dana kod sina* bila je dijelom nastavnoga programa za srednje škole te se 1938. nalazi u *Srpskohrvatskoj čitanci za IV. razred srednjih škola* priređivača K. Georgijevića, M. Leskovca i B. Magarašević.[2]

Čak je i uknjižena kao zasebna knjiga sa svega 17 stranica 1949. u izdanju Nakladnoga zavoda Hrvatske u Zagrebu.

1 Kozarac, J., *Tri dana kod sina*, Prosvjeta, list za zabavu, znanost i umjetnost, 1897., Zagreb, str. 1–6.

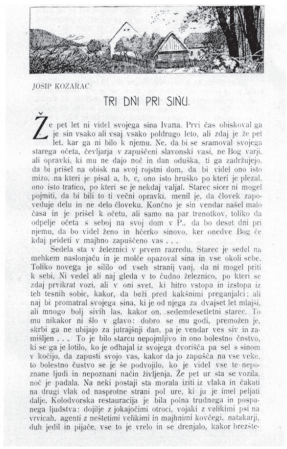
2 K. Georgijević, M. Leskovac, B. Magarašević, *Srpskohrvatska čitanka za IV. razred srednjih škola*, Izdanje kreditne i pripomoćne zadruge profesorskog društva, Beograd, 1938.

Prevedena je na nekoliko jezika:

– na slovenski jezik – *Tri dni pri sinu* i objavljena u časopisu *Domači prijatelj* u Pragu 1907. (god. 4., br. 3, str. 62–70, urednica Zofka Kveder)

LETNIK IV. V PRAGI, 1. MARCA 1907. ŠTEV. 3.

Domači Prijatelj

JOSIP KOZARAC

TRI DNI PRI SINU.

Že pet let ni videl svojega sina Ivana. Prvi čas obiskoval ga je sin vsako ali vsaj vsako poldrugo leto, ali zdaj je že pet let, kar ga ni bilo k njemu. Ne, da bi se sramoval svojega starega očeta, čevljarja v zapuščeni slavonski vasi, ne Bog varji, ali opravki, ki mu ne dajo nog in dan oduška, ti ga zadržujejo, da bi prišel na obisk na svoj rojstni dom, da bi videl ono isto mizo, na kteri je pisal a, b, c, ono isto hrusko po kteri je plezal, ono isto traticu, po kteri se je nekdaj valjal. Starec sicer ni mogel pojmiti, da bi bili to ti večni opravki, menil je, da človek zapoveduje delu in ne delo človeku. Končno je sin vendar našel malo časa in je prišel k očetu, ali samo na par trenotkov, toliko da odpelje očeta s seboj na svoj dom v P., da bo deset dni pri njemu, da bo videl ženo in hčerko sinovo, ker onedve Bog če kdaj prideti v majhno zapuščeno vas . . .

Sedela sta v železnici v prvem razredu. Starec je sedel na mehkem naslonjaču in je molče opazoval sina in vse okoli sebe. Toliko novega je sililo od vseh stranij vanj, da ni mogel priti k sebi. Ni vedel ali naj gleda v to čudno železnico, po kteri se zdaj prvikrat vozi, ali v oni svet, ki hitro vstopa in izstopa iz teh tesnih sobic, kakor, da bežijo pred kakšnimi prepanjalci, ali naj bi promatral svojega sina, ki je od njega za dvajset let mlajši, ali mnogo bolj sivih las, kakor on, sedemdesetletni starec. To mu mikakor ni šlo v glavo: dobro se mu godi, premožen je, sirbi ga ne ubijajo za jutrajnji dan, pa je vendar ves siv in zamišljen . . . To je bilo starcu nepojmljivo in ono bolestno čustvo, ki se ga je lotilo, ko je odhajal iz svojega dvorišča pa sel s sinom v kočijo, da zapusti svojo vas, kakor da jo zapušča na vse veke, to bolestno čustvo se je še podvojilo, ko je videl vse te nepoznane ljudi in nepoznani način življenja. Že pet ur sta se vozila, noč je padala. Na neki postaji sta morala iziti iz vlaka in čakati na drugi vlak od nasprotne strani pol ure, ki ju je imel peljati dalje. Kolodvorska restauracija je bila polna trudnega in pospanega ljudstva: dojčje z jokajočimi otroci, vojaki z velikimi psi na vrvicah, agenti z neskletimi velikimi in majhnimi kovčegi, natakarji, duh jedil in pijače, vse to je vrelo in se drenjalo, kakor brezsle-

– francuski jezik – *Trois jours chez son fils* i objavljena u *Anthologie des conteurs croates modernes*, 1880–1930, textes traduits et presentes par Jean Dayre, Matica hrvatska, Zagreb, 1933., str. 45–60.

ANTHOLOGIE

DES

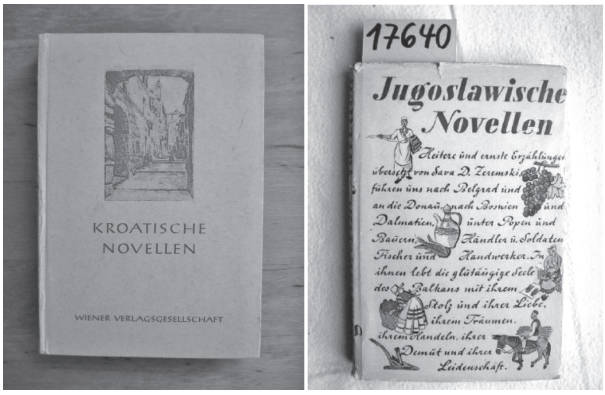
CONTEURS CROATES

1880—1930

ZAGREB

EDITION DE LA MATICA HRVATSKA

– makedonski jezik *Tri dni kaj sin mi*: Izbor, Makedonska knjiga, naša knjiga Skopje 1976.

– njemački jezik *Drei Tage bei dem Sohn* i objavljena u časopisima *Familien Blatt* 1905. – 1906., *Aus dem fremden Zungen* (Stuttgart, 1906.), tjedniku *Neue Ordnung*[3] 1944. (116–117) te antologijama *Jugoslawische Novellen* (Stuttgart, 1938.)[4] i *Kroatische Novellen* 1939.

Ljubomir Maraković[5] u *Šumarskom listu* 1941. potvrđuje izvrsnu recepciju zbirke *Jugoslawische Novellen,* objavljene 1938. u Stuttgartu, na njemačkom govornom području gdje je najzapaženiji uspjeh postigao Josip Kozarac s novelom *Tri dana kod sina* u konkurenciji s novelistima Milovanom Dj. Glišićem, Mladenom St. Đuričićem, Vukom Stefanovićem Karadžićem, Ivom Andrićem, Petrom Kočićem, Branislavom Nušićem, Lazom K. Lazarevićem, Ivanom Cankarom, Petrom S. Petrovićem, Stjepanom Mitrovim Ljubišom i Borislavom Stankovićem. Neospornu su vrijednost navedene novele s estetskoga, umjetničkoga i recepcijskoga gledišta potvrdila pozitivna kritička čitanja, ponovljena izdanja, kontinuirano uvrštavanje u zbirke izabranih pripovijedaka i antologija, prijevodi na slovenski, francuski, makedonski i njemački jezik te izvrsna recepcija na njemačkom govornom području 40-ak godina poslije nastanka novele, što posvjedočuje kako novela J. Kozarca *Tri dana kod sina* premašuje lokalne, regionalne i nacionalne granice.

Po čemu je novela *Tri dana kod sina* i danas aktualna te zašto je prijamčljiva suvremenoj čitateljskoj publici 122 godina nakon prvotnog objavljivanja? Kako "recepcija u pravilu pretpostavlja dispoziciju",[6] postavljamo pitanje što suvremenu čitateljsku

3 Neue Ordnung, Donau-Adria Woche, Kroatische Wochenschrift, 22 Ausgaben 1943–1944. Hermann Proebst, Süddeutsche Zeitung.

4 Josip Kozarac, "Drei Tage bei dem Sohn", u: *Jugoslawische Novellen,* uebersetzt und herausgegeben von Sava Davidović Zeremski, mit einem Nachwort von Gesemann, Stuttgart, Hohenstaufen-Verlag, 1938.

5 Ljubomir Maraković, "Josip Kozarac kao umjetnik", *Šumarski list*, br. 8–9, 1941., str. 338.

6 Viktor Žmegač, *Težišta modernizma,* Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1985., str. 77.

publiku čini spremnom za prihvaćanje toga Kozarčeva teksta, napisana krajem 19. stoljeća. U noveli *Tri dana kod sina* sadašnjost prepoznajemo u slici prošlosti, što održava njezinu čitljivost i spoznatljivost danas.

Ideologija sreće

A ja ovamo mislio, ti si gospodin, ti si sretan![7]

U dosadašnjim interpretacijama novele *Tri dana kod sina* u prvom je planu bila realistička poetika te odnos sela i grada, oca i sina, tj. utvrđivanje razlika i sudar ruralnoga s urbanim iskustvom kao i generacijski jaz neobrazovana oca, postolara iz neimenovanoga slavonskoga sela, i školovanoga sina Ivana, odvjetnika u velikom gradu. Taj se interpretativni plan uklapa u književnopovijesne preglede i poglede na hrvatski realizam s njemu svojstvenim književnim regionalizmom, nastalim iz potrebe za autentičnošću, vjerodostojnošću te vezanosti za suvremene probleme određene sredine uz analitički i kritički pristup "književnih specijalista" (Štampar) za pojedine regije: Josipa Kozarca za Slavoniju. U dosadašnjim interpretacijama novele *Tri dana kod sina* isticala se, dakle, razlika grada i sela uz slavonski markiran regionalistički pristup, koji baca svjetlo na prostornu kategoriju. Uzmemo li pak vremensku kategoriju za ključ interpretacije, ona će bacati svjetlo na pitanje sreće kao temeljno pitanje koje se postavlja u noveli i iz njega deriviran problem smisla života. Tri dana kod sina, uspješnoga odvjetnika u velikom gradu, bilo je dostatno ocu, postolaru iz zabitnoga slavonskoga sela, da uvidi kako mu sin živi doduše na visokoj nozi, ali plaća previsoku cijenu za postignuti status u društvu žrtvujući privatnost u užurbanom ritmu poslovnoga života zbog čega je razočarano konstatirao: "A ja ovamo mislio, ti si gospodin, ti si sretan!"

Ideologija napretka i materijalnoga blagostanja

Ja grabim gdje što bilo, i tuđu radost i tuđu muku.

Sedamdesetogodišnji postolar iz zabitnoga slavonskoga sela zastupnik je predmodernoga, predindustrijskoga, tradicionalnoga društva u kojemu je pojedinac definiran tim društvom i kulturom, tijesno povezan sa zemljom, prirodom, mjestom, rodnom

7 Svi citati novele *Tri dana kod sina* uzeti iz: Josip Kozarac, *Djela*, ur. Emil Štampar, edicija *Djela hrvatskih pisaca,* ur. Dragutin Tadijanović, Zora, Zagreb, 1950., str. 414–423.

kućom i seoskom zajednicom. Stoljetna povezanost naraštaja za jedno mjesto, jednu kuću i način života patrijarhalne obiteljske i ruralne, agrikulturne zajednice pokazuje tradicijsku civilizaciju u kojoj se naslijeđe prenosilo s naraštaja na naraštaj te se njegovala međugeneracijska solidarnost među članovima zajednice, kao i u raspodjeli posla i imovine, što je često književno reprezentirano kao radna, poljodjelska, obiteljska idila s pridruženom joj topofilijom. Jednostavnost, skromnost i siromaštvo bez velikih očekivanja, razborit život i vremensko blagostanje imperativi su sklada i sreće za čovjeka staroga kova u predmodernom, preddindustrijskom društvu i kulturi. Moderno društvo odvodi seoske sinove sa sela u grad gdje prekidaju stoljetnu tradiciju života, uskačući iz tradicijskoga ruha u gospodska odijela, preskačući iz staleža u stalež te promijenjena statusa kao novi ljudi novoga doba vremensko blagostanje žrtvuju u zamjenu za materijalno blagostanje.

Sreća u vidu materijalnoga blagostanja i poslovnoga uspjeha postala je imperativom moderne kulture vremena i modernoga društva. Začuđenom ocu sa sela upada u oči Ivanovo materijalno blagostanje vidljivo u opremi stanovanja, luksuznom namještaju, stilu vrtne arhitekture, kulturi stola i čašćenja, poslovnom ručku i načinu života višega upravno-administrativnoga staleža:

> Soba, u koju ga je sin na počinak odveo, bila je tako sjajna, da se on nije ufao niti sjesti niti hodati po njoj. Šareni sagovi po podu, svileni niski fotelji, kao snijeg bijela postelja sa pokrivačem od plave svile, sve ga to plašilo, sve je to bilo tako visoko nad njima, te je mislio, da će sve biti oskvrnjeno njegovim dodirom.
>
> Šetao se vrtom, čudio niskim uz zid privezanim voćkama, staklenoj kućici, u kojoj je već bilo dinja, premda je tek lipanj bio: čudio se svakoj tratini ošišanoj ravno i glatko, čudio se mnogomu koječemu – ali njemu je njegova bašta sa jednom jedinom stazom, sa bojama crvenoga i bijeloga luka kud i kamo prijatnija bila od svih tih lijepih, ali ukočenih mrtvih oblika. Niti iste klupe od savijenog, bijelo omaštenog željeza sa udubljenim sjedalom i naslonjačem nijesu mu se svidjele…
>
> Ostao je kod ručka gladan, kraj sveg onog jestiva ipak je uzalud očekivao na svoj ideal, na govedinu s umakom od hrena. Uzalud su mu nudili aspike i razna hladna jela, njemu se samo želudac prevrtao, gleđuć, kako oni još krvavo meso i nekakve guste umake jedu.

Slike vanjskoga sjaja i luksuza reprezentiraju materijalno blagostanje uspješnoga poslovnoga čovjeka koji je uhvatio ritam s imperativima modernoga vremena i zauzeo visok položaj u građanskom društvu premda je za prijelaz iz nižega u viši društveni stalež u morao platiti preveliku cijenu. Ideologija sreće u modernom društvu tijesno je skopčana s ideologijom napretka i materijalnoga blagostanja. Otac kao pripadnik najnižega staleža prakticira tradicijski život i kulturu s drukčijom temporalnom orijentacijom te posjet sinu doživljava kao sudar sa svijetom bez vremena kojega ne poznaje.

Svijet bez vremena

Kakav je to život, kad ti ne znaš, ni što je dan ni što je noć.

Pitanje sreće povezano je s vremenskom kategorijom kako u književnoj zbilji promatrane Kozarčeve novele tako i u izvanknjiževnoj zbilji. Uzmemo li vrijeme za ključ interpretacije u noveli na koje upućuje i naslovna sintagma *Tri dana kod sina* te naraštajno različit odnos oca i sina i generacijski jaz, uočavamo različito poimanje vremenske kategorije. Otac je pripadnik predmodernoga, predindustrijskoga, tradicionalnoga društva i kulture dok je sin pripadnik modernoga društva i kulture u kojima se drukčije raspolagalo s vremenom uslijed čega njih dvojica zastupaju dvije različite kulture vremena: otac tradicionalnu kulturu vremena, a sin modernu.

U sociologiji se razlikuju dva koncepta vremena: prirodno vrijeme i socijalno (ili kulturno) vrijeme.[8] Prirodno vrijeme svojstveno je agrarnom društvu i protječe ciklički dok socijalno (kulturno) vrijeme, svojstveno industrijskom društvu, teče linearno. Tradicionalna kultura vremena socijalno ili kulturno vrijeme usklađuje s prirodnim vremenom te ga prilagođava cikličkom protoku i usklađuje s biološkim ritmom čovjekova organizma. Ciklički vremenski ritam računa na jedinstvo prirode i čovjekova dnevnoga i životnoga ritma, njegove kulture i nature. Sedamdesetogodišnji postolar dolazi iz Slavonije koja je krajem 19. stoljeća obilježena predmodernim društvom, tradicionalnom kulturom, ruralno-agrarnom civilizacijom s favoriziranjem kulta narodnoga života i patrijarhalne etike dovedenim u pitanje uslijed modernizacijskih procesa i kapitalističkih odnosa. Otac organizira svoj život i rad mjereći vrijeme dnevnim rasporedom ovisnim o kretanju Sunca, odnosno o smjeni dana i noći ("devet, u krevet"), položajem svetaca i crkvenih razdoblja u pučkom kalendaru ("za mjesec dana će biti Ilinje pa bi trebao ići u Osijek po kožu"), godišnjim ciklusom ("ti na cijelu zimu podijeliš ono, što ti je u vrtu poraslo, što si sam odgojio, sam spremio, ono, što si gledao, kako niče i dozrijeva") te mu je organizacija posla ovisna o meteorološkim uvjetima ("tko je lud voziti se po kiši… Nato je došlo i Ilinje, i po želji starčevoj nije se baš ni naoblačilo, a kamoli da je padalo, te oni božjom pomoći pošli u Osijek i sretno se s kožom vratili natrag."). Premda je *selski majstor*, profit ne spominje jer nema profitabilnih namisli ni žurbe: "da mu vrijeme prođe, pregledao po stoti put staru obuću, što mu je o pokladama na zakrp donesena, prevraćao u rukama ono dvije, tri nove kožice i komad đona…" Organizacijsko vrijeme oca i sina posve je različito. Sinov raspored radnoga i dnevnoga vremena pretrpan je i nestalan, mijenja se iz trenutka u

8 Ivan Cifrić, Tijana Trako, "Društvo i okoliš u vremenskoj perspektivi, O sociologiji vremena i menadžmenta vremena", *Sociologija i prostor*, 48, 2010., 186, 1, str. 32–33.

trenutak, što zahtijeva fleksibilnost, pomnu razradu i upravljanje te producira nered u dnevnom ritmu:

> Prekosutra u ponedjeljak bilo je dva ročišta, jedno u P., to će obaviti perovođa, a drugo u R., tamo će poći jutarnjim vlakom odvjetnik, obaviti ga do jedanaest sati, zatim poći kolima u selo S. na ovrhu i isto popodne ovršiti, istoga dana noćnim vlakom k ročištu u B., u dvanaest sati noći proći će ovuda kroz P., te ga pisar ima dočekati na željeznici i donijeti mu najvažnije spise, koji toga dana budu stigli. Iz B. će trećega dana, u srijedu, opet ovuda, ali ne će moći sići, jer mora ravno u Zagreb sa gradskim odaslanstvom koje će mu se pridružiti i s kojim će ići isposlovati zajam za domobransku vojarnu, koju grad podignuti želi. Na povratku iz Zagreba navratit će se u N. na ročište, isto obaviti još do podne te se oko tri sata povratiti kući, da uzmogne prisustvovati sjednici gradskoga zastupstva. Sutradan u subotu bit će županijska skupština, i taj će dan morati ostati kod kuće jer želi staviti prijedlog radi kanalizacije. Kad je tako sve na dlaku točno ustanovljeno bilo, dođe poslužnik štedionice sa pozivnicom, da će u petak imati štedionički upravni odbor glavnu sjednicu, na kojoj i on kao štedionički odvjetnik ima da bude, a tek da je taj otišao, dođe drugi vjesnik, da će posveta zastave vatrogasnog društva – komu je on predsjednikom – biti u četvrtak. Sada je opet valjalo onaj prvanji program tako promijeniti, da su se još i ove dvije točke umetnuti mogle.

Budući da su u fokusu modernoga života profit i zarada, vrijeme treba biti svrsishodno upotrijebljeno, a čovjek to učinkovitiji te se radno vrijeme produžuje, ulazi u sferu slobodnoga vremena, rezerviranoga za privatni život i zadovoljenje biofizioloških potreba. U citiranom ulomku uočavamo plansko osmišljavanje i upravljanje radnim vremenom te primjenu načela menadžmenta vremena: planirati i kontrolirati vrijeme, odrediti prioritete, koji idu na štetu slobodnoga vremena, privatnoga i obiteljskoga života. Racionalno gospodarenje i ekonomično raspolaganje vremenom nameću potrebu društvenoga i ekonomskoga vrednovanja vremena te ustoličuju ekonomiju vremena.[9] Ivanovo je vrijeme rascjepkano i usitnjeno na segmente, koji imaju točno određenu cijenu što izrijekom potvrđuje riječima: "Svaki sat, ili putovao, ili sjedio, ili spavao, moram zaslužiti jednu forintu." U modernoj kulturi vremena vrijeme je postalo resurs, posjeduje ekonomsku vrijednost, što je sažeto sadržano u poznatoj sentenciji: *Vrijeme je novac*.[10]

U 19. stoljeću kao stoljeću razvoja dolazi do dominacije i privilegiranja kategorije vremena. Moderno društvo i kultura donose promjene u tradicionalnoj, predmodernoj, stoljetnoj, regionalnoj kulturi i društvu pa tako i u poimanju vremenske kate-

9 Ivan Cifrić, Tijana Trako, "Društvo i okoliš u vremenskoj perspektivi, O sociologiji vremena i menadžmenta vremena", *Sociologija i prostor*, 48, 2010., 186, 1, str. 39–43.

10 Benjamin Franklin (1709. – 1790.)

gorije. Moderna kultura vremena nastoji prirodno vrijeme prilagoditi društvenom ritmu i brzini te vrijeme odvaja od prostora, odnosno čovjeka od prirode: na jednoj su strani priroda i prostor, na drugoj su čovjek i socijalno ili kulturno vrijeme. S pozicija racionalističkoga svjetonazora kategorija razvoja s osloncem na modernu tehniku i tehnologiju računa na poimanje vremena kao ekonomske kategorije, što se reflektira na pojedinca te odražava na ubrzani i užurbani ritam modernoga društva u kojemu je povećana mobilnost, ubrzan protok ljudi i roba te se i vrijeme smatra ekonomskom vrijednošću. Radi progresa, profita, zarade, osiguranja egzistencije, postizanja sreće i materijalnoga blagostanja došlo je do komprimiranja vremena: u što kraćem roku zaraditi što više novca. Ekonomija vremena i menadžment vremena doveli su do utrke, zauzdali čovjeka vremenom i zarobili radom, za razliku od predmodernoga čovjeka koji "je držao da čovjek zapovijeda poslu, a ne posao čovjeku."

Racionalna ekonomija sreće

Njegov sin je čitav čovjek, imućan, odvjetnik…

Vrijeme je postalo glavni problem modernoga društva, koje se pretvorilo u imperij vremena te stalnim ubrzanjem nastoji održati tempo ekonomskoga napretka. Odvjetnik Ivan je svjestan da je potrošio buduće vrijeme kao što se troše i drugi prirodni resursi:

> (…) ja ne živim danas, nego sad nedjelju, sad mjesec, sad godinu dana unaprvo, za mene nema ni ponedjeljka ni utorka, već ja za mene onaj dan, kakav sam si ja prvu nedjelju, prvo mjesec, prvo godinu dana sam odredio (…).

Stalno ubrzanje dovodi do socijalne konstrukcije manjka vremena i stalne žurbe, potom disbalansa između poslovnoga i privatnoga života, što se negativno odražava na život pojedinca, obitelji, zajednice i društva u cjelini. Stvaranje građanskoga društva, građanska ideologija s kultom razuma i uspjeha, postignuća racionalizma, empirizma i pozitivizma, povjerenje u tehniku, znanost, napredak, razvoj, pravo i kapitalističku tržišnu ekonomiju uzeli su svoj danak u privatnom i obiteljskom životu. Podložnost ekonomskim procesima dovodi do narušavanja ravnoteže u obitelji i društvu te do stješnjavanja pojedinca kao subjekta što prouzročuje psihičke poremećaje, tjeskobu, neurozu, otuđenje, umor, frustracije, krivnju, egzistencijalni strah i osjećaj da čovjek kao objekt manipulacije nije slobodno biće.

Proizvodnja sreće ili otuđenja?

Kolikoput se meni zbljutavi i novac, i jelo, i život.

Za razliku od predmodernoga društva i kulture, moderno je doba opsjednuto poslom, zaradom, profitom i kapitalom. Kapitalizam, novac i profit kao vrijednosti urbane kulture potiskuju vrijednosti ruralne kulture kao što su solidarnost, bliski odnosi među članovima zajednice, vezanost uz zemlju i vremensko blagostanje te u agrarnoj sredini ovisnost o meteorologiji. Otuđenje je posljedica utrke s vremenom radi zarade i osiguranja egzistencije. Mobilnost, ubrzani protok ljudi i roba tranzitnim prostorom, napredak tehnike i tehnologije, industrijalizacija i razvoj dovode do zbijanja vremena i stješnjavanja subjekta te stvaranja otuđenja koje se očituje u:

a) Samootuđenju kada su društvena očekivanja puno veća negoli pojedinčeve mogućnosti i želje:

- Pomisli svakog mjeseca moram oko tri stotine forinata isplatiti, a ja puno puta ne imam novčića u blagajni.

Starcu se orosilo oko.

- Pa zar ti to smogneš?

- Moram!

- Zar ti ne bi mogao to sve rastjerati, i vrtlara, i kočijaša, i tu Francuskinju, i učitelj – što će to tebi?

- Ne mogu… ono što je tebi Marijan Grgurov, štono te drvari i dovaža kožu iz Osijeka, tako to desetero meni….

- Toga ti ja ne shvaćam.

- Nijesam ni ja negda shvaćao, ali sada shvaćam; to zahtijeva društvo, zahtijeva moj položaj, zahtijeva današnji vijek.

b) Izolaciji od članova obitelji i obiteljskoga života:

Ja moram od žene dobiti brzojav da se sjetim da sam oženjen; ja moram djetetu kupiti u Zagrebu kakovu igračku, da znam da imam dijete.

c) Gađenju i besmislu:

"Kolikoput se meni zbljutavi i novac, i jelo, i život."

d) Nervozi i psihosomatskim bolestima:

(...) pio je natašte nekakovu ljekovitu vodu za želudac. (…)

> - Ja bih volio nego išta, da mogu opet s tobom onako slatko iz jedne zdjele večerati s octom zakiseljenoga graha i nasoljenu lukovicu… Sada ja toga ne mogu, ne mogu kraj najbolje volje, jer niti mi je jezik, niti želudac, niti su mi živci za to sposobni.

U klinču između privatnosti i društvenoga prestiža s ispunjenjem poslovnih ambicija odvjetnik Ivan književno reprezentira uspješnoga, ali prezaposlenoga modernoga čovjeka otuđenoga od žene, djeteta, oca, prijatelja, društva i samoga sebe, čovjeka koji je izgubio balans između poslovnoga i privatnoga života.

Menadžment emocija

Ja ne smijem biti ni kuhan, ni pečen, ni hladan,
ni vruć, već onakav, kakav svijet hoće.

Unatoč otuđenju i gnjevu zbog posla i nedostatka vremena, Ivan je prisiljen upravljati emocijama te je prinuđen izražavati propisane emocije prema pravilima prikazivanja osjećaja: "ja uvijek moram biti dobre volje, moram uvijek pristati na sve, ne smijem nikoga uvrijediti, a još manje znati, što je uvreda. Ja ne smijem biti ni kuhan, ni pečen, ni hladan, ni vruć, već onakav, kakav svijet hoće." Mora pokazivati empatiju i proizvoditi sreću u društvenim interakcijama, što je također otuđujuća praksa budući da se mora odvojiti od svojih iskrenih osjećaja, potreba, želja i u konačnici samoga sebe. Svojim i tuđim emocijama mora upravljati u skladu s društvenim očekivanjima, pravilima poslovnoga ponašanja te mu je i emocionalni rad preduvjet uspjeha i materijalnoga blagostanja. Pravila i kontrola emocija postali su sastavni dio poslovnoga života, isplativi i naplativi kao i emocionalni rad te se 70. godina 20. stoljeća razvio menadžment emocijama i sociologija emocija.[11] Uz vrijeme, i emocije također mogu sudjelovati u povećanju profita te se i one mogu naplatiti ili dovesti do povećanja profita i progresa. Vrijeme i emocije tržišno su naplativi i isplativi. Naime, povećan interes za emocije javlja se s pojavom modernoga društva, kapitalizma i tržišne ekonomije te profitabilnim pitanjem kako što bolje iskoristiti emocije zbog čega se javlja racionalna ekonomika osjećanja. Ekonomski racionalna proizvodnja sreće očituje se u prakticiranju "propisanih" emocija i racionalnom upravljanju emocijama što dovodi u pitanje proizvodi li uspješan moderan čovjek sreću ili otuđenje.

11 Aleksej Kišjuhas, Dušan Marinković, "Proizvodnja sreće ili fabriciranje otuđenja? Filozofija i ekonomija emocija u postracionalno doba", *Filozofska istraživanja*, 151, god. 38, 2018., sv. 3, str. 493–507.

Vremensko blagostanje i vremenska empatija

(…) sada ti valjda smijem priuštiti, da onaj jedan sat na dan,
što ga radiš za mene, otpočivaš – to ti je sve, što ti ja mogu dati (…)

Sedamdesetogodišnji starac pokazuje vremensku empatiju uvažavajući sinovo vrijeme kao vrijeme moderne kulture i društva te odustaje od 30 forinti apanaže koju mu sin šalje na mjesečnoj bazi:

> I onda, znaš, ne mislim ti nažao učiniti, nemoj mi više slati ono trideset forinata mjesečno – kada sam već zgriješio proti tebi, sada ti valjda smijem priuštiti, da onaj jedan sat na dan, što ga radiš za mene, otpočivaš – to ti je sve, što ti ja mogu dati…

Gdje je tu pravo na vremensko blagostanje i sreću koje je prema definiciji "stanje potpuna zadovoljstva i smirenosti zasnovano na unutarnjem, duševnom miru i skladu u odnosima prema vanjskom svijetu"?[12] Otac želi sinu vremensko blagostanje žaleći što je uslijed komprimiranoga vremena i sâm stiješnjen te s aspekta tradicionalne kulture vremena, koju živi, konstatira sa žalošću: "Da si ostao pod svojim krovom, bolje bi ti bilo." U njegovoj je konstataciji sadržana želja za zadržavanjem i prakticiranjem tradicionalne kulture vremena i vremenskoga blagostanja. U modernoj kulturi vremena vrijeme se odvojilo od prostora, javni život od privatnoga, subjekt od obitelji, prijatelja, društva i sebe te se pretvorio u nositelja društvenih uloga koji je u stalnoj vremenskoj stisci što je za posljedicu imalo doživljaj tjeskobnoga "kraja stoljeća". Tjeskoba i otuđenje nastavilo se proizvoditi tijekom 20. stoljeća. Ideologija sreće u postmoderni razvila je kult zdravoga, mladoga, zadovoljnoga, mršavoga tijela, uspješnoga poslovnoga subjekta čija je otuđenost prividno dokinuta virtualnom slikom u medijima i društvenim mrežama, slikom koja je masovno izmanipulirana, izmišljena, odvojena od stvarnoga života. Neoliberalni kapitalizam i masovni mediji prakticiraju spektakl i senzaciju s virtualnom slikom života koji ne postoji. U stvarnom životu čovjek je potrošač i roba na tržištu rada, gdje mu je pružena mogućnost da s plaćenim radom sudjeluje u reprodukciji vlastite radne snage, biološkoj reprodukciji i reprodukciji društva u cjelini. Međutim, u suvremenom svijetu ljudi se dijele na prezaposlene i nezaposlene, a i jedni i drugi sve su usamljeniji, obitelj razorena, djeca su smetnja u poslovnom životu i karijeri, teret zaposlenim roditeljima, sve je više samohranih majki ili očeva, otac više ne zna koje mu je mjesto u obitelji, a korijen toj problematici možemo naći već u Kozarčevoj noveli *Tri dana kod sina* iz 1897.

12 Hrvatski jezični portal, http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search. Posjećeno 15. siječnja 2019.

Društvo bez oca

Da si ostao pod svojim krovom, bolje bi ti bilo.

Kronotop novele *Tri dana kod sina* situiran je u upravno-administrativne okvire dualistički uređene Austro-Ugarske Monarhije u čijem je sastavu Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija. Carskom i kraljevskom (*Kaiserlich und Königlich* ili *K. u. K.)* Monarhijom upravlja ***domus Austriae*** (*Austrijska kuća*), koja postavlja vladara iz kuće Habsburg i imenuje ga carem Austrije i kraljem Ugarske. Na patrijarhalnom sustavu i misli počivaju i temelji Austro-Ugarske Monarhije, čiji kolokovijalni i historiografski naziv Habsburška Monarhija sadrži ime vladajuće dinastije Habsburgovaca, koja ustoličuje monarha, suverenoga vladara nad podanicima i posjedima prema nasljednom pravu s doživotnim titulom u čemu se očituje klasični patrijarhalizam[13] i teza da su kraljevi očevi, a očevi kraljevi[14] te vlast u monarhiji kao i u patrijarhalnoj obitelji pripada najstarijem muškom članu.

Habsburška Monarhija uređena je prema tradicionalnoj patrijarhalnoj misli te joj je na čelu car i kralj kao vladar nad podanicima i posjedima, što je analogno očinskoj moći i vlasti u tradicionalnoj patrijarhalnoj obitelji. Francuska je revolucija poljuljala temelje monarhizma u Europi te pospješila ukidanje feudalizma, rast građanstva, razvoj kapitalizma i nastanak modernoga građanskoga društva, odnosno inicirala brojne primjene u svekolikom životu. Poljuljavši moć monarha dovela je u pitanje poredak i autoritet muškarca u društvu na duge staze. Kapital i ideali sloboda, jednakost i bratstvo *(liberté, egalité, fraternité)* promijenili su sliku svijeta te je nastupilo moderno društvo premda su ideali Francuske revolucije različito shvaćani i realizirani, primjerice revolucionarne su 1789. godine našli svoj odraz i izraz u *Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina,* kojom su izostavljene žene te je 1791. Olympe da Gauges napisala *Deklaraciju o pravima žene i građanke* i giljotirana 3. studenoga 1793. Što se tiče bratstva, ono je dovelo do promjena u poimanju i funkcioniranju patrijarhata te se klasični očinski ili paternalni patrijarhat pretvorio u moderni, bratski, muški, fraternalni, ugovorni patrijarhat na kojemu su uređeni kapitalistički odnosi i strukturirano građansko društvo, tj. na temelju ugovornih odnosa muškaraca koji bratski dijele vlast. Klasičnu očevu vladavinu zamijenili su bratski ugovorni odnosi, odnosno društveni ugovori koje sklapaju slobodni savezi muškaraca, asocijacije ili zajednice blisko povezanih muških članova. "Vlast muškog principa uzdiže se iznad oca i sina. Oni prestaju biti otac i sin i postaju braća.[15]

13 Carole Pateman, *Spolni ugovor*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000.

14 Robert Filmer, prema: Carole Pateman, *Spolni ugovor*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000.

15 McWilliams, prema: Carole Pateman, *Spolni ugovor*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000.

Protagonisti novele otac i sin s periferije su dugovjeke, moćne monarhije, iz gospodarski zaostale i patrijarhalno uređene Slavonije gdje su zakonskim propisima dugo sprječavane i usporavane promjene u zadružnoj organizaciji života te je onemogućavano školovanje djece kako bi se zadržala radna snaga na zemlji, primjerice sustav školovanja u prosvijećenom apsolutizmu u 18. stoljeću bio je usmjeren na zadržavanje djece na selu, tek rijetki su odlazili u vojnu službu ili svećeničko zvanje kada je školovanje bilo privilegij, a ne zakonska obveza. U narativnom vremenu i književnoj zbilji analizirane novele patrijarhat kao stari svijet očinskoga prava u kojemu je društveni položaj određen rođenjem i naslijeđem počeo se urušavati uslijed razvoja građanskoga društva, temeljena na društvenom ugovornom udruživanju muškaraca zahvaljujući kojemu je društveni status rezultat postignutoga položaja. Sagledavši sinov društveni status u građanskom društvu kojega je postigao svršenim studijem prava i odvjetničkim radom, otac žali što je napustio dom i stoljećima ustaljeni život otaca pod starim krovom na ognjištu djedova: "Da si ostao pod svojim krovom, bolje bi ti bilo…" Tom konstatacijom otac smatra patrijarhalno uređen život u seoskoj zajednici izvorom mira, zadovoljstva i sreće za razliku od građanski organiziranoga života i rada svojega školovana sina u kojemu se i patrijarhat promijenio transformiravši se iz klasičnoga ili paternalnoga u moderni ili fraternalni. Urušilo se patrijarhalno društvo temeljeno na očinskom pravu i moći oca da kao stariji muškarac bude glava obitelji, dominantan i izdignut nad ženom, djecom i mlađim muškarcima. Po modelu paternalnoga patrijarhata organizirala se državna vlast izjednačivši se s očinskom te je prema tome car/kralj imao simboličku ulogu oca kojemu se podanici pokoravaju. Ivan je predstavnik modernoga patrijarhata i svijeta ugovorenih odnosa, koji se brine o pravnoj snazi i funkcioniranju novoga svijeta jer kao odvjetnik poznaje pravo i radi na implementaciji pravnih zakona i propisa. Moderno društvo zamijenili su ugovoreni odnosi s podjelom vlasti između muškaraca koji djeluju kao braća, međutim patrijarhalni odnosi nisu prevladani, nego su preuređeni u moderni oblik. Odvjetnik Ivan na čelu je svoje nuklearne, biološke obitelji, zarađuje za uzdržavanje supruge, kćeri i drugih zaposlenika svojega odvjetničkog ureda i kućanstva.

Obrazovanje – temelj napretka i ključ uspjeha

Oprosti mi, što sam te tjerao da učiš.

Kraj 19. stoljeća donio je promjene i u obiteljskom životu. Ivanova socijalna biografija potvrđuje kako je potekao iz tradicionalne seoske obitelji te zasnovao svoju obitelj nakon školovanja i zaposlenja, a tek u poznim četrdesetim godinama života dobio dijete nakon što je stekao određenu materijalnu sigurnost i status u društvu. Obrazovanje

je ključ njegova uspjeha, napredovanja u zvanju i afirmacije u društvu. Svojim stavom prema kćeri jedinici Vikici pokazuje usvojenost i prakticiranje zahtjeva prvoga vala feminizma krajem 19. stoljeća vidljivog u stjecanju prava žena na obrazovanje, rad i ekonomsku neovisnost o bračnom partneru, što potvrđuje riječima: "valja i na to računati, ako joj ne budem mogao ništa ostaviti, ako se ne uda – onda će trebati da si bude znala sama svoj kruh zaslužiti." Napredak uvjetovan obrazovanjem vidljiv je u Ivanovu životu i društvenom položaju bitno drukčijem negoli mu je bio predodređen rođenjem u patrijarhalnoj obitelji u slavonskom zabitnom selu. Zastupajući samoaktualizacijsku vrijednosnu orijentaciju, Ivan je realistički lik koji se izborio školovanjem i radom za svoje mjesto u društvu pa na takvom vrijednosnom sustavu odgaja svoju sedmogodišnju kćer polažući sve nade u njezino obrazovanje i omogućivši joj stjecanje znanja: "Vikica se je netom okupala, te već pošla u šetnju, zatim će doći učitelj glasovira, zatim učitelj čitanja i pisanja, a nato će morati s francuskom guvernantom učiti francuski…"

Nepismeni djed doživljava generacijski šok jer ne poznaje znanja koja su dostupna njegovoj unuci Vikici te ga iznenađuju postignuća kulturne evolucije prema kojoj intelektualne informacije teku s unuka na djedove što u tradicionalnom društvu i kulturi nije bio slučaj. Vikica će nakon ispitivanja i utvrđivanja djedova neznanja iz geografije, matematike i francuskoga jezika, koja su joj dostupna već u sedmoj godini života, razočarano konstatirati: "Naš grostata ne zna pod bogom ništa; ni čitati ni računati, ali što se kaže: baš ništa…"

U modernom društvu sedamdesetogodišnjak se nikako ne snalazi niti vidi išta dobro, ali mu je jasno da je sinovo obrazovanje uzrokom svim promjenama koje međutim nisu donijele očekivanu sreću, nego žrtvu i odricanje te se kaje i ispričava: "Oprosti mi, što sam te tjerao da učiš." Ujedno mu prigovara zbog obveza nametnutih sedmogodišnjoj Vikici te spočitava represivnost učenja i dnevnoga režima koji joj uskraćuje pravo na slobodno djetinjstvo i igru: "Zar tebi nije žao tvoje dijete onako ubijati? Ma ona, čini mi se, ni ne zna da je dijete. Bila sramota ili ne bila – ali ja starac niti se znam onako ponašati, niti onako misliti kao ta sedmogodišnja djevojčica. Zar tebi nije žao nju onako od jutra do mraka patiti?"

Odgoj bez šibe

Nema ti bez šibe ništa, moj sinko!

Pogled na obiteljski odgoj i obrazovanje posve je oprečan u oca i sina te sin spočitava ocu: "Ti se žene napsuješ, djeteta natučeš, ali ih zato, kada te ljutav prođe, voliš još većma – a ja svega toga ne smijem, jer bi to bilo proti pravilima finoga društva…" Otac

pripada tradicionalnom patrijarhatu u kojemu muškarac dominantan, žena i djeca inferiorna, podčinjena njegovoj vlasti, uslužna i poslušna, a sustav tjelesnoga kažnjavanja funkcionalan i sažet u maksimi: "Nema ti bez šibe ništa, moj sinko!" Sin otvara problem uloge odgoja i posredovanja vrijednosti u društvu u kojemu nema mjesta fizičkom kažnjavanju te zahtjeva promjenu svijesti i ponašanja. I na tom polju starac je gubitnik jer je u njegovu sustavu mišljenja šiba izišla iz raja, a fizičko kažnjavanje učinkovita odgojna metoda.

Generacijski transfer?

- A što sam ja tebi ostavio?
- Ništa... pa zato, vidiš, moram ja...

Svaki naraštaj ostavlja materijalna i duhovna dobra u naslijeđe mlađima. Starca je šokirala i uništila spoznaja "da on sinu nije ništa ostavio, štoviše da sin njega uzdržaje". Sedamdesetogodišnjak, koji potječe i dolazi iz nerazvijenoga agrarnoga društva, gdje je tijesno vezan za prirodni okoliš i vremenski ritam sa stabilnim odnosom društva i prirode, saznaje da nije ničim pomogao sinu niti pridonio njegovu boljem životu, a "on je dosada držao, da je svoju dužnost učinio; ta njegov sin je čitav čovjek, imućan, odvjetnik". Njegova praktična znanja i naslijeđe postali su bezvrijednim u modernom društvu i kulturi gdje se uslijed ubrzanoga ritma ne mari za prošlost ni tradiciju, nego teži za neprestanom promjenom i napretkom. Djed kao postolarski majstor obnavlja i reciklira staro te kao pripadnik tradicijske kulture i života sa stabilnim odnosima ne teži promjenama živeći u društvu koje poštuje prirodni ritam dok moderna kultura i društvo forsiraju napredak, novost, inovativnost, originalnost sve do iscrpljivanja svih mogućnosti. Kulturna evolucija u modernom društvu reducira prirodnu i kulturnu diversifikaciju, što je izazvalo generacijsku moru: sedamdesetogodišnji starac iz slavonskoga sela nema što dati ni tražiti u nuklearnoj obitelji svojega sina i modernom svijetu. Sin je prihvatio imperativ modernoga vremena u utrci za novcem u kojoj mora uspjeti i postići materijalno blagostanje, a taj imperativ nameće i sedmogodišnjoj kćeri pružajući joj obrazovanje već u najranijoj dobi. Pitanje uspjeha oca i sina također je izazvalo šok jer potencira različito tumačenje pitanja odgovornosti: očeva odgovornost za sinov uspjeh preobražava se u modernom društvu u očev neuspjeh jer sinu nije dao ništa. Za ostarjela oca nitko nema vremena u sinovoj obitelji te on naprasno nakon tri dana skraćuje posjet, premda je planirao ostati desetak dana, svjestan da je njegovo vrijeme prošlo i da u modernom društvu za njega više nema mjesta: "Ostario bih prvo reda, da još jedan dan tu ostanem."

Završno

Taj život nije za nas stare ljude: mi smo navikli
polako živjeti, a ne letimice kao ti.

Glavna os oko koje se formira semantička strukturira novele obilježena je kontrastom: otac – sin, starost – mladost, grad – selo te dvije kulture vremena: tradicionalna i moderna. Otac i sin zastupnici su dviju različitih temporalnih orijentacija: otac je čovjek idiličnoga kronotopa, koji podrazumijeva ciklički ritam prirodnoga vremena usklađena s čovjekovim biološkim ritmom i prirodnim okolišem, a sin je čovjek kulture *chronometra* koja prakticira linearni tehnički ritam satnoga vremena s određenim ciljevima među kojima je najvažniji posao i novac. Očev svijet vremenskoga blagostanja nestaje ustupajući mjesto imperiju vremena, a zapravo svijetu bez vremena. Interpretacija Kozarčeve novele *Tri dana kod sina* u temporalnom ključu razotkrila je tajnu uspješne recepcije: prepoznali smo sebe, svoju sadašnjost i svoje probleme uvidjevši im korijene u slici prošlosti što nam je nametnulo potrebu da s vremenskim odmakom preispitamo u "sada čitljivosti" s naknadnom pameću dilemu: "Ima li pravo otac ili sin?"

Modernizacijske promjene u društvu bez vremena u utrci za uspjehom koji se mjeri novcem dovele su do socijalnoga deficita i demografske krize: ne samo da su stari postali suvišni u obitelji i izbačeni u staračke domove kao heterotopije starosti i umiranja nego i očevi i djeca te dolazi do smanjenoga broja djece, atomiziranja i razaranja obitelji, manjka naroda, što vodi procesu raspada društva. Modernizacijski procesi i utrka za materijalnom sigurnošću nisu doveli do socijalnoga i vremenskoga blagostanja, nego su opteretila savjest čovječanstva generacijskom morom u obliku upita kakav svijet ćemo ostaviti u naslijeđe budućim naraštajima: očito svijet bez vremena i društvo bez oca i djece.

Literatura i izvori

Agamben, Giorgio *Vrijeme što ostaje, Komentar uz Poslanicu Rimljanima*, Antibarbarus, Zagreb, 2010. Vidjeti i prema: https://pescanik.net/vrijeme-sto-ostaje/ Posjećeno 11. veljače 2019.

Bahtin, Mihail, *O romanu*, Nolit, Beograd, 1989.

Cifrić, Ivan, "Život u granicama kulture", *Arche,* god. 2, br. 12, 2009., str. 69–83.

Cifrić, Ivan, **Trako**, Tijana, "Društvo i okoliš u vremenskoj perspektivi, O sociologiji vremena i menadžmenta vremena", *Sociologija i prostor*, 48, 2010., 186, 1, str. 19–49.

Čaldarović, Ognjen, "Sociologija vremena – pregled osnovnih ideja i koncepata", *Socijalna ekologija*, časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, no. 3 – 4, vol. 18, 2009., str. 215–235.

Georgijević, K., **Leskovac**, M., **Magarašević**, B., *Srpskohrvatska čitanka za IV. razred srednjih škola*, Izdanje kreditne i pripomoćne zadruge profesorskog društva, Beograd, 1938.

Hrvatski jezični portal, http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search, Posjećen 15. siječnja 2019.

Kišjuhas, Aleksej, **Marinković**, Dušan, "Proizvodnja sreće ili fabriciranje otuđenja? Filozofija i ekonomija emocija u postracionalno doba", *Filozofska istraživanja*, 151, god. 38, 2018., sv. 3, str. 493–507.

Kozarac, J., "Tri dana kod sina", *Prosvjeta*, list za zabavu, znanost i umjetnost, 1897., Zagreb, str. 1–6.

Kozarac, Josip, "Drei Tage bei dem Sohn", u: *Jugoslawische Novellen,* uebersetzt und herausgegeben von Sava Davidović Zeremski, mit einem Nachwort von Gesemann, Stuttgart, Hohenstaufen-Verlag, 1938.

Kozarac, Josip, *Djela*, ur. Emil Štampar, edicija *Djela hrvatskih pisaca,* ur. Dragutin Tadijanović, Zora, Zagreb, 1950.

Maraković, Ljubomir, "Josip Kozarac kao umjetnik", Šumarski list, br. 8 – 9, 1941., str. 338–341.

Nemec, Krešimir, Čitanje grada, Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti, Zagreb, 2010.

Pateman, Carole, *Spolni ugovor*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000.

Žmegač, Viktor, *Težišta modernizma,* Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1985.

World without Time and Society without a Father in the Novella *Three Days at the Son's* by Josip Kozarac

Summary

By interpretation of the novella *Three Days at the Son's* by Josip Kozarac (1897) two cultures of time are confronted in the temporal pattern: traditional and modern. Characters in the novella are representatives of two different temporal orientations: the father is a man of idyllic chronotope, which means a cyclical rhythm of natural time harmonized with man's biological rhythm and natural environment, and the son is the man of culture of *chronometer* which practices a linear technical rhythm of clock time with certain goals among which the most important are the business and money as well as achieving happiness in the sense of material wellbeing and professional success. Father's world of temporal wellbeing is disappearing, leaving up space to the empire of time, but in reality world without time which led us to the social deficit and demographic crisis and society without fathers and children.

Keywords: *Josip Kozarac, Sociology of Time, Traditional Culture of Time, Modern Culture of Time, Ideology of Progress and Material Wellbeing*

Silvija Ćurak*

UDK 811.163.42'35"18"
821.163.42.09 Kozarac, J.
630:050(497.5)

Pogled u jezik *Šumarskog lista* za vrijeme Kozarčeva uredništva

U radu se analizira i opisuje jezik *Šumarskoga lista* za vrijeme uredništva Josipa Kozarca, od 1896. do 1898. Građa su za rad bila dva broja *Šumarskoga lista*, iz 1896. i 1898. godine. Jezik je *Šumarskoga lista* opisan na pravopisnoj, slovopisnoj i morfološkoj razini te se uspoređuje s normom zagrebačke filološke škole. Budući da je 19. stoljeće obilježila borba filoloških škola, u prvom se dijelu rada ukratko opisuju jezične prilike u 2. polovici 19. stoljeća te se donose osnovni podatci o *Šumarskom listu*.

Ključne riječi: Josip Kozarac, *Šumarski list*, slovopis, pravopis, morfologija

1. Jezične prilike u Kozarčevo doba

Jezično stanje 19. stoljeća na području Hrvatske, između ostalog, karakterizira pojava i sukob dviju filoloških škola: zagrebačke filološke škole i škole hrvatskih vukovaca. Zagrebačka filološka škola razvila se u drugoj polovici 19. stoljeća iz ilirizma, a glavni su njezini predstavnici bili Vjekoslav Babukić, Antun Mažuranić i Adolfo Veber Tkalčević. Naime, od 1836. do 1891. na cijelom tadašnjem prostoru Hrvatske tiskaju se gramatike koje su prenosile normu zagrebačke filološke škole.[1] Tako ona postaje općeprihvaćeni filološki pokret. Uzimajući štokavštinu (onu koja je nadrasla mjesni štokavski govor) za dijalektni temelj književnoga jezika, "zagrebačka škola nastavlja tradiciju i nije prijelom ili novo razdoblje u razvoju hrvatskog književnog

* Dr. sc. Silvija Ćurak, docentica na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Lorenza Jägera 9 31000 Osijek. Adresa e-pošte: scurak@ffos.hr.

1 Babukić, Vjekoslav. 1836. *Osnova slovnice slavjanske narěčja ilirskoga*. Pretisak IHJJ. Zagreb, 2013. Mažuranić, Antun. 1866. *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole. Dio I: Rěčoslovje*. Zagreb Veber, Adolfo. 1876. *Slovnica hrvatska*. Zagreb.

jezika." (Ham, 2006: 67.) Ono što je bilo novo kod te filološke škole jest to da su njezini predstavnici težili postizanju ujednačenoga hrvatskoga jezika. Filološka načela iznio je Adolfo Veber Tkalčević 1884. godine u djelu *Brus jezika ili zagrebačka škola* objavljenom u *Viencu* 1884. godine, a ona su se odnosila na prihvaćanje najistaknutijih oblika iz štokavštine i zadržavanje pravilnijih oblika iz kajkavštine i čakavštine, ali samo onih koji nisu još izumrli među štokavcima. Nadalje, jedan od temelja škole bila je štokavština sa sve novijim oblicima. Tako je jekavska štokavština normirana s preporukom da se jat kao *ê* može čitati kao ikavski, ekavski i jekavski (ijekavski), ali su ti različiti izgovori postupno nestajali i ostao je samo jekavski izgovor. Što se tiče naglasnog sustava, tronaglasni je nenovoštokavski naglasni sustav bio napušten tek sredinom 19. stoljeća, što je bilo postupno zakretanje prema novoštokavštini. (Ham, 2006: 68.) Također, izabrani su stari gramatički morfemi. Razlog je tomu taj što su zajednički svim trima dijalektima – u staroštokavštini nisu izumrli, a u čakavštini i kajkavštini su živi. Te gramatičke morfeme jedino nije prihvaćala vukovska štokavština. Sva tri narječja smatrana su dijelovima hrvatskoga jezika, što je važno obilježje zagrebačke škole te ujedno i suprotnost idejama hrvatskih vukovaca. Međutim, na kraju je pobijedila filološka škola hrvatskih vukovaca. Kao pobjednici, trudili su se jezik zagrebačke škole prikazati kao "neživotan, zastario, zatvoren u gramatike i dalek od stvarne uporabe." (Ham, 2008: 240.) No, usporedbama slovnica i tekstova nastalih u romantizmu i realizmu (tekstovi Šenoe, Gjalskoga, Kumičića, Kovačića, Kozarca…) pokazalo se suprotno. (Ham, 2008: 241.) Spomenuvši hrvatske vukovce, važno je objasniti i osnovnu razliku između njih i zagrebačke škole. Naime, zagrebački su slovničari normirali jezik svjesni da književni jezik mora biti iznad mjesnih govora i dijalekata – kod njih je vrijedilo pravilo *piši kao što dobri pisci pišu* – što znači da oni polaze od pisane književnoumjetničke i književnojezične tradicije. Hrvatski vukovci pak normiraju književni jezik oslanjajući se isključivo na narodni govor – drže se pravila *govori kao što dobri štokavci govore* – te tako pri normiranju polaze od usmenoga štokavskoga govora i ne oslanjaju se na hrvatski književni jezik, nego na dijalektnu građu Vuka Stefanovića Karadžića. Uz to, još se razlikuju u (ne)uporabi čakavštine i kajkavštine. A potrebno je istaknuti i to da su se hrvatski vukovci bavili više politikom, a manje jezikoslovljem. Tako bi se njihova pobjeda mogla promatrati više kao politička pobjeda, a ne jezikoslovna. Jedan od rezultata pobjede hrvatskih vukovaca je i objavljivanje *Hrvatskog pravopisa* Ivana Broza (1892.) temeljenog na fonološkim načelima. Prema svemu navedenomu, jasno je da su gotovo sva djela hrvatskih književnika 19. stoljeća mijenjana te ne prikazuju pravo stanje hrvatskoga jezika tada, i to samo da bi se uspostavio sklad s vukovskom gramatikom, a time i da bi se prikazalo "jedinstvo" hrvatskoga i srpskoga jezika. Tako se danas hrvatska djela romantizma i realizma čitaju gotovo na suvremenom jeziku, a izvorni jezik tih djela prikazivan je u vrijeme jezičnoga unitarizma kao zastario i pokrajinski. Na taj su se način pokušala

zaboraviti sva ona jezična obilježja koja su živjela u jeziku prije pobjede vukovaca, a koja su dokazivala da "ni u 19. st. nije bilo jezikoslovnih temelja za stvaranje zajedničkoga književnoga jezika." (Ham, 2008: 253.) Josip Kozarac se svrstava u pisce koji su pisali prema normi zagrebačke filološke škole, što znači da je pisao morfonološkim pravopisom, množinski padeži dativ, lokativ i instrumental su neizjednačeni, a glagolski se prilozi sadašnji i prošli pojavljuju u atributnoj ulozi. Zbog prihvaćanja norme zagrebačke filološke škole često je kritiziran, a sva su njegova djela prepravljena, odnosno prilagođena normi hrvatskih vukovaca.

2. *Šumarski list*

Šumarski list je znanstveno-stručno i staleško glasilo Hrvatskoga šumarskog društva, a izlazi neprekidno od 1. siječnja 1877. godine. U prve četiri godine tiska se dvojezično – na hrvatskom i njemačkom jeziku, a od petoga godišta samo na hrvatskom. Svoj je sadržajni oblik zadržao od kada je prihvaćen u prvim brojevima te je podijeljen u nekoliko sljedećih cjelina:

1. znanstveni i stručni članci

2. obavijesti (znanstveni i stručni skupovi, aktualne teme, obljetnice, knjige i časopisi, lovstvo, izazovi i suprotstavljanja i dr.)

3. obavijesti Hrvatskoga šumarskoga društva i njegovih ogranaka.

Najdulje je glavni urednik *Šumarskoga lista* bio Branimir Prpić (1970.–2010.).

Josip Kozarac bio je urednik *Šumarskoga lista* od 1896. do 1898. O njegovoj stručnosti kao šumara saznajemo iz članka koji su povodom 35. godišnjice Kozarčeve smrti, u 8–9 broju *Šumarskoga lista* iz 1941. godine članovi Hrvatskog šumarskog društva napisali: *U stručnim raspravama, koje piše u našem Šumarskom Listu i u stranim stručnim časopisima, na njemačkom i madjarskom, iznosi svoja gledišta poglavito iz područja uzgajanja šuma, koja mu pronose ime i u stranom svijetu, a koja pronose i ime našemu narodu. Kad brani svoje poglede, koji se uvijek temelje na stručnim dokazima, nesavitljiv je kao punodrvni slavonski hrast, a otmjen u izlaganju kao pravi sin naše bogate Šokadije.* (Šumarski list, 1941: 336–337)

Slika 1. Naslovnica *Šumarskog lista* iz 1896. godine

Slika 2. Naslovnica *Šumarskog lista* iz 1898. godine

3. Jezik *Šumarskoga lista*

Građa su za rad bila dva broja *Šumarskoga lista*, iz 1896. i 1898. godine. Jezik je *Šumarskoga lista* opisan na pravopisnoj, slovopisnoj i morfološkoj razini te se uspoređuje s normom zagrebačke filološke škole.

3.1. Pravopisna obilježja

Iako su oba proučavana broja *Šumarskoga lista* tiskana nakon Brozovog *Hrvatskoga pravopisa* (1892.) temeljenog na fonološkim načelima, u tekstovima zapažamo morfonološki pravopis, što je u skladu s normom zagrebačke filološke škole. To je u prvom redu vidljivo u ne provođenju jednačenja, primjerice: *općine*, *uzkom*, *razsuditi*, *težke*, *opazka*. Isto tako, ne bilježi se ispadanje suglasnika, kao u primjerima: *nuždno*, *oddužimo*. U odnosu na pisanje niječnice, ona se uglavnom piše zajedno, primjerice: *neima*, *neide*, *nevaram*, *nemože*, *neopaža, neće/ne ćemo*. Zagrebačka filološka škola

propisivala je u genitivu množine imenica gramatički morfem *–ah* u kojem je završno *h* pravopisna oznaka za označivanje dužine. U tekstovima *Šumarskoga lista* većina je primjera bez završnoga *h*, primjerice: *izmedju čitavih* ***okružja***, *nastavak sve obsežnijem okrčivanju* ***šuma***. Završno se *h* rijetko bilježi: *…uzeti na želje pojedinih družtvenih* ***članovah****…*, ponekad se dužina označuje nadslovnim znakom, no takvo bilježenje nije dosljedno provedeno: *u nekoliko* ***redakâ****, unovčenje* ***stabalâ***.

3.2. Slovopis

Do 1876. godine jat se bilježio kao *ě*, a od 1876. jat se bilježi u dugim slogovima kao *ie*, a u kratkim *je*. Takvo je bilježenje jata zastupljeno i u tekstovima *Šumarskoga lista*, primjerice:

- dugi jat *ie*: *riešavaju*, *popriečno*, *iznieti*

- kratki jat *je*: *svjetsku*, *posjeći*, *premjerio*

- rijetko *e* iza pokrivenog *r*, ali i neovisno o njemu: *predloge*, *bregovi*, *ovde*.

Kao i kod bilježenja jata, slogotvorno *r* se do 1876. godine bilježilo uz popratni vokal e, a od 1876. bez popratnog vokala, što je zabilježeno i u *Šumarskom listu*, primjerice: *vrška*, *prsnom*.

Fonem /□/ se dosljedno bilježi dvoslovom *dj*, iako je slovo *đ* normirano Brozovim pravopisom, primjerice: *nadje*, *uredjenja*, *takodjer*. U tekstovima nije zabilježen fonem /*ž*/.

Fonem /*ć*/ se bilježi kao i u suvremenom hrvatskom jeziku: *ukinućem*, *drveće*, *nepomućena*, iako je norma Zagrebačke filološke škole dopuštala i dvoslov *tj*.

3.3. Morfologija

Pri opisu morfologije istraživanje se ograničilo na množinske padeže: dativ, lokativ i instrumental. Naime, norma zagrebačke filološke škole zadržava neizjednačene gramatičke morfeme u navedenim padežima. Ta je norma uočena i u tekstovima *Šumarskoga lista*. Evo nekoliko primjera:

- dativ množine: V*eleštovanoj gospodi* ***sudrugovima*** *i* ***prijateljem*** *šumarstva posvećujemo…*

- lokativ množine: *…ove dosta težke zadaće bude u* ***načelnih pitanjih****…*, *…u* ***svojih šumah*** *podržava…*

- instrumental množine: *…oko 20% stabala sa **vidljivimi bolesti**…, …u borbi za opstanak **svojimi neograničenimi zahtjevi**…*

4. Zaključak

Na temelju tekstova iz *Šumarskoga lista* razvidno je da je jezik tih tekstova uglavnom u skladu s normom zagrebačke filološke škole. To se ponajprije odnosi na morfonološki pravopis i neizjednačene gramatičke morfeme u dativu, lokativu i instrumentalu množine.

Literatura i izvori

Ham, Sanda. 2008. *Pristup jeziku Josipa Kozarca*, Šokačka rič 6, Zbornik radova Znanstvenog skupa slavonski dijalekt, Vinkovci, 2008., str. 231. – 285.

Ham, Sanda. 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*, Globus, Zagreb

Kolenić, Ljiljana. 2003. *Pogled u strukturu hrvatske gramatike* (*Od Kašićeve do Tkalčevićeve*), Pedagoški fakultet, Osijek

Moguš, Milan. 2009. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Globus, Zagreb

Šumarski list, 1896., br. 1, Zagreb

Šumarski list, 1898., br. 3, Zagreb

Vončina, Josip. 2002. *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb

A Look into the Language of the *Forestry Journal* (*Šumarski list*) during Kozarac's Editorship

Summary

The paper analyzes and describes the language of the *Forestry Journal (Šumarski list)* during the editorship of Josip Kozarac, from 1896 to 1898. The language of the *Forestry Journal* is described at the ortography and morphological level and is compared to the norm of the Zagreb's Philological School. Since the 19th century was marked by the struggle of philological schools, the first part of the paper briefly describes the conditions of the language in the second half of the 19th century and provides basic information on the *Forestry Journal*.

***Keywords**: Josip Kozarac,* Šumarski list, *spelling, morphology*

Marica Liović*

UDK 821.163.42.09 Kozarac, J.-2

Ženski likovi u dramskim tekstovima Josipa Kozarca *Turci u Karlovcu*, *Tuna Bunjavilo* te *Tartufov unuk*

O bogatom je književnom opusu slavonskoga pisca Josipa Kozarca od samih njegovih literarnih početaka do danas, ispisano mnoštvo stranica pa je gotovo nevjerojatno, u odnosu na književni korpus u cjelini, koliko je malo pisano o njegovu dramskom radu.

Prema Dioniziju Švagelju Josip Kozarac autor je šest dramskih tekstova, od kojih su samo tri cjelovita i to kronološkim redom nastanka: *Turci u Karlovcu*, *Tuna Bunjavilo* i *Tartufov unuk*.[1]

Temeljni je zadatak ovoga rada istražiti funkciju ženskih likova u navedenim dramskim tekstovima.

Ključne riječi: Josip Kozarac, dramski rad, *Turci u Karlovcu, Tuna Bunjavilo, Tartufov unuk*

* Dr. sc. Marica Liović, izvanredna profesorica na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera, Lorenza Jägera 9, 31000 Osijek. Adresa e-pošte: mgrigic@ffos.hr.

1 "Ponesen djelima Molièrea, J. N. Nestroya i A. von Kotzebuea, okušao se i kao dramatičar. U zagrebačkom HNK uprizorene su mu šaljiva igra *Turci u Karlovcu* (1878) i lakrdija *Tunja Bunjavilo* (1879), koju je izvodilo i vinkovačko Gradsko kazalište 'Joza Ivakić' (1951) te osječko HNK (1969). Komedija karaktera *Tartufov unuk* (*Slavjanskij al'manah,* Beč 1879), preradba Molièreova djela, ocijenjena je samo književnopovijesno zanimljivom, a dramski nacrt *Albion i Rozamunda* ostao je u rukopisu" (Čorkalo-Jemrić-www). No valja upozoriti i na Kozarčeva prozna djela s izrazitim dramskim obilježjima zbog kojih su uslijedile adaptacije: primjerice, *Tena,* dramatizacija i izvedba Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1967., 1972. te *Mrtvi kapitali,* dramatizacija M. Mađera u HNK Osijek 1976. (Čorkalo-Jemrić-www). Više o dramatizacijama Kozarčevih djela vidjeti u tekstu Dionizija Švagelja, Dramski rad Josipa Kozarca, u: *Dani Hvarskog kazališta*, sv. 6, br. 1, Split – Hvar, 1979., str. 266.–284.

O Turcima koji ponovno napadaju, glumicama koje *izvoljevaju*, zlopamtilu Šenoi, o beskompromisnoj majci i dobrohotnoj kćeri...

(Turci u Karlovcu)

Najstarije dramsko djelo Josipa Kozarca jesu *Turci u Karlovcu*, podnaslovljeno kao *izvorna šaljiva igra u jednom činu*, koju je književnik napisao kao dvadesetogodišnji mladac. Prvi i jedini put ovo djelo izvedeno je 3. studenoga 1878. na koncertu Franje Krežme u kazalištu kao prva točka prvoga dijela programa. U programu nije naveden autor, a Narodne novine, referirajući se na Krežmin koncert, donose podatak da je autor šaljive igre Belaković (Bogner 1993: 201).

Prema Šenoi "Lakrdijica *Turci u Karlovcu* svakako je dobro zamišljena ali djetinski izvedena. Karakteristika slaba, dijalog trom i plitak, dosjetke gotovo nikakve, a scenički tečaj oduljen (…)." *Turci u Karlovcu*, nastavlja Šenoa, "nezrela su jabuka koja pod takvim oblikom nije smjela doći u naše pozorište, već ju je trebalo radikalno preraditi u interesu domaće dramatike od koje se naše općinstvo takvim pokusima odbija, i u interesu pisca novaka". Tekst završava neobičnom konstatacijom da je glavnu žensku ulogu tumačila gđa Vormastinka jer su sve ostale glumice odbile, a i glumci koji su prihvatili uloge, uopće nisu bili spremni. Šenoa tekst zaključuje u svojem stilu uputivši gospođama koje su odbile domaći komad da "ćemo si mi to zapamtiti. Koliko pijeteta neke glumice pokazuju prema izvornim plodovima, neka budu uvjerene, da će ih znati kritika valjano ocijeniti u tuđim komadima" (preuzeto iz Bogner 1993: 202).

Poticaj za pisanje ovoga teksta književnik je našao u stvarnom životu: netko je naime plasirao u javnost vijest i temeljito uzbunio duhove – Turci su krenuli na Karlovac! Kako stoljetni okršaji s Turcima nisu zaboravljeni, stanovništvo, poglavito ono žensko, promptno je reagiralo spašavajući živu glavu, bježeći samo s najnužnijim stvarima.

To je temeljni događaj oko kojega će se isplesti 12 prizora ove jednočinske igre. Gotovo da je nezamislivo da u dramskim igrama humorističnoga tona nema i ljubavne zgode pa je u središtu ovoga nevješto izvedena zapleta zabranjena ljubav između grofa Stanka i lijepe Karlovčanke Katinke. No problem nije u pripadnosti različitim staležima, nego u činjenici da je Stankov stric Bartol nekad davno bio ludo zaljubljen u Katinkinu majku s kojom je bio pred vjenčanjem. Budući da se njegov otac nije slagao s izborom supruge zbog njezina podrijetla, smicalicama i podvalama uspio je razdvojiti mladi par i sina u vrlo kratkom vremenu oženiti djevojkom odgovarajućega statusa. U međuvremenu, mlada je grofica poginula nesretnim slučajem a Bartol prozreo podmetanja svoga oca, no Ružica Ribić unatoč usrdnim i za plemenitoga muža i ponižavajućim činima, nikako nije htjela prijeći preko sramote koju joj je priredila

plemenita kuća. Slučaj je rezultirao golemom mržnjom s obje strane i zaklinjanjem da nikada neće biti ni u prostoriji s onim drugim.

No strah nesumnjivo reinterpretira prioritete kao i ljudsku dosljednost pa su Turci donijeli i nešto dobra: u istoj su se prostoriji našli zakleti neprijatelji koji su spoznavši da su Turci daleko i od Karlovca i od Zagorja – zakopali ratnu sjekiru blagoslovivši ljubav dvoje mladih.

Uza sve manjkavosti kojih nije mali broj, zanimljivim nam se čini upozoriti na jedno rekli bismo balzakovsko stalno mjesto čitanja koje je mladi Kozarac za naše prilike inovativno oprimjerio. A riječ je o mlađem muškom liku kojega se ni s obzirom na otmjeno podrijetlo ne smatra idealnim ženikom. Dapače, s druge je strane djevojka koja nije plemenita podrijetla, ali se smatra odličnom ženidbenom partijom s obzirom na bogati miraz što bi ga u brak donijela.

Jednočinka u 12 prizora zahtijeva dinamičnu radnju te brz i funkcionalan dijalog pa se književnik, kako bi riješio pitanje karakterizacije ženskih likova, utekao tipiziranim likovima čije će se osobine otkriti ne dramskom radnjom, nego u isforsiranim dijalozima muških likova.

Dva su djelatna ženska lika: majka i kći Labudić. Majka Ruža Labudić, rođena Ružica Ribić, nesimpatična je, rigidna i kompromisima nesklona osoba. Kako bi otupio oštricu njezine moći kad je posrijedi donošenje odluka koje se tiču ne samo budućnosti njezine kćeri nego i mladoga muškarca plemenitaša, pisac ju je iskarikirao u vezi s epizodom s Turcima. U tom trenutku dolazi do, Fryevim rječnikom rečeno, smanjenja prikazivačkog modusa pa arogantna osoba sa stavom postaje samo prestrašena žena koja će u muškarcu-spasitelju, zapravo snalažljivom lukavcu, vidjeti viteza bez mane i bez mnogo razmišljanja revidirati svoj stav u vezi sa spomenutim spasiocem koji će zbog iskazanoga junaštva (obrane od nepostojećih Turaka) promptno zauzeti veliki dio srca inače poprilično uskogrudne buduće punice.

Lijepa Katinka pak, u skladu s uzusima patrijarhalnoga društva, nema nikakvu aktantsku moć. S obzirom na to da nema snagu odluke njezina je moć (ono je što je poželjno muškarcima s kojima dolazi u kontakt) u pasivnom, smjernom, skromnom i nadasve predvidljivom držanju i ponašanju.

Sva tri glavna muška lika (Stanko, Vlatko i stric Bartol) determinirana su odnosom prema ženskome rodu. Zaljubljeni Stanko odnos prema ženama gleda kroz prizmu ružičastih naočala ljubavi. Njegov prijatelj i sugovornik, vjerojatno vječiti student prava – Vlatko, žene će pak gledati s pozicije ostavljenoga i izigranoga muškarca, što će mu, ne bez zlobe spočitnuti i njegov prijatelj. Najstariji od muškaraca involviran u ovu muško-žensku igru, uvijek na šalu spreman stric je Bartol koji će u poplavi emocija

finalne scene zaboraviti na zlu krv koja je desetljećima kolala između njega i bivše mu zaručnice i sudjelovati u sreći svoga nećaka i činjenici da Turci nisu ni blizu Karlovca.

Ljubiti i krasti se mora – živjeti se ne mora

(Tuna Bunjavilo, "Lopov A. Dumas" – "Živio A. Dumas")

Da prvo djelo i nepovoljne kritike nisu nimalo demotivirale mladoga Kozarca, svjedoči i drugi njegov dramski komad, lakrdija u dva čina prvi put prikazana 16. ožujka 1879., *Tuna Bunjavilo*, s podnaslovom "Lopov A. Dumas" – "Živio A. Dumas". I ovo je djelo doživjelo samo praizvedbu, no kritika mu je bila mnogo više sklona,[2] nego književnikovu dramskom prvijencu. Ponajprije, riječ je o činjenici da su dramski karakteri bili mnogo uvjerljivije doneseni,[3] životniji su, a radnja mnogo dinamičnija. Posebno je istaknut mnogo funkcionalniji dijalog nego što je to bilo u *Turcima u Karlovcu*. No Obzorov prikazivač ističe diskrepanciju kad je posrijedi tipičnost, odnosno izbor likova tipičan za našu sredinu, zaključivši da je riječ o nekritičnom preuzimanju. Taj prijenos ili utjecaj literature, kako je to primijetio Dionizije Švagelj, i ne bi bio problemom kad se Kozarac ne bi bez ikakva kriterija u oslikavanju karaktera utjecao pretjeranom karikiranju (Švagelj 1979: 27).

U vezi je s kazališnim uprizorenjem ovoga teksta, anonimni referent napisao:

"Mladi i, nema sumnje, vrlo daroviti pisac uzeo je premalo kvasa za lakrdiju u dva čina. Pomanjkanje čina kušao je nadomjestiti obilnom sinčešnom (?!) [sic! op. ur.] karakteristikom, al' je tu zapao u drugi grijeh – on je naime pretjerao svoje komičke motive. Lukavština, Vucibatina, Tunja Bunjavilo karikirani su suviše, osobito prva dva lica, koja neimaju nikakve realne podloge u našem svijetu. Tuna je svakako bolje crtan

2 U kulturnoj rubrici Obzora, u prigodi praizvedbe ovoga komada, objavljeno je: "(…) Prikazivalo se vrlo dobro i gg. glumci nisu štedili ničim, samo da izvornom djelu omoguće put do srca slušateljstva. Osobito su im bile zgodne maske. GG. Mandrović, Sajević, Freudenreich i Anton bili su zaista originalni. Gđica Kraljeva bila je dražesna ciganica, a g. Fijan i gđica Freudenreichova zabavni ljubavnici, 'Tunja Bunjavilo' bit će zgodna za diletantska društva" (preuzeto iz Bogner 1993: 204).

3 Zanimljivošću je da naslovivši dramu *Tuna Bunjavilo* Kozarac skreće pozornost s temeljnoga konflikta i usmjerava je na lik sveprisutnoga sluge Tune za kojeg je kritika ustvrdila da je donesen uvjerljivijim instrumentarijem nego što je to sluga Miško iz dramskoga teksta *Turci u Karlovcu*. "Kao što u svom prvom djelu nastoji pomoću dijalekta učiniti slugu Miška komičnom figurom, namjesto pomoću oštro crtanih karaktera, tako i svoga Tunu, u ovoj komediji, ma koliko on bio inače psihološki jače i potpunije ocrtan od Miška, preopterećuje stalnim prirječicama i gestama, a da za to ne daje dubljega psihološkog objašnjenja. Iz ove činjenice jasno, da Kozarac nije bio na čistu s time što je bit komike i kako je treba postići. Namjesto da je tražio srž komike u samom karakteru, on ju je tražio na površini, u izvanjskim momentima" (Bogner 1993: 206).

i mjestimice vrlo dobro crtan, samo ne bi smio toliko opetovati svoja prirečja" (preuzeto iz Bogner 1993: 204).

U osnovi je ove dramske igre plautovsko-molijerovski tip škrca (Filip Lukavština), ali donesen neuvjerljivo i vrlo površno. Iz kast-liste, temeljnog autorova naputka za recepciju teksta, čitamo da ime nije, ali može biti znak pa se uz Lukavštinu, koji je sve, samo ne lukavac, pojavljuje i Mato Vucibatina (potepuh) koji je valjda imao predstavljati još od srednjovjekovlja poznate vječne studente i putujuće prodavače magle. Autor vrluda između komedije karaktera i komedije situacije, no nažalost odabir je načina veoma neuvjerljiv. Opskrbivši glavni lik gotovo patološkom ovisnošću o materijalnom, stvorena je koliko-toliko logična situacija u kojoj će bolesno pohlepni Lukavština i rođenu kćer ponuditi kao nagradu nepoznatom i sumnjivom tipu (Vucibatini) ako mu odgonetne sadržaj šifrirane oporuke prebogatog preminulog rođaka. Ljubav Mande i mladoga suca Branka na kraju, uz malo sreće i lukavstva, pobjeđuje sve zapreke (koje to, kad je posrijedi uzročno-posljedični slijed i zdrav razum – i nisu bile).

Kao iznimno uspjele segmente kritika je izdvajala figure Ciganina i Ciganke[4] koje su donesene realistički uvjerljivo te plastično i živo bez karikiranja i valja naglasiti iznimno afirmativno. Tuna Bunjavilo pak te Lukavština i Vucibatina – iskarikirani[5] su do krajnjih granica. Temeljna primjedba svih prikazivača jest da Kozarac nije produbio dramske karaktere te da oba ova dramska uratka ne odražavaju vrijeme, prostor i običaje koje bi trebali oprimjeriti i osim književno-povijesnoga nemaju nikakva drugog značenja (Bogner 1993: 206).

Kad je posrijedi temeljni zadatak rada, dva su ženska lika:[6] vrckava, inteligentna i vrlo poduzetna Ciganka Maruška i Manda, zaljubljena i spremna za udaju; rastrgana između tradicionalne poslušnosti i odanosti nerazumnom ocu i vlastitih osjećaja.

4 "Jedino u crtanju ciganina i ciganke kao da se donekle može naslutiti potonji psiholog. Ima, doduše, i u crtanju ovih ličnosti još premalo dubljega studija, jer zbog težnje za komičkim efektima Kozarac i njih opterećuje suvišnim, potpuno izvanjskim karakteristikama, no ipak, on ih oštro skicira i realistički uvjerljivo izvodi" (Bogner 1993: 206).

5 Josip Bogner smatra da Kozarac nije znao stvarati tipove, nego se okrenuo karikaturi za koju nije imao mjeru. Slabosti su njegova djela "nedostatak istinske komediografske sposobnosti kao i nedostatak potrebnoga osjećanja za držanje mjere u karikiranju. (…) s jedne je strane Kozarac grubo karikirao, a s druge opet ostajao u potpuno realističnom crtanju, tako da je unutar samoga dramskog okvira razbio jedinstvenu psihološku liniju. Međutim, uza sve to pregrubo karikiranje Kozarac je ipak uspio da uglavnom komiku izvede iz same ličnosti, iz samoga karaktera, a ne da je postizava izvanjskim i usiljenim sredstvima (Bogner 1993: 205).

6 Ovim bismo likovima mogli pridružiti i treći, fantastični lik koji se redovito veže uz žene negativnih osobnosti. Riječ je o vješticama, a na ovom mjestu se na to osvrćemo jer je scena u kojoj se spominju vještice i reakcija na njih jedna od uvjerljivijih i životnijih u ovome tekstu:
TUNA (sav uzrujan i u strahu). Gospodine! Vani vještica, silom hoće unutra.

MANDA (za se): Bože! Što će bit od mene? Ja ne mogu poći za onog čovjeka, pa ma stoput sagriješila proti Bogu i roditeljima, jer što je nemoguće, to ni Bog ne zahtijeva od ljudi. Oh! Da hoće sad doć, ja bih pobjegla s njime. (Gleđe.) Nema ga. Sva zla ću s njime lakše podnašati. A ima li goreg zla neg što je meni sada? (Gleđe.). Još ga nema. Da on zna kako je meni, on bi došo (*Tuna Bunjavilo* 1939: 116–117).

Ono što je čini atipičnom slavonskom udavačom toga doba svakako je iznimno snalaženje u nesvakidašnjim situacijama, dosjetljivost, brza reakcija, ali i hrabrost da se slijedi vlastito srce, iako nijedna od temeljnih karakternih osobina ne krasi lik dosljedno. Njezin lik, iako nije dokraja iznijansiran, ponajviše dolazi do izražaja u kontaktima s drugim likovima, ponajprije ocem i mladićem Brankom (seoskim sucem) u kojega je zaljubljena i s kojim se dopisuje koristeći se knjigom Alexandrea Dumasa. Motrena iz tih dviju, mogli bismo reći i suprotstavljenih perspektiva, Mandu percipiramo s očeva, odnosno Brankova gledišta:

LUKAVŠTINA: Mando moja, gusko moja, jesi l' vidjela tog gospodina, što je malo prije ošo? Kako ti se dopada? To je moj čovjek – to je tvoj čovjek.

MANDA: Nigda, oče.

LUKAVŠTINA: Šuti, puro moja! Ti ja tebe ni ne pitam. Muževi prose žene, a ne žene muževe si. Gospodin Vucibatina te je isprosio, on je učenjak na glasu, i ti ćeš biti prekosutra njegova žena. Jesi li me čula gusko moja?

MANDA: Nikad. (Plačna, prekrije rukama oči.) (*Tuna Bunjavilo* 1939: 116–117).

Drugi ženski lik, kako smo istaknuli, Ciganka je Maruška, supruga policajca Šolde.

MARUŠKA (lijepa, mlada, u ukusnom ciganskom odijelu, torba preko ramena, igra i pjeva)

U Ciganke lipe noge,
Još su lipše crne oči.
Kako ne bi zavarala
kad imade take oči.

MARUŠKA (otisne Tunu i uđe unutra). Nikakova vještica, gospodine, već lijepa Maruška – došla kazati lijepu srećicu. (Miješa karte i škilji u otvoreni ormar). (…) Tuna doleti, hoće da zgrabi Marušku, ova se vješto okrene, pljusne ga po obrazu i iskoči van).
TUNA: (zaurliče što može): A joj, vještica me začarala. (Uhvati se za obraze) A joj vještica me začarala. (…) A joj! Moj pradjed bio je od vještica razderan, mog pokojnog djedaka ubole viljuškom u pola krsta. Mog oca srušile sa štaglja (sjenika) pa prebio lijevu kost u nogi. Moja baba rekla da ću i ja od vještica poginuti. (…) – Tuna Bunjavilo 1939: 129, 130.

Samo neka gledat u me,
Kad ti vračam, dragi kume.

Želeć čovik drugom sreću
I na svoju sreću mnije.
Treba znati napipati,
šta se u tvom džepu krije.
Samo neka gledat u me,
Kad ti vračam, dragi kume (*Tunja Bunjavilo* 1939: 124).

Iako je i ovdje riječ o neizgrađenome liku, dojam je da je posrijedi mnogo plastičnije oslikana osoba, nego što je to mlađahna i emotivnim ispadima sklona Lukavštinina kći Manda. Pomnijom analizom Kozarčevih likova može se zaključiti da su Romi u većoj ili manjoj mjeri sastavnim dijelom velike zrcalne slike Slavonije njegova vremena. Doduše, najčešće je posrijedi prilično stereotipna (negativna) slika doživljaja romske populacije prema kojoj je riječ o lijenom, spletkarenju, krađi, vračanju i neradu sklonom narodu pa su ovako blagonaklono oblikovani likovi (Maruška i Šoldo), s punim razumijevanjem za njihove "nestašluke" (krađe i nerad)[7], iznimka i rijetkost.

Osim što je optimistična i zarazno vesela, Maruška je i mudra pa će svom strogom mužu koji pokušava zauzdati njezinu razigranost, vedro dogovoriti:

MARUŠKA (zvrnda mu ispred nosa). Je li ti muka? Hi, hi, hi! Sve ja znam!
Maruška je mudra žena,
Mi Ciganke lude nismo.
Gospodina ljubav muči,
Pa mu treba jedno pismo (*Tunja Bunjavilo* 1939: 125).

7 *ŠOLDA: Ciganin svaki mora krasti. Vaš je zanat suditi, a ciganski krasti. Nismo mi krivi što krademo, tako je Bog naredio. Kad su Isukrsta htjeli propeti, uzeše Ciganina, da ga na križ pribije, pa mu dadoše za to četiri gvozdena klina. A Ciganin se mislio: šta je šunti četiri klina potrošiti, kad mogu isti posao i sa tri obaviti. Pa Ciganin jedan klin ukrade. Odonda mora svaki Ciganin krasti* (*Tuna Bunjavilo* 1939: 122).

Mali prefriganac, duševni slijepci i ženski racionalizam[8]

(Tartufov unuk)

Godine 1879., iste godine kad je prikazana i druga njegova dramska igra, lakrdija *Tuna Bunjavilo*, tiskano je u Slavjenskom Almanahu (Beč) njegovo najveće i prema kritici, najvrjednije djelo *Tartufov unuk*, komedija u pet činova i jedini njegov tiskani dramski komad. Djelo je potpisano samo inicijalom K (Bogner 1993: 207).

Riječ je o djelomično uspjeloj komediji karaktera i već u naslovu, autor nedvojbeno ističe uzor i utjecaj (Molière). Ženski su likovi u ovom djelu Tartufova majka i sestra Zlatka, Petrova žena Marta, Anka, Petrova kći, Jurićka (majka jednoga od Tartufovih učenika) te služavka. Većina je dakle ženskih likova obilježena odnosom prema muškome liku – Tartufu (lopovu, prodavaču magle i moralnoj nakazi) odnosno njegovu susjedu Petru (čovjeku deklarativno obuzetom vrlinom i vjerom, u isto vrijeme iznimno grubim i naivnim ili Bognerovim rječnikom rečeno – posrijedi je duševni slijepac), a specifičnošću je i da se unutar dramskoga teksta izrijekom problematizira položaj žene toga vremena te muško-ženski odnosi. U jednoj od situacija najavljuje se dolazak pobožnoga čovjeka (Tartuf) koji je ostavio izniman dojam na uglednike u toj zajednici i koji se negativno referirao na slobodno (slobodoumno) ponašanje žena i djevojaka:

> *PETAR: Vi ste, ljudi, valjda čuli za mog susjeda?*
>
> *OBA: Jesmo, jesmo! Ta čitav svijet zna za tog pobožnog čovjeka.*
>
> *PRVI: Pripovijeda mi moja žena, kako je neki dan lijepo govorio, pa grdi kaže, žene i djevojke.*
>
> *PETAR: A pravo i ima.*
>
> *DRUGI: A što veli o ženama?*
>
> *PRVI: Vi, momci, veli. idete navečer djevojkama pa ih štipate… Mislite li da božje oko obnoć ne vidi?*
>
> *PETAR: Božje oko!*
>
> *PRVI: A vi, žene, vi ostavljate muževe pa idete drugima… Ali čekajte samo, sve paklene sile kuju već nože pa će vas bosti skroz i skroz pa vam srce iz prsiju iščupat… (…)*
>
> *Poludi l' žena – bijesi nek je nose –*
>
> *Ta žena 'e žena – dugačke je kose,*
>
> *A čovjek, čovjek – smiluj mu se Bog! (Tartufov unuk* 1939: 10–11)

8 "Kozarčev je Tartuffe tek mali prefriganac koji vara i vuče za nos potpune duševne slijepce" (Bogner 1993: 209).

No budući da su posrijedi reakcionarne snage, zapravo je pisac na implicitan način iskritizirao nazadnjaštvo[9] u Slavoniji, iako se već ovdje nazire njegov stav kad su posrijedi žene svjesne svoje tjelesnosti koji će postati stalnim mjestom čitanja u njegovim najuspješnijim pripovijestima (*Tena, Oprava, Biser-Kata*…).

Za razliku od *Turaka u Karlovcu* i lakrdije *Tuna Bunjavilo,* u komediji *Tartufov unuk* ne postoji klasični konflikt na relaciji muška i ženska strana, pisac je imajući pred sobom predložak slavnoga Francuza svoje likove podijelio s obzirom na licemjerni odnos prema životu. Iako je žena Kozarčeva doba ako bi se zauzimala za sebe, redovito izlazila iz okvira poželjne vrline, u ovom je djelu Kozarac dakle moralnijim smatrao sve one ljudske (odnosno ženske slabosti) kao što su gizdanje i kicošenje, prekomjerno govorenje i ogovaranje, nego, primjerice deklarativno odricanje od ovozemaljskih materijalnih radosti i zaklinjanje u asketski svetački život (muški lik).

Petar: (…) Što li ste se iskitile tako,
Ko da su sjutra veće svatovi?-
Marta: Pa što to tebe ide, što se kitim?
U svetak neću ići ko ciganka (*Tartufov unuk* 1939: 13).

Petar ne odustaje, dapače Marti spočitava da je napravila rugobu od kćeri dopuštajući joj da se dotjeruje zaprijetivši da će Anku *u kloštar zatvoriti nek se uči moliti, a ne zaljubljivati ko turska bula* (*Tartufov unuk* 1939: 13).

Nimalo zaplašena njegovim prijetnjama gotovo kao emancipirana žena našeg doba Marta će svoga supruga podučiti:

Marta: Ta neka se samo toliko žestiti!
Zar tako lijepo tijelo pa da krpe
Po njemu vise – bila bi grjehota.
I kad si lijep – ne moraš grješnik biti (*Tartufov unuk* 1939: 13).

Dapače Petrova je supruga Marta ona racionalna pokretačka snaga koja je toliko samouvjerena i svjesna svoga položaja i uloge da joj pisac dopušta i dociranje te ironijski stav: i prema suprugu i prema cijeloj toj vjersko-svetačkoj farsi. Osim zdravora-

9 I ovdje se dade detektirati oprimjerenje stava prema kojem književnost obavlja i bitne društvene funkcije. Kozarac redovito svoja djela opskrbljuje aktualnim problemima patrijarhalne Slavonije (Liović, Pejičić 2017: 175). "Već su prvi prikazivači Kozarčeva djela uočili, a Krešimir Nemec tu ideju reaktualizirao da je u Kozarca literatura način i mogućnost da se utječe, uči, mijenja i popravlja ono što 'kvari narod'." (Liović, Pejičić 2017: 185).

zumske Marte da je Petar naivan, ne posebno inteligentan, shvatili su i Tartuf i njegova majka, na sve moguće načine guleći kožu s tijela vjerskim ludilom obuzetog Petra:

MATI TARTUFOVA: Što Bog je dao, treba dati Bogu.
PETAR: Pa makar žena prigrizla si jezik.
Ne samo ovaj, nego još i ovaj.
(Daje joj i drugi ćilim).
MATI T: Da, malen dar je – al iz čistog srca-
PETAR Ne samo ovaj, nego još i ovaj.
(daje joj i treći)
MATI T: Oj Višnji već raj otvorio je
Med prvi sveci sjedićete vi;
Oj, blago duši vašoj svetoj, krotkoj.
Moj sin će vas tisućput blagoslovit. (Ode)
PETAR: Oj, sretan onaj, kog on blagoslovi (*Tartufov unuk* 1939: 18–19).

Prosvjetiteljske snage ove komedije nošene ponajprije Martinom racionalnošću i krilima ljubavi Anke i Karla te Nike i Zlatke uz anonimne učenike, također žrtve Tartufove prijevare, služeći se temeljnom Tartufovom strategijom (varkom) razotkrit će kriminalca, opsjenara i zlostavljača žena Tartufa, ali i osloboditi gazdu Petra vjerskoga zanosa zbog kojeg je na kraju gotovo platio i glavom.

Iako je književno-kazališna kritika Kozarcu, među ostalim, zamjerala neživotnost likova, neutemeljenost kad je posrijedi naš mentalitet, kad je riječ o onim ženskima, možemo zaključiti da su raznovrsni i kad je posrijedi dramska igra i kad je riječ o književnikovim strategijama pri oblikovanju lika. Pa se ta lepeza kreće od gotovo pa emancipirane protagonistice Marte, do likova koji nisu oblikovani u skladu s temeljnim intencijama, pa iako i sporedni, ne mogu se kvalitetno usidriti u autorov svijet ideja (primjerice Tartufova majka).

Sintetizirajući svoju alaboraciju o ovome dramskom tekstu J. Bogner je zaključio da se Kozarac nije mogao ni približiti svome književnome uzoru (Molièreu), no da bi s nešto discipline u oblikovanju likova i promišljanju logike izlaganja "ipak mogao udahnuti život i bar donekle psihološki ga obrazložiti". Pri tom Bogner naglašava da je gotovo pa uzaludno pobrajati sve psihološki potpuno neobjašnjive scene, zaključujući nakraju da je Kozarac stvorio "mrtvo djelo bez ikakve veze s našim društvom, vremenom i životom" (Bogner 1993: 209).

Da je prebolio dječje bolesti, gdje bi mu bio kraj (ususta vljivanje)

Emil Štampar (1950: 14) je zaključio da njegova tri komična komadu (*Turci u Karlovcu, Tuna Bunjavilo i Tartufov unuk* op. a.) boluju od istih onih dječjih bolesti koje su dijagnosticirane i uz njegov pjesnički rad: više se usmjerio "obraditi šaljivi novinski feljton ili književne teme nego da kao pravi komediograf uđe u jezgru stvarnosti i podvrgne je smijehom kao sredstvom kritici". Štampar kao posebnu vrijednost komedije *Turci u Karlovcu* drži implementaciju osobnih autorovih stavova kao svojevrsnu društvenu kritiku. To se posebno odnosi na stav da se Hrvati ne trebaju boriti u Bosni (tezu izriče najnaivniji lik u djelu, sluga Miško) jer će od te borbe koristiti imati Austrijanci i Mađari.

Za druga dva teksta Štampar, na tragu Bognerovih zaključaka, ustvrđuje da im je najveća mana pretjerana književnost jer je riječ o preuzetim (Molière) i za našu sredinu neživotnim karakterima i situacijama (Štampar 1950: 14).

Donizije Švagelj je zapazio da književno-kazališna kritika ni u *Tunji Bunjavilu* ni u *Tartufovu unuku* nije uočila "specifičan narodni humor, kojeg u Kozaraca ima od one iste vrste koju zatičemo u Freudenreichovim *Graničarima*. U biti to je otpor smijehom protiv ne samo pokondirenosti i zloupotrebe već i protiv idolatrije, mada Kozarac u svojim lakrdijama ne prelazi nikada tu granicu, ostajući u najboljim trenucima na razini pučke lakrdije Šenoinih dana, kada je obično lik ciganina ili sluge mudrijaša najizrazitiji (…)" (Švagelj 1979: 273).

Nakraju, završit ćemo s mišlju jednog od najboljih poznavatelja slavonske književnosti Josipa Bognera: iako postoji mnoštvo dobrih razloga da opravdamo slabosti dramskoga pisma Josipa Kozarca, ponajprije onih koji se odnose na mladost i dramatičarsko neiskustvo, upravo zbog iznimne kvalitete njegova proznoga opusa i to u nacionalnim okvirima, na njegove drame valja gledati kao na pokušaje i književnopovijesne činjenice.

Zaključujući razmatranja o dramskome djelu Josipa Kozarca Donizije Švagelj je istaknuo da je u dramskome djelu Josipa Kozarca, kad je o odnosu prema smiješnome riječ, moguće detektirati utjecaje Janka Jurkovića, Aristotela posebice u oprimjerenju teze da je smiješno pogreška bezbolna i neopasna, Molierea, Voltairea, Shakespearea… U razvojnoj liniji od komedija do drama (sačuvanih samo u fragmentima) Kozarac, smatra Švagelj, dokazuje i izvrsno poznavanje bečkog građanskog teatra prema kojem je temeljni zadatak dramske umjetnosti "ne u ideji, već u oživljavanju te ideje".

Prihvatimo li tu tezu i primijenimo na rečena tri dramska teksta, onda i slabosti (kojih nije malo) postaju samorazumljive.

Kad je posrijedi autorov odnos prema ženskome liku (zanemarimo li slabost i specifičnost dramskoga stvaranja), možemo zaključiti da je književnik zapravo vrlo rano (i prije nego se počeo osjećati književnikom) imao izvrstan osjećaj za društvene probleme, posebice svoga (hrvatskog) okružja, a onda i na društveni status žene, njezinu slabost i snagu da se izbori za dostojno mjesto pod suncem. Stoga možemo ustvrditi da su izvrsni ženski likovi Kozarčevih proza (Tena, Kata, Mira…) svoj kroki crtež imali već u prvim Kozarčevim mladalačkim dramskim ostvarajima, bez obzira na slaba mjesta koja se dadu detektirati u gradbi tih likova.

Literatura i izvori

Bogner, Josip, Poezija Josipa Kozarca, u knjizi: *Studije i ogledi*, priredila Antonija Bogner Šaban, Matica hrvatska Ogranak Vinkovci, Centar za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Vinkovcima, Vinkovci, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1993, str. 191.–200.

Bogner, Josip, Dramatika Josipa Kozarca, u knjizi: *Studije i ogledi*, priredila Antonija Bogner Šaban, Matica hrvatska Ogranak Vinkovci, Centar za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Vinkovcima, Vinkovci, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1993, str. 201.–210.

Čorkalo, Katica, Psihološke novele Josipa Kozarca, u: *Zbornik Josip Kozarac, književnik i šumar,* JAZU, Vinkovci, 1988.

Čorkalo, Katica, Novela Tena ili rehabilitiran čovjek, u: *Slavonica,* HAZU, Vinkovci, 1993.

Čorkalo, Katica, Književna iskaznica Josipa Kozarca, u: *Slavonica 2*, HAZU, Zagreb – Vinkovci, 2003.

Čorkalo-Jemrić, Katica, Kozarac, Josip. Hrvatski biografski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009. http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=263. Datum posjeta: 25. veljače 2019.

Ibler, Janko, "Tena", pripovijest Josipa Kozarca, u: *Kritike*, Slavonica, Vinkovci 1994., str. 54.–57.

Jelčić, Dubravko, *Povijest hrvatske književnosti*, Naklada "Pavičić", Zagreb, 1997.

Kozarac, Josip, *Djela,* uredio, predgovor i napomene napisao Emil Štampar, Zora, Zagreb 1950.

Kozarac, Josip, *Dramska djela*, Tisak i naklada knjižare St. Kugli, Zagreb, 1939.

Kozarčeva autobiografija, u: *Kozarac, Josip*, *Djela,* uredio, predgovor i napomene napisao Emil Štampar, Zora, Zagreb 1950., str. 497.–501.

Liović, Marica, **Pejičić**, Monika, Jake žene Kozarčeve: o Kati, Teni, Miri, Jeleni… *Književni Krnjaš I. – II. Zbornik radova Znanstvenoga skupa Ivanu Kozarcu, o 130. obljetnici rođenja i 105. godišnjici smrti, održanoga u Vinkovcima 16. studenoga 2015., i Znanstvenoga skupa Josipu Kozarcu, u povodu 110. obljetnice smrti, održanoga u Vinkovcima 16. studenoga 2016.*, Centar za znanstveni rad HAZU u Vinkovcima, Zagreb – Vinkovci, 2017., str. 175.–214.

Mesinger, Bogdan, Neprepoznati Josip Kozarac (piscu u pohode), u: *Kodovi virtualne scene od Bašćanske ploče do danas. Kulturološki ogledi*, Matica hrvatska, Ogranak Osijek, Osijek, 2009., str. 205.–222.

Nemec, Krešimir, Vjernost zavičajnom, težnja univerzalnom. Svijet Josipa Kozarca, u: *Putovi pored znakova. Portreti, poetike, identiteti*. Naklada Ljevak, Zagreb, 2006., str. 24.–41.

Novak Prosperov, Slobodan, *Povijest hrvatske književnosti. Od Bašćanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb, 2003.

Šenoa, August, Prikaz lakrdije u dva čina "Tuna Bunjavilo" – "Lopov A. Dumas – živio A. Dumas!", Obzor br. 63, 17. ožujka 1879.

Štampar, Emil, Josip Kozarac, predgovor u: *Josip Kozarac*, *Djela*, Zora, Zagreb 1950., str. 497.–501.

Švagelj, Dionizije, Dramski rad Josipa Kozarca, u: *Dani Hvarskog kazališta*, sv. 6, br. 1, Split – Hvar, 1979., str. 266.–284.

Female Characters in Plays Texts by Josip Kozarac *Turks in Karlovac*, *Tuna Banjavilo* and *Tartuf's Grandso*n

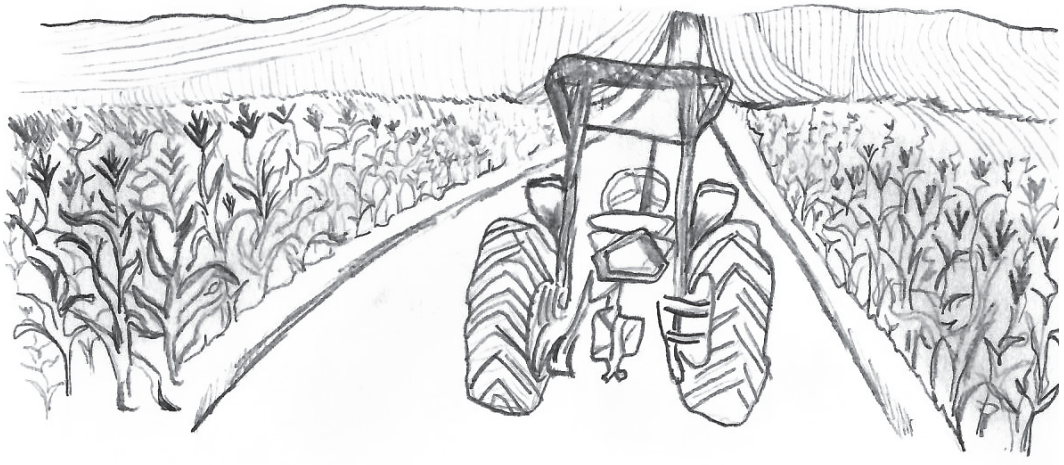
Summary

Many pages have been written about the rich literary opus of Slavonian writer Josip Kozarac since his literary beginnings to this day, so it is almost unbelievable, in relation to the literary corpus as a whole, how little has been written about his dramatic work.

According to Dionizije Švagelj, Josip Kozarac is the author of six dramatic texts of which only three are completed here listed in chronological order of their writing: *Turks in Karlovac, Tuna Banjavilo and Tartuf's Grandson.*

The basic task of this paper is to explore the function of female characters in the aforementioned dramatic texts.

Keywords: *Josip Kozarac, dramatic work, Turks in Karlovac, Tuna Bunjavilo, Tartuf's Grandson*

Ana Geto

Danijel Vilček*

UDK 821.136.42.09 Kanižlić, A.

Motivi vječnosti i prolaznosti u Kanižlićevu molitveniku *Bogoljubnost na poštenje svetoga Franceška Saverije*

Među slavonskim piscima 18. stoljeća svojim se književnim radom ističe Antun Kanižlić, u čijem književnom opusu, osim religiozne poeme *Sveta Rožalija*, važno mjesto zauzimaju i tekstovi koji pripadaju nabožnoj književnosti, u okviru kojih posebnu ulogu imaju njegovi molitvenici. U radu je riječ o Kanižlićevu molitveniku *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije* i to u odnosu na motivsku razinu. Istražuje se čestotnost pojavljivanja motiva *vječnost* i *prolaznost* i pokušava protumačiti njihovo značenje te uloga unutar molitveničkog teksta.

Ključne riječi: Antun Kanižlić, molitvenik, *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije,* vječnost, prolaznost

Uvod

U književno-povijesne tijekove hrvatske književnosti slavonska se knjiga uključuje u 18. stoljeću.[1] Jedan od zaslužnika za to bio je i Antun Kanižlić, isusovac rodom iz Požege, čiji se književni rad, pored književnosti uglavnom nabožnog karaktera, drži

* Danijel Vilček, magistar edukacije hrvatskog jezika i književnost i magistar edukacije povijesti, Srednja škola Marka Marulića Slatina. Student poslijediplomskoga studija Književnost i kulturni identitet na Filozofskome fakultetu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Rad je napisan u akademskoj godini 2014./2015. na drugoj godini Diplomskoga dvopredmetnoga studija Hrvatski jezik i književnost i povijesti, pod mentorstvom prof. dr. sc. Zlate Šundalić. Adresa e-pošte: danijelvilcek5@gmail.com.

1 Nakon što je Slavonija oslobođena od Turaka, dolazi se do mirnijeg i kulturno bogatijeg razdoblja. Otvaraju se škole po franjevačkim samostanima, otvara se gimnazija i akademija u Požegi, zatim gimnazija u Osijeku. U tom razdoblju, uz tekstove uglavnom nabožne tematike, nastaju i brojni književni tekstovi visoke književnosti. Uz Andriju Kačića Miočića i Filipa Grabovca prosvjetiteljskim književnim radom ističu se i Slavonci Vid Došen, Matija Petar Katančić, Matija Antun Relković, Antun Kanižlić i drugi. (Matić, 1945: 21 – 43)

visokoestetskim. Posebice se to odnosi na najpoznatiji Kanižlićev književni tekst *Svetu Rožaliju*, religioznu poemu kojoj proučavatelji slavonske književnosti 18. stoljeća pridaju zasigurno najviše pozornosti. Tomu svakako u prilog idu opširni radovi o Kanižlićevu književnom radu, koji uglavnom progovaraju o literarno-estetskoj vrijednosti poeme *Sveta Rožalija*, proučavaju barokni i rokokoovski ornatus, bave se proučavanjem njezina jezika.[2] Međutim, u pogledu literarne vrijednosti, osim *Svete Rožalije*, u Kanižlićevu se književnom opusu izdvajaju i neki njegovi tekstovi, odnosno dijelovi tekstova nabožnoga karaktera. Iako se o tekstovima nabožne književnosti, koji su doduše, označili početke slavonske književnosti 18. stoljeća, uglavnom govori kao o paradigmatičnim tekstovima pučke književnosti, bez estetskih nota, i slabijih literarnih vrijednosti, u Kanižlićevim tekstovima (što može biti i slučaj s ostalim tekstovima nabožne književnosti, npr. propovijedi), pronalaze se i dijelovi zanimljivi književnim interpretacijama. Potvrda je toga i odabir Kanižlićevih tekstova objavljenih u 26. svesku edicije *Stari pisci hrvatski: Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, u kojem se, osim *Svete Rožalije*, nalazi i poglavlje *A. Kanižlić, Pjesme iz molitvenika*., među kojima se nalaze i pjesme iz prvog Kanižlićeva molitvenika (Matić, 1940: 21) naslovljenog *Bogoljupstvo na poštenje svetog Franceška Saverije*[3], objavljenog u Trnavi 1759. godine, za čije se autorstvo saznaje iz posvete kanoniku Paksiju potpisane Kanižlićevim imenom. (Matić, 1940: 22). Osim činjenice da je pjesmama iz Kanižlićevih molitvenika dodijeljeno mjesto u *Starim piscima hrvatskim*, u predgovornom tekstu *Život i rad Antuna Kanižlića,* Tomo Matić navodi i sljedeće: "Već u pjesmama toga prvog Kanižlićevog molitvenika izbijaju karakteristične crte suvremenoga literarnog baroka, kojim se Kanižlić odvaja od svojih prethodnika u vjerskoj knjizi prve polovine osamnaestoga vijeka u Slavoniji, a koje su se u kasnijim njegovim djelima sve jače razvijale." (Matić, 1940: 23)

2 Vidjeti: Matić, Tomo, 1940., "Život i rad Antuna Kanižlića", *Stari pisci hrvatski: Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, knjiga 26., Zagreb.; Vončina, Josip, 1975. *Jezik Antuna Kanižlića*, Rad JAZU, Knj. 368, Zagreb.; Peić, Matko, 1972. *Barok i rokoko u djelu Antuna Kanižlića (1699 – 1777)*, Rad JAZU, Knj. 365, Zagreb.

3 Puni naslov molitvenika glasi*: BOGOLJUPSTVO / na poštenje / SVETOGA / FRANCEŠKA / SAVERIJE, / Družbe Isusove, / Indijanskoga apoštola, i / svita čudotvorca, / jednim za devet danah zasobice, a / jednim pako za deset petakah / običajno. /* Blagodarnom rukom */ pripoštovanoga gospodina gospodi- / na IVANA PAXY, stolne zagrabečke / crkve kanonika, protonatora apoštol- / skoga, okrunjena B. D .Marije od Albei i / crkve Zacsesanske pripušta, arhiđakona / od Gvesche i Sence, nadstojnika u Sisku / njih excellencie prisvitloga gospodina bi- / skupa zagrebačkoga po Dolnjoj Slavoniji / vikara iliti namisnika općinskoga, / na svitlost dano.*
U radu će se koristiti skraćenim oblikom naziva molitvenika: Bogtoljupstvo na poštenje svetoga Francesška Saverije.

Antun Kanižlić u kontekstu slavonske molitveničke književnosti 18. stoljeća

U povijestima hrvatske književnosti[4] o Antunu se Kanižliću saznaje da je rođen u Požegi 1699. godine (Vodnik, 1913: 343; Kombol, 1961: 350; Bogišić, 1974: 337; Frangeš, 1987: 467; Jelčić, 2004: 119, iako se i o 1700. (Georgijević, 1969: 219; Ježić, 1993: 170) govori kao o potencijalnoj godini njegova rođenja.

Najopširniji prikaz života i književnoga rada Antuna Kanižlića donosi Tomo Matić u tekstu *Život i rad Antuna Kanižlića* (*Stari pisci hrvatski: Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, knjiga 26.). Iz Matićeva se teksta doznaje da je Kanižlić završio isusovačku gimnaziju nakon koje odlazi na školovanje u Zagreb te da je poslije završenog retoričkog obrazovanja primljen u isusovački red. U listopadu 1714. Kanižlić odlazi u Beč, a nakon dvije godine u Leoben, u Štajersku, gdje se pripravljao za gimnazijsku profesuru. Godine 1717./18. odlazi u Varaždin, gdje dobiva posao gimnazijskog profesora, a nakon godine dana profesorskog rada tri je godine slušao filozofiju na sveučilištu u Grazu. Potom se ponovno vraća raditi u srednju školu (u zagrebačkoj i varaždinskoj gimnaziji). Nakon pet godina profesorske službe odlazi na teološki studij (Graz, a poslije u Trnavu u Slovačkoj). Godine 1728. zaređen je, a uskoro i napušta profesorski posao i okreće se duhovnom radu (Matić, 1940: 13 – 14). Intenzivno je radio na vjerskoj prosvjeti i odgoju naroda, a jedno je vrijeme bio i propovjednik (Matić, 1940: 15), o čemu svjedoče i povijesti hrvatske književnosti (Vodnik, 1913: 344; Kombol, 1961: 350; Georgijević, 1969: 219; Ježić, 1993: 170).

Propovjedničku službu Kanižlić je vršio i izvan Hrvatske, a u Hrvatskoj je bio zaposlen u svim tadašnjim isusovačkim kolegijima, rezidencijama i misijama (Zagreb, Požega, Osijek, Petrovaradin, Varaždin). (Matić, 1940: 15) Nakon povratka u Požegu i odbijanja rektorskog mjesta, Kanižlić radi u biskupskom konzistoriju, gdje ostaje i nakon ukinuća isusovačkoga reda 1773. godine. Službu u konzistoriju obavljao je sve do smrti 1777. godine. (Matić, 1940: 16). Da je godina smrti Antuna Kanižlića 1777., donose gotovo sve povijesti hrvatske književnosti (Vodnik, 1913: 344; Kombol, 1961: 350; Frangeš, 1987: 467; Jelčić, 2004: 119), uz tek jedan izuzetak (godina 1767. kao go-

4 U radu su, za poglavlje o životu i književnom radu Antuna Kanižlića, proučavane sljedeće povijesti hrvatske književnosti: Branko Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti* (1913.), Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda* (1961.), Krešimir Georgijević, *Hrvatska književnost od 16. do 18. u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni* (1969.), Franjo Švelec, Rafo Bogišić, Marin Franičević, *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 3. (1974.), Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti* (1987.), Slavko Ježić, *Hrvatska književnost od početka do danas (1100. – 1941.)* (1993.), Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti* (1999.), Dubravko Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti: Tisućljeće od Baščanske ploče do danas* (2004.)

dina Kanižlićeve smrti posredno se naznačuje u jednoj ovdje konzultiranoj povijesti književnosti /v. Bogišić, 1974: 338/).

Povijesti hrvatske književnosti uglavnom se slažu i kada je riječ o Kanižlićevu književnom opusu. Uglavnom ističu da je Antun Kanižlić bio pučki pisac – pisao je molitvenike i katekizme, a autor je i jedne religiozne poeme (*Sveta Rožalija*) te jedne podulje rasprave (*Kamen pravi smutnje velike*). (Vodnik, 1913: 344; Kombol, 1961: 350; Georgijević, 1969: 219; Bogišić, 1974: 338; Ježić, 1993: 170; Jelčić, 2004: 119)

Kao najpoznatijem Kanižlićevu djelu u povijestima hrvatske književnosti najviše je prostora dodijeljeno *Svetoj Rožaliji*. Govori se o njezinu stilu, predstavljena je sadržajno i žanrovski, a uspoređivana je s Gundulićevim *Suzama sina razmetnog* i Đurđevićevim *Uzdasima Mandalijene pokornice*.[5] (Vodnik, 1913: 345; Kombol, 1961: 352; Georgijević, 1969: 223; Bogišić, 1974: 339 – 341; Ježić, 1993: 171)

O velikoj vrijednosti *Svete Rožalije* i drugih Kanižlićevih djela svjedoči i velika zainteresiranost za njih u preporodnom razdoblju. Za preporoditelje Kanižlićev je spjev važna sastavnica književne tradicije, a o tome svjedoči objavljivanje ulomaka na stranicama *Danice ilirske*. (Tatarin, 2008: 428) Osim toga, kako je već rečeno, važnu ulogu u njegovu stvaralaštvu imaju i molitvenici, koji su pretiskavani i u najnovije vrijeme.[6]

Molitvenik *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije*

Kako je hrvatska osamnaestostoljetna knjiga u Slavoniji bila uglavnom nabožnog karaktera, sasvim je jasno da su molitvenici (uz katekizme, propovijedi, hagiografije i dr.) zauzimali istaknuto mjesto u oblikovanju žanrovske slike slavonske književnosti 18. stoljeća, ali i u podizanju kulture onodobnih Slavonaca.

Molitvenik je definiran kao "zbirka molitava, ali i drugih tekstova i pjesama, čija struktura može imati karakter promjenjivosti ili ustaljenosti, namijenjenih privatnoj pobožnosti ili javnoj službi Božjoj, bilo pojedinca bilo zajednice vjernika." (Šundalić, 2005: 67)

5 Usporednu sliku *Svete Rožalije* Antuna Kanižlića i *Uzdaha Mandalijene pokornice* Ignjata Đurđevića donosi i Dragutin Prohaska u radu *Ignjat* Đorđić *i Antun Kanižlić* (Rad JAZU, knjiga 178., 1909. godina)

6 Molitvenik *Bogopljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije* objavljen je 2013. godine u pretisku, u izdanju popularne biblioteke *Zrcalo prošlosti* koju je pokrenula Katedra za staru hrvatsku književnost Filozofskoga fakulteta u Osijeku. Osim tog Kanižlićeva molitvenika, u biblioteci *Zrcalo prošlosti* objavljen je transkribirani pretisak i molitvenika *Primogući i srce nadvladajući uzorci* (2010.), ali i ne samo Kanižlićevi molitvenici. Godine 2014. objavljen je molitvenik *Put od raja najlašni*, čiji je autor Vitale Andriaši.

U knjizi *Studenac nebeski. Molitvenici u hrvatskoj književnosti od 16. do 18. stoljeća (s posebnim osvrtom na Antuna Kanižlića)* Zlata Šundalić, osim sadržajnih, kompozicijskih i generičkih određenja, a onda i kulturno-povijesnog i književno-povijesnog, donosi bibliografski prikaz molitvenika u hrvatskoj književnosti (u dubrovačko-dalmatinskoj, ozaljskoj, kajkavskoj i slavonskoj kulturnoj sredini.) U odnosu na sastavljanje retrospektivne bibliografije hrvatskih molitvenika, ističu se problemi u istraživačkom radu, a posebno kada je u pitanju slavonska književnost za koju ne postoje tekstovi ili odjelita poglavlja u tekstovima koja se bave isključivo slavonskim molitvenicima (kao što je to npr. slučaj s kajkavskim molitvenicima kojima su se bavili N. Sertić ili J. Kolarić). Stoga se za popis molitvenika u slavonskoj kulturnoj sredini posegnulo za radovima autora koji su se bavili slavonskim književnokulturnim naslijeđem, kao što su Josip Jakošić, Josip Forko, Tomo Matić, Franjo Fancev. Prema skupnim analiziranim podatcima Zlata Šundalić izdvaja 23 molitvenika iz slavonske kulturne sredine, čiji broj ipak ne drži konačnim, a među njima i šest molitvenika uz čiji naziv stoji ime Antuna Kanižlića.[7]

Prvi je od njih molitvenik *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije* posvećen svetom Franji Ksaverskom[8] i objavljen u Trnavi 1759. godine. Stranice su u molitveniku označene na tri načina: paginacijom, kombinacijom velikih tiskanih slova i brojeva te kustodama. U odnosu na paginaciju, molitvenik broji 262 stranice, tj. 131 list. Kombinacijom velikih tiskanih slova i brojeva označeni su listovi, i to na način da je označeno prvih sedam listova (A, A2, A3, A4, A5, A6, A7) (takav se način brojenja dosljedno nastavlja), nakon čega slijedi pet neobilježenih listova, koji su također brojeni, što znači da je obuhvaćeno 12 listova ili ¾ tiskarskog arka. U sljedećoj tričetvrtini arka listovi su označeni grafemima B, B1, B2, B3, B4, B5, B6, B7 i tako sve do grafema L, a na kraju se molitvenika nalazi ponovno pet neobilježenih, ali brojenih listova. U označavanju stranica Kanižlić se koristio i kustodama, što znači da se na donjoj

7 Riječ je o sljedećim molitvenicima (skraćeni nazivi): *Bogoljubnost molitvena* (1766.), *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije* (1759.), *Mala i svakomu potribita bogoslovnica* (1759.), *Nauk krstjanski* (1762.), *Primogući i srce nadvladajući uzroci* (1760.), *Utočište blaženoj divici Mariji* (1759.)

8 Franjo Ksaverski, sv. (Franciscus Xaverius, Francisco Javier, isusovac, misionar (Navarra, 1506. – San Tchao, 1552.) Po narodnosti Bask, rođen u obiteljskom dvorcu Javier u Navarri. Kao student u Parizu upoznaje Ignacija Loyolu i sudjeluje s njim u osnivanju isusovačkoga reda, Odlazi s Loyolom u Rim i ondje se zaređuje 1537. godine. Prvi je misionar novoga reda, a kao papinski legat djeluje od 1542. godine u Zapadnoj Indiji (Goa), Malaji, na Cejlonu, Molučkim otocima. Od 1549. godine boravi u Japanu, gdje kao prvi kršćanski misionar osniva prve zajednice. Godine 1551. vraća se u Gou s namjerom da ode u Kinu. Umro je na otoku San Tchao. Po svojoj teološkoj izobrazbi, duhovnosti i organizacijskim vještinama spada u red najvećih kršćanskih misionara. (*Opća i nacionalna enciklopedija*, 2007: 32 – 33). Prikazuju ga kao isusovca misionara u roketi i štoli te s križem u ruci kako krsti pogane, dijeli milostinju, liječi bolesne, budi mrtve. Zaštitnik je misija, misionara, brodara i turizma. Zazivaju ga protiv kužnih bolesti i protiv oluje. (*Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva*, 2000: 262 – 263)

margini teksta nalazi prvi slog sa sljedeće stranice, sa svrhom da bi se čitatelja uvjerilo u cjelovitost i neprekinutost teksta. (Belošević, Flinčec, Ivanušić, 2013: 553 – 554) Slikovna opremljenost knjige vrlo je siromašna, a čine ju dva ukrašena inicijala, jedan biljni ornament te jedna slika svetoga Franje Ksaverskoga preko cijele prve stranice molitvenika. (Šundalić, 2005: 274)

Kompozicijski je molitvenik razdijeljen na sljedeće dijelove:

→ posveta (*Pripoštovani gospodine*): odnosi se na Ivana Paxyja koji je pomogao tiskati molitvenik i kojemu Kanižlić zbog toga zahvaljuje. Već se iz naslova saznaje da je Ivan Paxy kanonik u Donjoj Slavoniji. Kanižlić vokativnom sintagmom "Vaše gospostvo" zahvaljuje Paxyju na pomoći, a potpisuje se u duhu toposa skromnosti kao "Priponizni sluga ANTUN KANIŽLIĆ, D.I.M." (Kanižlić, 2013: 554)

→ predgovor (*Pridgovor. Bogoljubni štioče!*): u njemu se Kanižlić izravno obraća čitatelju i naznačuje da je molitvenik napisan u čast Franceška Saverije, tj. Franje Ksaverskog, na iliričkom, odnosno slavonskom jeziku. Kanižlić govori i o strukturi molitvenika. Kaže da je molitvenik podijeljen na tri dijela, a onda naznačuje o čemu se u kojem dijelu govori. Autor poručuje čitatelju da se koristi molitvenikom te da u molitvi spominje i njega (autora), ali i dobročinitelja Ivana Paxyja. Predgovor završava Saverijinim riječima: "Što želiš iz raja? Neka znaš da i ja ondi štogod mogu." (Kanižlić, 2013: 555)

Nakon posvete i predgovora slijede glavna poglavlja molitvenika:

→ Dio prvi (*Kratkopis života s. Franceška Saverije, od Boga osobitimi darovih uzveličana*): u prvome dijelu Kanižlić govori o Saverijinu životu i djelovanju, a sastoji se od deset poglavlja:

1. *Narođenje, nauk i pridruženje s. Ignaciji,*
2. *S. Saverija uzveličan dostojanstvom apoštolstva,*
3. *S. Saverija uzveličan darom proročanstva,*
4. *S. Saverija uzveličan darom mudrosti i znanja,*
5. *S. Saverija uzveličan darom jezika,*
6. *S. Saverija uzveličan darom oblasti nad istočajih*
7. *S. Saverija uzveličan darom od pomaganja potribitih,*
8. *S. Saverija uzveličan darom od uskrišenja mrtvih,*
9. *S. Saverija posli smrti uzveličan darom od čudnovatih dobročinstva,*
10. *S. Saverija uzveličan darom od cilovitosti svetoga tila svoga.* (Kanižlić, 2013: 555)

→ Dio drugi (*Bogoljubnost deveterodnevna iliti priko devet dana zasobice na poštenje s. Franceška Saverije*): drugi dio odnosi se na Saverijina čudesa. U tom se dijelu nalazi i poglavlje *Nauk od ovoga bogoljupstva* koji propisuje devet pravila kojih bi se vjernici trebali pridržavati. Donose se molitve vjernika, molitve za devetnicu te dnevna služba koja se molila na poštenje Franceška Saverije. Nakon toga slijedi preporuka Francešku Saveriji, opis Saverijine ljubavi prema Kristu, duhovna promišljanja za devetnicu te Saverijin nauk o tome kako čovjek treba obuzdati ono što ga navodi na grijeh. Nadalje se govori o čistoći, vrstama čistoće, čitatelja se navodi na promišljanje o vlastitim grijesima, a naposljetku i o velikoj ljubavi s. Saverije prema Bogu i svim ljudima. (Kanižlić, 2013: 555 – 557)

→ Dio treći (*Bogoljubnost deseterodnevna*): treći dio donosi pobožnost koja se izvodi tijekom deset petaka, a koja je na uspomenu desetogodišnjeg Saverijina boravka u Indiji u kojoj se trudio preobratiti nevjernike. Nakon toga slijede litanije, razne molitve, uzdisanja i zazivanja, a na kraju dijela nalaze se promišljanja o Bogu, životu, smrti i slično. (Kanižlić, 2013: 557 – 558)

→ Sadržaj (*Red stvari, koje se u ovoj knjižici nahode*): sadržaj molitvenika (Kanižlić, 2013: 558)

Kako je molitvenik određen kao zbirka prije svega molitvi, (a onda i ostalih tekstualnih oblika), u opisu molitvenika *Bogopljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije* Zlata Šundalić govori o liturgijskim i privatnim oblicima molitve u molitveniku. Liturgijski se nalaze samo u obliku naslova zbog svog podrazumijevanog sadržaja (*Oče naš*, *Zdrava Marija*, *Slava Ocu*), ali uz njih su u molitvenik uključene i dvije saverijanske litanije – pojedinačna litanija biskupa iz Villorroela te skupna litanija kršćanskih papâ (papa Pavao III., Pavao V., Gregur XV, Urban XIII., Alex VII.)

Privatni oblik molitve nalazi se u tekstovima naslovljenima *Pomolimo se*, u tekstovima čiji naslov sadrže riječ *molitva* i oko 30 tzv. streljatih molitvi. (Šundalić, 2003: 279)

U molitvenik je Kanižlić uključio i liturgijske pjesničke tekstove. Ako su naslovljeni, onda je naslov *Pisma*, a češći su versificirani tekstovi koji nemaju naslov, što je opet određeno kontekstom u kojem se nalaze. (Šundalić, 2003: 279 – 280)

Te navedene generičke sastavnice molitvenika (u ovom slučaju stihovani životopis, različiti oblici molitvi, liturgijski pjesnički tekstovi), osim sadržajih i tematskih, potvrđuju pripadnost *Bogoljupstva na poštenje svetoga Franceška Saverije* molitveničkoj književnosti, posebno ako se na umu imaju tipološke odrednice molitvenika. Prema Šundalić (2003.) u iščitavanju molitveničke građe pri uvažavanju oblika i sadržaja kao polazišnih kriterija, može se govoriti o dvjema temeljnim skupinama molitvenika s podtipovima:

1. molitvenici o čijim sadržajima odlučuju u prvom redu sami autori:
   a) čisti molitvenički tip (sadrži uglavnom molitve za privatnu pobožnost)
   b) mješoviti molitvenički tip (uz poglavlja s privatnim oblicima molitve nalaze se i ona s kršćanskim naukom, pjesmama, pričama – prijedlozima za propovijedi, abecevicom, časoslovom):
      - molitveničko-katekizamski tip
      - pjesmaričko-molitvenički tip
      - molitveničko-oratorski tip
      - molitveničko-abecevski tip.
2. molitvenici čiji sadržaj nalaže nešto izvan samog pisca (određena liturgijska knjiga, lik nekog sveca ili svetice, određeni obred):
   a) molitveničko-brevijarski
   b) molitveničko-hagiografski
   c) molitveničko-pasionski tip molitvenika. (Šundalić, 2003: 14 – 17)

U odnosu na navedenu tiplogiju, o Kanižlićevu molitveniku *Bogopljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije* može se govoriti kao o mješovitom tipu molitvenika koji uključuje i privatne i liturgijske molitve, ali i liturgijske pjesme, a onda i kao o molitveničko-hagiografskom jer je sadržaj molitvenika određen osobom Franje Ksaverskog i opisom njegova života.

Motivi *vječnosti* i *prolaznosti* u molitveniku *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije*

U nabožnoj se književnosti, s obzirom na njezinu paradigmatičnost i zadanost, određeni elementi već pretpostavljaju. Kako je uloga nabožne književnosti pomoću vjere grješno čovječanstvo pripremiti na vječni život, nabožni tekstovi imaju moralno-didaktički zadatak rasvjetljavanja toga života. S obzirom na to, u nabožnim su tekstovima vrlo česte eshatološke teme, koje se najčešće puku približavaju uporabom motiva povezanih s njima, a najčešće prikazanih u antitezama. Upravo je to slučaj i s Kanižlićevim molitvenikom *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije* unutar kojeg će se istraživati pojavnost takvih motiva, konkretno, motiva *vječnosti* i *prolaznosti*.[9]

9 U prijašnjim se analizama motiva u Kanižlićevu *Bogoljupstvu na poštenje svetoga Franceška Saverije* istraživala čestotnost pojavljivanja motiva *ljubav*, *srce*, *smrt*, *sud*, *pakao*, *raj*. Riječ je o istra-

Motiv *vječnosti*

Razmatranje o *vječnosti*[10] često je u Kanižlićevu molitveniku. Tom je motivu pridano mnogo pozornosti, što opravdava čestotnost njegova pojavljivanja.

U molitveniku *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije* motiv *vječnosti,* tj. *vičnosti* pojavljuje se 85 puta u različitim oblicima[11] i to uglavnom u obliku *vik*, kao sastavnica molitvenog obrasca. Leksem *vik* spominje se najčešće kao sastavni dio molitve, označavajući njezin završni dio. U većini je slučajeva riječ o sintagmi *u vike vika* (odnosno, *u vijeke vijeka*) i nalazi se ispred zaključnog *Amen*. Označava vrijeme koje nema svoj početak ni kraj, tj. vrijeme kojemu se ne može nazrijeti kraj. Leksem *vik* često pokriva i značenje stoljeća.

Leksem *vječnost* izrijekom se spominje u Kanižlićevu molitveniku u nekoliko inačica koje su razvrstane prema morfološkom kriteriju vrste riječi. Tako se motiv *vječnosti* pojavljuje kao:

b) imenica (*vikovičnost*, *vikovitost*, *vičnjost*)

a) pridjev (*vikovit, vikovita, vikovito*, *vičnji, vičnja, vičnje, dugovičnji*, *vični*).

Navedeni se pojavni oblici imenice *vječnost* povezuju s njezinom semantikom. U *Akademijinu rječniku* mogu se pronaći i značenja njezinih izvedenica. Tako uz pridjev *vjekovit* stoji značenje: "vječan, neprestan, neprolazan, neumrli, postojan, kad je riječ o čovjeku često doživotan" (Rječnik JAZU, 1952: 55), uz pridjev *vjekovječan* "koji ili što nema ni početka ni kraja, isto što vječan, vjekovit, neprolazan, neumrli, postojan" (Rječnik JAZU, 1952: 58), a uz leksem *vjekovitost* "neprestano trajanje, vječnost." (Rječnik JAZU, 1952: 58)

U molitveniku se motiv *vječnosti* ne pojavljuje uvijek izrijekom, već se u nekim slučajevima dovodi i u svezu s leksemom *stalnost*, ali znatno rjeđe (tri potvrde). Riječ *stalnost* pojavljuje se samo u poglavlju *TREĆI DAN. Molitva s. SAVERIJE* i u *Nauku* koji slijedi iza navedene molitve (337 – 345). U tom se poglavlju govori o molitvi sv. Saverije koja je izvrsna, duboka i ponizna, pribogoljubna i primoguća, a *stalnost* se povezuje upravo s njom. Na preostalim se stranicama u molitveniku *stalnost* ne povezuje s molitvom. Zašto je tako ili zašto je Kanižlić baš Saverijinu molitvu okarak-

---

živanjima studenata Hrvatskoga jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Osijeku koje se provodilo u okviru kolegija *Molitvenici* nositeljice prof. dr. sc. Zlate Šundalić.

10 *Vječnost* je u *Rječniku hrvatskoga jezika* definirana kao "svojstvo ili stanje onoga što je vječno; vrijeme koje nema ni početka ni kraja, *pren. razg.* vrlo dugo vrijeme; *pren.* zagrobni život." (Anić, 1998: 1304). U *Akademijinu rječniku* leksem se *vječnost* definira kao "apstraktna imenica izvedena od osnove pridjeva *vječan*." (Rječnik JAZU, 1953: 50)

11 Vidi: Tablica 1 – Motiv *vječnosti* u Kanižlićevu *Bogoljupstvu na poštenje svetoga Franceška Saverije*.

terizirao pridjevom *stalna*? Na *Hrvatskom jezičnom portalu* pridjev *vječan* definiran je kao onaj "koji je beskonačan po svom trajanju, koji nema ni početka ni svršetka, koji neprekidno traje; koji nikad neće prestati, nestati ili umrijeti; koji se ne mijenja u bitnome." S druge strane, pridjev *stalan* definiran je kao "postojan, nepromjenjiv; neprekidan, trajan; siguran u što."[12] Moguće je pretpostaviti da je Kanižlić molitvu Franceška Saverije, kojem je sadržaj molitvenika izričito posvećen, semantički želio naglasiti kako bi istaknuo barem malu distinkciju između njegove molitve i molitve običnog puka.

Zanimljivo je primijetiti i kako se motiv *vječnosti*, potvrđen u svojim različitim pojavnim oblicima, pojavljuje na određenim stranicama molitvenika i po nekoliko puta. Tako se npr. na 359. stranici motiv *vječnosti* pojavljuje sedam puta (*vikovičnost, vike, vike, vičnjosti, vičnjim, vičnja, vičnje*), a na 461. stranici čak devet puta (*vičnje, vičnji, vičnje, vičnja, vičnja, vikovičnosti, vikovičnosti, vikovičnjega, vikovičnim*). Takva čestotnost pojavljivanja različitih oblika istog motiva jasno naglašava Kanižlićevu baroknu stilsku usmjerenost i samo je dio potvrde da su dijelovi nabožnih tekstova zasigurno i književnoestetski fenomen.

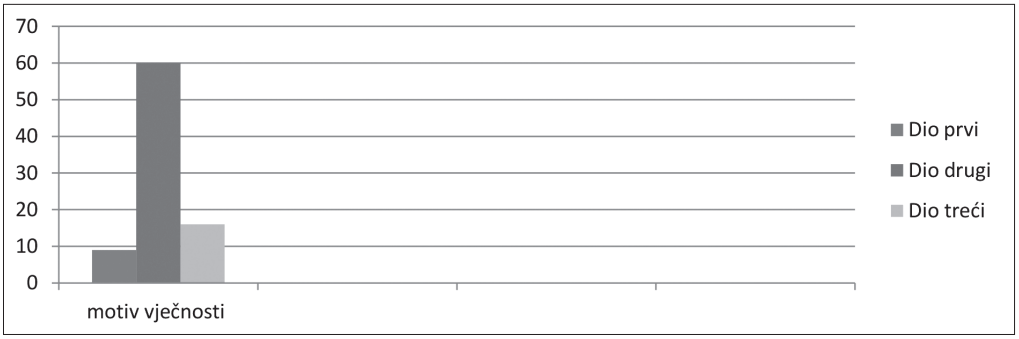
U odnosu na trodijelnu strukturu molitvenika (*Dio prvi*, *Dio drugi*, *Dio treći*) motiv *vječnosti* češći je u drugom dijelu, u kojemu Kanižlić više prostora dodjeljuje razmišljanju o životu. To posebice dolazi do izražaja u poglavlju *DEVETI DAN. Želja s. SAVERIJE za obratiti neznabošce i grišnike,* u kojemu pisac naglašava značenje obraćenja i vječnoga života, a što je također potvrda baroknoga stila, kao na primjer:

> *Sve je* ***vičnje*** *i živuće,*
> ***vičnji*** *dusi koji muče,*
> ***vičnja*** *srdžbe Božje ruke,*
> ***vičnja*** *duša,* ***vičnja*** *muka.* (461)

U nastavku slijedi grafički prikaz (*Grafikon 1*) provedenog istraživanja i potvrde pojavnosti motiva *vječnost* u molitveniku (*Tablica 1*):

12 Podatci preuzeti s mrežne stranice *Hrvatski jezični portal*, http://hjp.novi-liber.hr/?show=baza (posljednji put pogledano 26. 2. 2015.)

Grafikon 1 – Motiv *vječnosti* u Kanižlićevu *Bogoljupstvu na poštenje svetoga Franceška Saverije*

Tablica 1 – Motiv *vječnosti* u Kanižlićevu *Bogoljupstvu na poštenje svetoga Franceška Saverije*

Navodi iz djela	Nepreneseno značenje	Preneseno značenje
naslidnikom. Jerbo niti u vrime apoštola niti posli do svrhe četrnaestoga od porođenja Isukrstova ***vik****, ne bijahu još našaste nikoje državi ni kraji svita.* (45)		u značenju stoljeća
krstova ispuniti. Ovo promišljajući, naučitelji mudro smotriše da se broj ***vikova*** *iliti stotina godišta slaže s brojem apoštola.* (45)		u značenju stoljeća
Barnabu nadodade. I po ta[j]način, kako je bilo apoštola četrnaest, tako je i četrnaest ***vikova*** *iliti stotina godišta prošlo,* (45)		u značenju stoljeća
Na svrsi dakle ***vika*** *petnaestoga dade Gospodin Bog svitu Franceška Saveriju kanoti petnaestoga* (47)		u značenju stoljeća
Zato, razdilivši blago ubozim, s prijatelji se svakim napose blagosovi koji, videći starca prem da ***dugovičnja*** *sa svim tim još kriposna,* (75)	Vellijeva starost i skora smrt.	

Navodi iz djela	Nepreneseno značenje	Preneseno značenje
*razlozi potvrđivati da je navlastito svit ovi od **vika**, da je više bogova, da duše umiraju* (85)		oduvijek
*pogine? Dakle, naši roditelji, naši didi i pradidi jao! u **vike** poginuše i to rekavši od* žaloljub*[l]ja u plač udriše. Ali se ne smuti i* (91)		u značenju: *zauvijek*; godinama
*zaštobo je od **vika** prividio da ju ne bi ktili primiti starji vaši i zato bi im neprimljenje ovo i tvrdo-* (93)		oduvijek, stalno
Uzveličana Saveriju u duši s tolikim čudesi*, kanoti njezine slave svidoci, uzveliča ga Bog i u njegovomu cilovitomu tilu **vikovitim*** čudom (149)	čudo kojim je Bog nagradio Saveriju (njegovo je tijelo ostalo nepromijenjeno šest mjeseci)	
*Da se svetim sakramentom od pomazanja pokripi na put od **vikovičnosti**.* (195)		vječni život
*Svemogući, **vičnji** Bože, pklanjam se priponizno prid priuzvišenim pristoljem veličanstva i licem milosrđa tvoga.* (219)	Bog je vječan**.**	
Koji živeš *i kraljuješ s Bogom Ocem, u jedinstvu Duha svetoga, Bog po sve **vike vika**. Amen.* (227)	u molitvi	
Hodite blagoslovljeni. Koji živeš *i kraljuješ, Bog po sve **vike vika**. Amen.* (229)	u molitvi	
*Slava Ocu i Sinu i Duhu svetomu. Kako bijaše u početak i sada i vazda i u **vike vika**. Amen.* (251)	u molitvi	
*Da ja vas svit mogu steći izgubivši dušu s njime, koja je korist? Nije kvar veći, duša je u **vik**, svit za vrime.* (253.)		duša je vječna-vječni život
*Po Gospodinu našemu Isukrstu, koji s tobom živi i kraljuje u jedinstvu Duha svetoga, Bog po sve **vike vika**. Amen.* (255)	u molitvi	

Navodi iz djela	Nepreneseno značenje	Preneseno značenje
*Slava Ocu i Sinu i Duhu svetomu. Kako bijaše u početak, sada i vazda i u **vike vika**. Amen.* (255)	u molitvi	
*Gospodinu našemu Isukrstu, Sinu tvomu, koji s tobom živi i kraljuje, u jedinstvu Duha svetoga, Bog po sve **vike vika**. Amen.* (281)	u molitvi	
*Jerbo virnim slave punu Daješ, Bože, **vičnju** krunu, Za koju je tebe ljubit I moj život vridno gubit,* (291)		vječna kruna simbolizira život vječni.
*Da me u **vik** ne odsudiš, Na ljubav me ti ne budiš, Nego jer ti ljubi mene, Srce moje gori i vene,* (291)		vječnost koja se moli u uzdisanju s. Saveriji
*A na što su oako došli? Duša u **vičnjih** muka živa, Koja je korist? Tužna cvili, Jao, svit tako dobra dili!* (309)		paklene muke
*takojer ubog duhom, ustegni onu želju i brigu steći dobra vrimenita i nastoj vele većma za dobra **vikovita*** (313)		dobra koja su vječna (misli se na vječni život i raj)
*potribitim. Nasoj vele većma Bogu služiti i dobra dili dilovati da ti Bog ne uskrati plaću **vikovitu** na drugomu svitu govoreći: primio si* (315)		*plaća vikovita* simbol je vječna života
*upravljajući budem dostojan doći u kralje[v]stvo nebesko, s tobom i sa svima svetim faliti Boga u **vike**. Amen.* (317)		u značenju: *zauvijek* hvaliti Boga
*nje, skupljanje pameti i nepritrgnutu **stalnost**. U početak života svetijega nekti inačije pristupiti na molitvu* (337)	Saverijina molitva je stalna (vječna)	
*ugodna bude: ima biti bogoljubna, to jest ponizna, s živim ufanjem, sabranom pameću i s ustrpljenjem **stalna*** (343)	molitva po Saverijinu nauku treba biti stalna.	
Činiš molitvu, ali činiš *brez **stalnosti** jer ako prvi ali drugi put ne isprosiš ono što prosiš* (345)		u značenju molitve koja nije u potpunosti istinita ili konstantna

Navodi iz djela	Nepreneseno značenje	Preneseno značenje
zlovol[j]eći se i proklinjajući? Zaslužio si muke ***vikovite****, koje ti je Bog prominio na ovu vrimenitu koju sada podnosiš.* (397)		paklene muke
nevolja ustrpljiv bio vapijući: Gospodine, ovde žeži*, ovde sici da mi na* ***vike*** *oprostiš.* (397)		zauvijek, za stalno.
*Dobrostiv je neizmirnim načinom za*štobo *je nas od* ***vika*** *ljubio, ne pristajući nikada nas ljubiti i od nas misliti* (411)		Božja je ljubav vječna
nas, na korist našu. Otac ***vičnji*** *dade nam sina svoga u upućenju da sin za nas* čovikom *postane.* (411)	Bog	
griha razbija[j]ući, stavivši prid oči ***vičnje*** *paklene muke. Ako ne bi ništa* ni po ovi način opravio, željan (445)		paklene muke
nesriću toliko duša u ***vičnje*** *muke padajućih; željan da bi u njegovih suza svega svita potonuli grisi.* (447)		pakao
izgubio. Ako sva dobra izgubiš, a dušu spasiš, sve si dobio i na ***vike*** *si dobio. Ali, o žalosti, kako se mlogo kršćana nahodi* (449)		zauvijek, za stalno
ne bi bila njihova, nego tuđa ili koje živine, kao da ju zato od Boga imadu, ne da ju spase, nego da ju izgube u ***vike****.* (451)		zauvijek, za stalno
jerbo je posao ili srićne ili nesrićne ***vikovičnosti****, da je posao jedini jerbo jednu samodušu imamo i zato* (451)	vječnost	
na grih i na izgubljenje ***vičnje*** *navede* (453)		pakao
O, kako će ona, nesrićna u ***vike*** *duša, sada iz propasti paklene, a na dan sudnji vapiti ištući osvetu od pravde Božje!* (453)		zauvijek, za stalno
Kako će onda Sudac ***vičnji*** *gromom strahovitoga glasa zagrmiti govoreći: Daj razlog krvi* (453)		Bog

Navodi iz djela	Nepreneseno značenje	Preneseno značenje
*grmiti govoreći: Daj razlog krvi moje za ovu dušu prolivene, koju si ti na grih naveo, koja s tebe ima pogi-nuti na **vike**.* (453)		zauvijek, za stalno
*kako Gospodin Bog na grih mrzi, koji je odredio i jedan samo grih smr-tni u mukah paklenih na **vike** pedepsati.* (455)		zauvijek, za stalno
*priljute srdžbe Božje užeženu, uto-pljeni nesrićni sužnji od krilatih zmaja, **vičnim** verigama sapeti brez* (455)		*vične verige* simbol su vječne Božje kazne
*smolom i sumporom zaliveni i mo-reni, jednim žalosnim glasom viču: Jao, jao, o, **vikovičnost**!* (457)	vječnost	
koji je neizmirno mudar, pravedan i milosrdan, osuđuje čovika *u ovo misto od muka i na **vike** osuđuje.* (457)		zauvijek, za stalno
*Ah, što je to na **vike**? Nitko ne mo-re to s pameću svojom dokučiti i, ako bi tko dokučiti hotio, iz pameti bi izišao.* (457)		stalno, vječno, neprolazno
*prošlo i zato bi se utišili sužnji pa-kleni, ali **vikovičnost**, kada bi i to prošlo, ne bi prošla, nego bi samo* (459)	vječnost	
*tako rekavši počela jerbo će ne-srićni u **vike** goriti, ali neće nikada izgoriti,* (459)		zauvijek, za stalno
*ali neće nikada izgoriti, u **vike** će umirati, ali ne-će* nikada *umrti.* (459)		zauvijek, za stalno
***Vičnjosti** je ovde kuća, Kuća strašna i goruća, Gdi s životom tužnim živa Tužnija od njeg smrt pribiva,* (459)		vječnost uspoređena s životom u pa-klenim mukama
*Ovdi tužno smrt brez smrti **Vičnjim** kolom vrime vrti I š njim svoje ime gubi.* (459)		kolo koje se vrti vječno je – život je vječan.
*Smrt je **vičnja, vičnje** vrime.* (459)	smrt i vrijeme sve-prisutni su u čovje-kovu životu	

Navodi iz djela	Nepreneseno značenje	Preneseno značenje
*Sve je **vičnje** i živuće,* ***vičnji** dusi koji muče,* ***vičnja** srdžbe Božje ruke,* ***vičnja** duša, **vičnja** muka.* (461)	vječnost kao sastavnica čovjekova života	
*O, **vikovičnosti** nesrićna, o, **viko-** ***vičnosti** strahovita, koga ti ne bi pri-* *strašila, valjalo bi da je ali izvan pa-* *meti, ali izvan vire stupio.* (461)		odnosi se na strašne paklene muke koje su za one koji su u paklu vječne.
bitak, za jedno kratko i pogano nasla- đenje *ne mare srnuti u očitu po-* *gibio **vikovičnjega** paklenoga ognja?* (461)		paklene su muke vječne
Ne promišljaju nesrićni što je mu- *ka **vikovita**, koje veličinu onda to-* *prv razumiju kada u pakao propadu* (461)		vječnost paklenih muka
tvojih dok u srcu tvomu ne ukore- *reniš ovu kršćansku strahovitu istinu* *od strahote griha i muke **vičnje**.* (463)		paklena muka koja je vječna
puta rasrđena pružila jest protiva te- *bi osvetljivu desnicu svoju priljutim* *mačem od osude **vičnje** oboružnu,* (463)		osuda na vječnu muku u paklu
uvečer leći da ne osvaneš iliti, *istinitije govoreći, ne omrkneš u* ***vikovičnoj** paklenoj noći.* (465)		vječnost paklenih muka
*Svemogući **vičnji** Bože, na ve-* ću *prisvetoga imena tvoga slavu,* *na poštenje propetoga našega Go-* *spodina Isukrsta, pričiste i neo-* (473)	Bog: u molitvi (druga molitva bogoljubnosti deseterodnevne)	
*i umremo i u **vike** s tobom blaženi, o,* *moj priljubljeni, o, virni odvitniče,* *Boga ljubimo i slavimo. Amen.* (489)	odnosi se na Saveriju. *Molitva s uspomenom* čudnovate mišice s. *Saverije.*	
***Vičnji** sviju stvari stvoritelju* *Bože, spomeni se da duše ne-* *znabožaca, krivoviraca i grišni-* *ka na sliku i priliku tvoju stvorio je-* (489)	Bog: u molitvi *Molitvica za nevirnike i grišnike*	
koji jest spasenje, život i uskr- *snuće naše, po komu izbavljeni i* *otkupljeni jesmo, komu slava po sve* ***vike vika**. Amen.* (491)	u molitvi: *Molitva za nevirnike i grišnike*	

Navodi iz djela	Nepreneseno značenje	Preneseno značenje
Više, Gospodine, trpiti, više! *Bože srca moga, i dio moj, Bože, u* ***vike!*** (493)	u molitvi: *Uzdisanja s. Saverije*	
Ukaži se da si Mati! *Isuse! Bože srca moga!* *U tebe sam, Gospodine, ufao, neću se smesti u* ***vike****.* (497)	u molitvi: *uzdisanja umirajućega*	
se budem često i pravo ispovidao, *ah, da budem veću brigu za dobra* ***vikovita*** *nego za vrimenita imao!* (499)		životni postupci koji vode raju
dem. Zarad ovih očiju, zarad ovih *ruku, zarad ovoga jezika, mora biti u* ***vike*** *ću poginuti!* (507)		zauvijek biti u paklenim mukama zbog lošeg života
griha smrtnoga nahode jesu neprijatelji Božji, jesu sužnji đavaoski*, jesu u pogibili osuđenja* ***vičnjega*** (509)		vječno osuđenje na pakao
štine *dobrovoljno podnositi, milosrđe Božje u* ***vike*** *pivati,* živiti *u strahu bdeći i pazeći sa svom pomnjom* (513)		zauvijek se moliti Bogu i hvaliti ga
Kupimo ova dobra vrimenita da za nami štogod ostavimo, a ne nastojimo za dobra ***vikovičnja*** *da štogod prid nami pošaljemo.* (515)		dobra koja činimo u životu i njima stječemo život u raju.
vota svoga pozivaju da se š njima sastanemo, da postenemo dionici ***vikovičnje*** *sriće.* (517)		vječna sreća je vječni život u raju
no su Boga moliti, ispovidati se, če*-sto i užganim srcem čineći, kao* *da bi zatim udilj imao na sud Božji* *poći i* ***vikovičnju*** *osudu čuti.* (521)		Božja presuda
spasiti. Ovako živućemu, život, premda kratak, zadosta će dug biti zaštobo ćeš zadobiti život **vi**- čnji. (523)		život u raju
Ukupno: 85 potvrda		

Motiv *prolaznosti*

Motiv koji je antitetično postavljen motivu *vječnosti* motiv je *prolaznosti*. Imenica *prolaznost* u Anićevu *Rječniku hrvatskoga jezika* definirana je kao "stanje ili svojstvo onoga što je prolazno" (Anić, 1998: 915), kao i u *Akademijinu rječniku*: "svojstvo onoga što je prolazno". (Rječnik JAZU, 1952: 339)

U Kanižlićevu se molitveniku *Bogoljupstvu na poštenje svetoga Franceška Saverije* motiv *prolaznosti* pojavljuje znatno rjeđe od motiva vječnosti. Eksplicitno se pojavljuje tek 15 puta[13], što je usporedbi s motivom *vječnost* znatno manje.

Motiv se *prolaznosti* u molitveniku izrijekom ne pojavljuje, ali ga se može pronaći u drugim pojavnim inačicama, i to kao:

→ *vrimenitost* (13 puta),

→ *časovitost* (dvaput).

Jezično gledano navedeni se motiv pojavljuje u pridjevskom obliku (*vrimenit*, *vrimenita*, časovit). U oba svoja pojavna oblika pojavljuje se u prenesenom značenju, a odnosi se na opis ovozemaljskog života (pomoću baroknih figura opisana je prolaznost ljudskoga života na zemlji, prolazna materijalna dobra koja su ljudima često važnija od onih duhovnih.)

S obzirom na tri glavna dijela molitvenika (*Dio prvi*, *Dio drugi*, *Dio treći*) motiv *prolaznosti* nešto se češće pojavljuje u *Dijelu drugom*, kao i motiv *vječnosti*. Potvrđuje to i sljedeći grafički prikaz (*Grafikon 2*) koji je nastao na temelju provedenog istraživanja, čiji su rezultati navedeni u *Tablici 2*:

Grafikon 2 – Motiv *prolaznosti* u Kanižlićevu *Bogoljupstvu na poštenje svetoga Franceška Saverije*

13 Vidi: Tablica 2 – Motiv *prolaznosti* u Kanižlićevu *Bogoljupstvu*.

Tablica 2 – Motiv *prolaznosti* u Kanižlićevu *Bogoljupstvu na poštenje svetoga Franceška Saverije*

Navodi iz djela	Nepreneseno značenje	Preneseno značenje
ili bi mlikom nauka kršćanskoga mlado stado dojila, ili bi veće ***vrimenite*** *hranom riči Božje potkriplji-vala* (17)		oni ljudi koji više pozornosti pridaju prolaznim stvarima
nenavidna, velim, smrt njegovoj ***vremenitoj*** *slavi, da se nad njim ta-ko rekavši osveti, pripriči mu put da se u Rim ne vrati.* (129)		naznačuje se kratkotrajnost i svijest o prolaznosti vremena.
niti zle, kaono su zdrav[l]je, dobitak i ostala dobra ***vrimenita****, ne valja pro-siti inačije, nego ako su na veću slavu Božju i korist duše.* (215)		zemaljska dobra su prolazna i nestaju s vremenom.
takojer ubog duhom, ustegni onu že-lju i brigu steći dobra ***vrimenita*** *i nastoj vele većma za dobra vikovita* (313)		ne treba se neprestano pose-zati za zemaljskim nasladama koje su ionako prolazne
ti Bog ne uskrati plaću vikovitu na drugomu svitu govoreći: primio si plaću svoju, to jest dobra ***vrimeni-ta*** *na ovom svitu.* (315)		prolazne stvari
je daleko jest od Boga, na poslove ***vri-menite*** *i stvari zemaljske zanešeno.* (345)		ovozemaljski poslovi, koji su prolazni
vojništvo svrhu zemlje i zato hr-vi se š njome viteški misleći: Na-slađenje časovito*, muka vikovita.* (369)		zemaljska naslađenja su trenutna, a uzrokuju vječne muke
zlovol[j]eći se i proklinjajući? Za-služio si muke vikovite, koje ti je Bog prominio na ovu ***vrimenitu*** *koju sada podnosiš.* (397)		muke na ovozemaljskom svijetu
pljivo nego i dragovoljno i ne sa-mo dragovoljno nego i veselo sve tu-ge ***vrimenite*** *podnostiti.* (399)		ovozemaljske tuge
*onu kuću, nego je potribno da du-*šu *spasiš. Ako sva* ***vrimenita*** *dobra, uzimadeš, a dušu izgubiš, sve si izgubio.* (449)		bitno je sačuvati čistoću duše, a ne posezati samo svjetov-nim dobrima koja su prolazna

Navodi iz djela	Nepreneseno značenje	Preneseno značenje
za časovito *naslađenje, za mali krivi dobitak, nju prodavajući đavlu u sužan[j]stvo, brez bojaza grišeći i grih grihom završujući, kao da ne* (451)		zemaljska naslađenja su trenutna
se budem često i pravo ispovidao, ah, da budem veću brigu za dobra vikovita nego za ***vrimenita*** *imao!* (499)		prolazne stvari
Kupimo ova dobra ***vrimenita*** *da za nami štogod ostavimo, a ne nastojimo za dobra vikovičnja da štogod prid nami pošaljemo.* (515)		prolaznim stvarima dajemo veću pozornost, a zanemarujemo ono istinsko dobro
budući da toliko nastojimo za ova ***vrimenita*** *dobra, koja ne moremo dugo uživati. Nastojmo, dakle, i sa svom* (517)		prolazne stvari
njem dobrih dila nadomistiti, ***vrimenite*** *poslove tvoje, kaono su jisti, piti, orati, šiti i ostala s dobrom* (521)		ovozemaljski poslovi, koji s vremenom izgube svoj rok trajanja
Ukupno: 15 potvrda		

Istraživanje je, dakle, pokazalo da se leksem *prolaznost* izrijekom ne pojavljuje u molitveniku i da se u njegovu značenju pojavljuju pridjevi *vrimenito* i časovito. Upravo ono što je *vrimenito* i časovito posebno dolazi do izražaja u pjesmama koje su ukomponirane u poglavlje *SLUŽBA DNEVNA. Na poštenje s. Franceška Saverije.* Tako npr. *NA JUTARNJICU* čitamo:

Što su, misliš, jasne krune,
slava, oblast nada svime?
Što su kuće blaga pune,
neumrli glas i ime?
Da ja vas svit mogu steći
izgubivši dušu š njime,
koja je korist? Nije kvar veći,
duša je u vik, svit za vrime. (Kanižlić, 2013: 253)

Motiv prolaznosti iskazan je u molitveniku i pomoću stihova koji pokazuju Kanižlićevu baroknu usmjerenost. Mogu se pronaći u:

Nauku koji slijedi nakon poglavlja *PRVI DAN. Rastavljenje svitom i uboštvo S. SAVERIJE*

Ah, himbeni svit nas vara,
Što su dobra koja kaže?
Pina, vitar, magla, para,
San radosni, koji laže.
Što je slava koju ima?
Ništo malo svitlog dima. (Kanižlić, 2013: 307)

- Nauku koji je dio poglavlja *PRVI DAN. Rastavljenje svitom i uboštvo S. SAVERIJE*. Kanižlić apostrofira kraljeve, govori o prolaznosti njihova života i zaključuje da ono što ostaje iz njih, ne vrijedi ništa:

Ah, bili su jur i prošli!
Sad njihovo drugi uživa,
A na što su pako došli?
Duša u vičnjih muka živa,
Koja je korist? Tužna cvili,
Jao, svit tako dobra dili! (Kanižlić, 2013: 309)

- Nauku koji je dio poglavlja *PETI DAN. Poniznost s. SAVERIJE.* Kanižlić se osvrće na poniznost svetoga Franceška Saverije, ponovno govori o prolaznosti ovozemaljskoga života i materijalnih dobara. Prolaznost je uspoređena sa *sudom od smrada*, prahom i zaboravom:

Što si bio prije godišta
Nikoliko? Što si sada?
Što ćeš biti? Prije ništa,
A sada si sud od smrada.
Što ćeš bit? Prah, a za time
Neće ti se znat ni ime. (Kanižlić, 2013: 379)

- istom *Nauku* koji je dio poglavlja *PETI DAN. Poniznost s. SAVERIJE.* Kanižlić je zapisao i ovo:

Ono što imaš, kanoti na priliku

oštru i bistru pamet, vrsnost, sna-
gu, boga[t]stvo i ostala, nisi stekao s
vridnošću tvojom jerbo svakolika
od Boga, kanoti vrila sviju dobara,
ističu. Što će najposli biti od tebe?
Tilo u grob unešeno obratit će se u
crve, prah i pepeo (...) (Kanižlić, 2013: 381)

Upravo se u navedenim stihovima, iako u njima prolaznost nije izrijekom spomenuta (ni u pojavnim oblicima *časovito* i *vrimenito*), opisuje prolaznost života i slave u baroknoj maniri pesimistične slike svijeta i estetizacije jezika, što potvrđuju i analize Kanižlićeva književnog djela Matka Peića.[14]

Bi li analiza motiva u *Bogoljupstvu na poštenje svetoga Franceška Saverije* mogla potvrditi pomoću kojih je motiva Kanižlić nastojao poslati poruku onima koji su se njegovim molitvenicima koristili teško je ustvrditi jer su motivi s negativnom konotacijom (kao npr, *smrt*, pa i *prolaznost*) u podjednakoj ravnoteži s motivima s pozitivnim konotacijama (npr. *vječnost*, *raj*). Svakako je potrebno imati u vidu kako motivi *ljubav* i *srce* prevladavaju u Kanižlićevu molitveniku, što ipak predstavlja svojevrsnu prevagu onih motiva koji su pozitivno usmjereni na čitatelja molitvenika. Za usporedbu može poslužiti Kanižlićev molitvenik *Primogući i srce nadvladajući uzroci* na kojem je također provođena motivska analiza.

Zaključak

Istraživanjem motiva *vječnosti* i *prolaznosti* u Kanižlićevu molitveniku *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije* iz 1759. godine (pretisak s transkripcijom iz 2013. godine) može se zaključiti da:

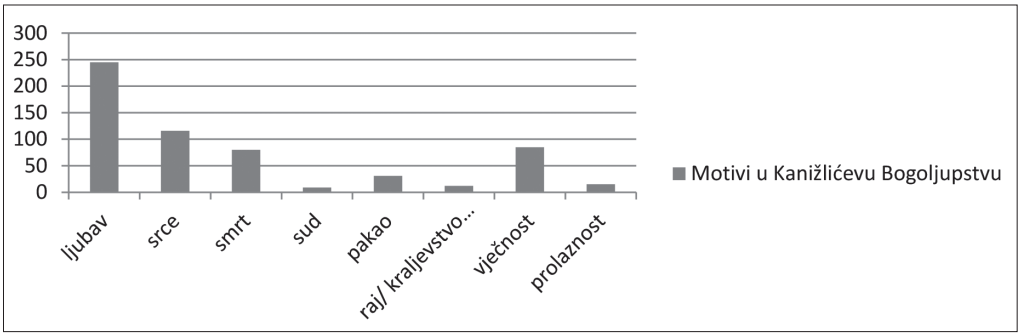
- motiv *vječnosti* zauzima važno mjesto među motivima koji se pojavljuju u molitveniku

14 Kada Matko Peić govori o baroku i rokokou u Kanižlićevu stvaralaštvu, onda u barokna obilježja Kanižlićevih tekstova svrstava:
- barok kao umjetnost "unutarnjeg oka" (alegorija, barokni lapidarij, barokni herbarij, barokni bestijarij, barokni alegorijski pejsaž, barokno alegorijsko svjetlo)
- pesimizam – motiv tame i noći
- prezir tijela – mortifikacija fiziologije, nauk o trapljenju
- prezir zemlje – prolaznost života, prezir ljepote
- smrt i "uno mystica" (Peić, 1972: 11).

- u usporedbi s motivom *vječnosti*, motiv je *prolaznosti* rjeđe eksplicitno zastupljen
- oba su motiva potvrđena u različitim inačicama
- motivi su uklopljeni u baroknu stilsku maniru.

Ako se na kraju usporede motivi *vječnosti* i *prolaznosti* s nekim drugim motivima koji su istraživani u Kanižlićevu *Bogoljupstvu* (npr.: *ljubav*, *smrt*, *sud*, *pakao*, *raj*) i čija je čestotnost pojavljivanja u molitveniku objavljena u pogovoru pretiska Kanižlićeva molitvenika *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije*, koji je naslovljen *Ljubiti saverijanskom ljubavlju ili pogovorno o molitveniku Antuna Kanižlića Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije iz 1759. godine*, može se zaključiti da je motiv *vječnosti* (85 potvrda) po čestotnosti pojavljivanja srednje čest i usporediv s motivom *smrti* (80 potvrda), dok motiv *prolaznosti* ima manje potvrda i usporediv je s motivima *suda* (devet potvrda) i *raja / kraljevstva nebeskog* (12 potvrda). Usporedni podatci nalaze se u sljedećem grafikonu:

Grafikon 3 – Motivi u Kanižlićevu *Bogoljupstvu na poštenje svetoga Franceška Saverije*

Literatura i izvori

Anić, Vladimir. 1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

Belošević, Ana, **Flinčec**, Vanja, **Ivanušić**, Danira, 2013. "Bibliografijski opis molitvenika Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije", *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije.* Kroatistička biblioteka FF, Kolo Zrcalo prošlosti, Knjiga 3. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera Osijek.

Bogišić, Rafo, 1973. *Književnost prosvjetiteljstva,* u: Franičević Marin – Švelec, Franjo – Bogišić, Rafo, 1974. *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 3. Zagreb: Liber-Mladost.

Dragutinac, Mitar, 1985. *Franjo Ksaverski*, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* i *Uvod u ikonologiju* Radovana Ivančevića, uredio Anđelko Badurina. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska sadašnjost.

Frangeš, Ivo, 1987. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb – Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske – Cankarjeva založba.

Georgijević, Krešimir, 1969. *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*. Zagreb: Matica hrvatska.

Jelčić, Dubravko. 2004. *Povijest hrvatske književnosti: Tisućljeće od Baščanske ploče do danas*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić.

Ježić, Slavko, 1993. *Hrvatska književnost od početka do danas (1100 – 1941.)*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Kanižlić, Antun, 2013. *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije* (pretisak iz 1759. godine s usporednom transkripcijom). Pripremili studenti izbornog kolegija "Molitvenici" na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Osijeku; pregledala i dio pogovora napisala Zlata Šundalić, Kroatistička biblioteka FF, Kolo Zrcalo prošlosti, Knjiga 3. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera Osijek.

Kombol, Mihovil, 1961. *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. Zagreb: Matica hrvatska.

Matić, Tomo, 1945. *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*. Zagreb: HAZU.

Matić, Tomo, 1940. Život i rad Antuna *Kanižlića, u: Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, Stari pisci hrvatski, knj. 26. Zagreb: HAZU.

Novak, Prosperov Slobodan, 1999. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: izdanja Antibarbarus.

Opća i nacionalna enciklopedija u 20 svezaka, 2005. Knj. 7: Fr – Gr. Zagreb: PRO LEKSIS.

Peić, Matko, 1972. *Barok i rokoko u djelu Antuna Kanižlića (1699 – 1777)*, knj. 365. Zagreb: Rad JAZU.

Prohaska, Dragutin, 1909. *Ignjat* Đorđić *i Antun Kanižlić. Studija o baroku u našoj književnosti*, knj. 178. Zagreb: Rad JAZU.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1952. dio XII. Zagreb: JAZU.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1973 – 1974. dio XXI. Zagreb: JAZU

Šundalić, Zlata, 2005. "Polifunkcionalnost molitvenika u Slavoniji XVIII. stoljeća". *Kroz slavonske libarice*: *Rasprave o nabožnoj književnosti u Slavoniji*. Osijek: Ogranak Matice hrvatske Osijek.

Šundalić, Zlata, 2003. *Studenac nebeski. Molitvenici u hrvatskoj književnosti od 16. do 18. stoljeća (s posebnim osvrtom na Antuna Kanižlića)*. Split: Književni krug.

Tatarin, Milovan, 2007. "Sjećanje na Antuna Kanižlića u vrijeme hrvatskoga narodnoga preporoda". *Ljubavi nebeske, ljubavi zemaljske: prilozi hrvatskoj nabožnoj književnosti 18. stoljeća*, Zagreb: Disput.

Vodnik, Branko, 1913. *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga I. Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.

Vončina, Josip, 1975. *Jezik Antuna Kanižlića*, knj. 368. Zagreb: Rad JAZU.

http://hjp.novi-liber.hr/?show=baza (posljednji put pogledano 26. veljače 2015.)

Popis priloga

Prilog 1. *Grafikon 1* – Motiv *vječnosti* u Kanižlićevu *Bogoljupstvu na poštenje svetoga Franceška Saverije*

Prilog 2. *Tablica 1* – Motiv *vječnosti* u Kanižlićevu *Bogoljupstvu na poštenje svetoga Franceška Saverije*

Prilog 3. *Grafikon 2* – Motiv *prolaznosti* u Kanižlićevu *Bogoljupstvu na poštenje svetoga Franceška Saverije*

Prilog 4. *Tablica 2* – Motiv *prolaznosti* u Kanižlićevu *Bogoljupstvu na poštenje svetoga Franceška Saverije*

Prilog 5. *Grafikon 3* – Motivi u Kanižlićevu *Bogoljupstvu na poštenje svetoga Franceška Saverije*

Motifs of *Eternity* and *Transience* in the Breviary *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije* by Antun Kanižlić

Summary

Among Slavonian writers of the 18th century, Antun Kanižlić is the one protruding with his literary work and in whose literary opus, besides the religious poem *Sveta Rožalija*, a very important part plays sacral literature in whose framework a special part belongs to his breviaries. This paper discusses the breviary of Antun Kanižlić called *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije* concerning the level of motifs. Frequency of motifs of eternity and transience is explored, and an effort is made in explaining of the meaning and the role they play in the breviary text.

***Keywords**: Antun Kanižlić, motifs,* Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije, *eternity, transience*

Darija Skokić

Antun Lešić*

UDK 821.136.42.09 Kanižlić, A.

Motiv ljubavi i mržnje u molitveniku *Primogući i srce nadvladajući uzroci* Antuna Kanižlića

U radu se govori o motivima ljubavi i mržnje u molitveniku *Primogući i srce nadvladajući uzroci* isusovca Antuna Kanižlića. U prvome dijelu donosi se njegov životopis i bibliografija, a zatim se govori o značajkama književnoga opusa. U tome dijelu završava se s karakteristikama navedenoga molitvenika te ga se predstavlja na nekoliko razina. U drugome dijelu predstavlja se istraživanje o spomenutim motivima koji se u obliku citata navode u poglavlju s prilozima na kraju rada.

Ključne riječi: Antun Kanižlić, molitvenici, *Primogući i srce nadvladajući uzroci*, ljubav, mržnja

1. Uvod

Naslov ovoga rada nosi ime: "Motiv ljubavi i mržnje u molitveniku *Primogući i srce nadvladajući uzroci* Antuna Kanižlića". Poticaj njegovu pisanju bilo je pohađanje izbornoga kolegija "Molitvenici" akademske godine 2013./14. na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta u Osijeku. Osobno sam prihvatio proučavanje dvaju navedenih motiva iz naslova i ne misleći kako će se raditi o takvom bogatstvu motiva, ali i velike oprečnosti prema njima.

Neizbježni motiv koji prati Kanižlićev književni opus svakako je ljubav koja je i temeljni način življenja Družbe Isusove čiji je član bio i sam Kanižlić. Teško je reći u kojemu je djelu motiv ljubavi najzastupljeniji, ali držim kako je vjerojatno molitvenik

* Antun Lešić, magistar edukacije hrvatskog jezika i književnosti i magistar edukacije povijesti, Osnovna škola fra Bernardina Tome Leakovića, Braće Radića 38a, 32275 Bošnjaci. Rad je napisan u akademskoj godini 2014./2015., na drugoj godini Diplomskoga dvopredmetnoga studija Hrvatski jezik i književnost i povijesti, pod mentorstvom prof. dr. sc. Zlate Šundalić te izložen na trećim Danima Josipa Kozarca u Lipovljanima, 19. ožujka 2015. Adresa e-pošte: antun.lesic@gmail.com.

"Primogući i srce nadvladajući uzroci" iz 1760. godine na početku te ljestvice što bi se tek proučavanjem ostalih njegovih djela moglo i definitivno ustvrditi.

2. Antun Kanižlić – pisac molitvenika ljubavi

2. 1. Biobibliografski podatci

Od 1852. godine i Rumplerova objavljivanja "Na uspomenu Antunu Kanisliću" u Zagrebačkome katoličkom listu, do danas o ovome su pjesniku i vjerskom piscu napisani desetci radova. (*Hrvatski biografski leksikon* 2009: 30–32) Osnovni biografski i bibliografski podatci pronalaze se u "Općoj i nacionalnoj enciklopediji" (dalje: "Enciklopedija") dok se puno opširnije o njemu govori u "Hrvatskome biografskom leksikonu".

Ovaj redovnik Družbe Isusove rođen je 1699. godine u Požegi.[1] Ondje završava nižu gimnaziju, a školovanje nastavlja u Zagrebu gdje 1714. godine stupa u isusovački red. Podatci nadalje govore kako je u Grazu studirao filozofiju i teologiju od 1718. do 1726. godine. U Trnavi je 1729. godine završio studij, a godinu dana ranije zaređen je za svećenika. Kao profesor radio je u Varaždinu i Zagrebu, dok je u isusovačkim kolegijima i misijama u Pečuhu, Zagrebu, Požegi, Osijeku, Petrovaradinu i Varaždinu od 1730. do 1752. godine bio propovjednik i katehist. Od tada živi u Požegi gdje do smrti ostaje predsjednik biskupskoga konzistorija. (*Hrvatski biografski leksikon* 2009: 30–32)

"Enciklopedija" spominje tek tri Kanižlićeva djela: "Obilato mliko duhovno" (1754.), "Sveta Rožalija" (1780.) te "Kamen pravi smutnje velike" (1780.) uz napomenu kako se radi o jednome od najznačajnijih hrvatskih pisaca 18. stoljeća. (*Opća i nacionalna enciklopedija* 2006: 139). I doista, radi se o velikome piscu koji je isprva pisao vjersko-prosvjetiteljske radove poput gore spomenutog katekizma iz 1754. godine u što se ubraja i njegova "Mala i svakomu potribna bogoslovica" (1760.). Posebno mjesto u njegovu književnom opusu svakako zauzimaju i molitvenici: "Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije" (1759.), "Utočište Blaženoj Divici Mariji" (1759.), "Primogući i srce nadvladajući uzroci" (1760.) te "Bogoljubnost molitvena" (1766.). Najopsežnije djelo je njegova teološka i crkvenopovijesna rasprava o uzrocima crkvenoga raskola – "Kamen pravi smutnje velike". Nakon Kanižlićeve smrti tiskana je religiozna poema "Sveta Rožalija panormitanska divica" za koju se navodi da je njego-

1 "Leksikon" kao datum rođenja drži razdoblje između 5. i 9. studenoga dok je u "Enciklopediji" taj datum 20. studenoga. O datumu smrti nema sporenja – Kanižlić je preminuo u rodnome gradu 24. kolovoza 1777.

vo najuspjelije djelo slično Gundulićevim i Đurđevićevim baroknim plačevima. Kao mogućega autora Kanižlića se povezuje uz nekoliko, danas nepoznatih djela, a novija istraživanja Zlate Šundalić govore o njemu kao potencijalnome autoru "Nauka krstjanskoga" (1762.). Vjeruje se kako je školske godine 1721./22. sastavio dramu "Pro Deo et Rege, sive Croatiae semper in Deum fides, fidelitasque pro domo Austriae" u vremenu dok je skrbio o đačkom kazalištu zagrebačkoga kolegija. Drži se kako je Antun Kanižlić "u korpusu hrvatske književnosti glavni slavonski predstavnik njezine barokne sastavnice". (*Hrvatski biografski leksikon* 2009: 30–31)

2. 2. Značajke književnoga opusa

O specifičnostima Kanižlićeva izraza pisao je Zoran Kravar u radu "Barok u staroj slavonskoj književnosti". Smještajući ga u određeni povijesni kontekst, Kravar prije svega govori o razdoblju dviju posljednjih trećina 18. stoljeća. Posebnost tadašnje slavonske književnosti pa tako i Kanižlićeva izraza svakako je ikavsko-štokavski govor, a povijesno književni stil toga vremena naziva se barokom. O slavonskom baroku govori se kao "potonulom kulturnom dobru" jer se povezivao s tekstovima kojima, kako kaže Kravar, nisu bile strane ni izvanknjiževne funkcije. U radu se donosi zaključak kako je upravo slavonski barok "književnopovijesna pojava povezana s djelatnošću i izravnim utjecajem jednoga jedinog pjesnika: požeškog isusovca Antuna Kanižlića". (Kravar 1992: 195–196)

Iako je barok u slavonskoj književnosti kasnio i stotinjak godina, Kanižlić ga uvodi prije svega ugledajući se na pisce dubrovačko-dalmatinske književnosti. Navode se tako njegovi stihovno-strofični oblici koji uzor pronalaze upravo na hrvatskome jugu. Na sadržajnom planu za Kanižlića se može reći da je pratio tadašnja društvena kretanja. To dokazuje njegova već spomenuta rasprava koja je objavljena u vremenu velikih rasprava oko istočne Crkve. Kravar navodi kako se pod Kanižlićevim naslovima kriju "djela koja samo uvjetno mogu privući pozornost književnoga historičara". Tako pokušava učvrstiti kult sv. Franje Ksaverskoga u "Bogoljupstvu na poštenje svetoga Franceška Saverije" dok "Utočište Blaženoj Divici Mariji" posvećuje i danas poznatome marijanskome svetištu u Aljmašu. "Malu i svakomu potribnu bogoslovicu" Kravar objašnjava kao katekizam za mlade dok je "Bogoljubnost molitvena" neka vrsta priručnika za molitvu odnosno molitvenik. (Kravar 1992: 201–203)

U Kanižlićevim molitvenicima posebno je vrijedna liturgijska lirika koja se kreće od tradicionalnih pučkih crkvenih pjesama, preradbi i prijevoda do autorskih radova. Dubrovački pisci, kao što je već navedeno, bili su uzor Kanižliću, a to se prepoznaje u katrenima s rimom *abab* ili sestinama s rimom *ababcc*. (*Hrvatski biografski leksikon* 2009: 30) Kravar kaže kako su junaci njegovih knjiga uglavnom sveci te se oni ne nude

kao uzori već prije kao predmet štovanja i ljubavi. Uzorna osobina bila bi zapravo ljubav prema Isusu Kristu. Kanižlićev opus obilježava i njegova pripadnost Družbi Isusovoj pa se tako u djelima nerijetko spominju braća redovnici poput sv. Ignacija, sv. Alojzija i sv. Franje Ksaverskoga. Upravo navedena ljubav prema Kristu koja prožima Kanižlićeva djela u svezi je s isusovačkom duhovnosti. (Kravar 1992: 204–205)

Govoreći o ovoj Kanižlićevoj književnoj crti neizbježno je progovoriti o molitveniku "Primogući i srce nadvladajući uzroci" u kojemu se motiv ljubavi u brojnim izvedenicama i oblicima spominje preko tisuću puta! Osim spomenutoga, ljubav prema Bogu i bližnjemu osnovne su ideje i u molitveniku "Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije" u kojemu je potvrđena imenicama "ljubav, bogoljubnost, bogoljupstvo, ljubitelj uz korištenje pridjevskih, odnosno imenskih atributa". (Šundalić i suradnici 2013: 572)

2. 3. Molitvenik ljubavi

Da zanimanje za proučavanje Kanižlićevih djela ne prestaje, dokazuje i nedavno objavljeno drugo izdanje molitvenika "Primogući i srce nadvladajući uzroci" iz 1760. godine. Skupina studenata s Filozofskoga fakulteta u Osijeku zajedno s profesoricom Zlatom Šundalić radili su na pripremanju i ponovnom objavljivanju toga molitvenika 2010. godine, a 2013. godine objavljeno je i drugo izdanje "Bogoljupstva na poštenje svetoga Franceška Saverije" iz 1759. godine.

Kao što je već rečeno, Kanižlić je ostao upamćen u povijesti hrvatske književnosti kao pučko-nabožni pisac, a takva ga je reputacija pratila još za života. U svom sam radu posebnu pozornost posvetio Kanižlićevim molitvenicima, koji ih je napisao čak četiri. Povijesti hrvatske književnosti nisu u potpunosti predstavljalje Kanižlićev opus, a "Primogućim i srce nadvladajućim uzrocima" isto tako nije dodjeljivana osobita pozornost. Tako se za ovaj molitvenik navodio tek naslov i godina izdanja, a o sadržaju nije bilo riječi. (Šundalić i suradnici 2010: 589–590)

Molitvenik je objavljen 1760. godine u Zagrebu u formatu 16 X 10 cm. Dvodijelno je komponiran pa tako prvi dio broji 16 stranica, a drugi 272. Pripada molitvenič-ko-brevijarskom tipu molitvenika i to samo kompozicijski, ali ne i sadržajno. Na početku se nalazi posveta iza koje slijedi predgovor u kojemu autor progovara o nekim problemima svojega vremena te navodi razloge koji su ga naveli na samo pisanje. Naime, iz napisanoga se zaključuje kako tadašnje društvo živi u raskoši i raznim drugim ispraznostima, ne ljubi Isusa Krista i ne zahvaljuje mu za darovanu ljubav. Središnji je dio podijeljen na dva dijela, a svaki je podijeljen na još osam manjih cjelina koje upućuju na brevijarsku dnevnu pobožnost sastavljenu od osam dijelova. Prvi dio tako obuhvaća osam uzroka, a drugi dio osam potpomoći u kojima je ključna riječ – ljubav!

U završnom dijelu knjige donosi se priča o mladiću Urbanu te se govori o prednostima pristajanja na ljubav prema Isusu. U molitveniku su zastupljeni brojni sveci pa se tako čak dvije trećine spomenutih imena odnosi na osobe vezane uz vjeru i Crkvu. U posljednjem se poglavlju javlja izravno obraćanje Bogu te se na koncu podsjeća na Isusovo pozivanje na ljubav što je i sredstvo autorova zajedništva s drugim ljudima, a prije svega sa samim Gospodinom. Molitvenik na posljednjim stranicama ima kazalo s naslovima i podnaslovima poglavlja i potpoglavlja s pridruženim stranicama. (Šundalić 2003: 303–316); (Šundalić i suradnici 2010: 592–604)

Kad se govori o leksičkoj razini ovoga molitvenika, Kanižlića se može opisati kao jezičnoga inovatora koji bi i u današnje vrijeme bio ozbiljna konkurencija na natječajima na kojima se bira najuspješnija hrvatska riječ. Brojne novotvorenice tako obogaćuju molitvenički tekst, a pri tvorbi su korišteni svi tvorbeni načini. Karakteristične su uporabe umanjenica, a neke se riječi danas mogu promatrati kao arhaizmi. (Šundalić i suradnici 2010: 607–608)

3. Ljubav i mržnja – antitetični motivi Kanižlićeva molitvenika

Proučavajući Kanižlićev molitvenik "Primogući i srce nadvladajući uzroci" posebnu sam pozornost posvetio dvama motivima – ljubavi i mržnji. Naime, broj njihovih pojavljivanja je preko tisuću puta (otprilike 1.025). Prije svega treba naglasiti i njihov omjer – motiv ljubavi zauzima gotovo stopostotnu prevagu. Nije se tome ni čuditi, jer je upravo ovaj molitvenik svojevrsni priručnik za darivanje velike ljubavi prema Gospodinu Isusu Kristu.

Kada se govori o motivu mržnje, može se reći da se riječ "mržnja" u tom obliku u djelu i ne pojavljuje. Posredno je zastupljena samo u predgovoru što potvrđuje i nekoliko sljedećih Kanižlićevih rečenica:

Prišiše nam po rugu vlašku ovu peraču (27)
ostade oni nesrićni običaj psovati i pogrđavati nepošteno (27)
Znadem, da su nikoji zloobičajni, rug rugom (29)
Nuto lude i bisne divjačadi, lude, ako nas Šokce i naš jezik zovu šokački (31)
Rekatinci iz grada strilami prosuše i udariše (33)

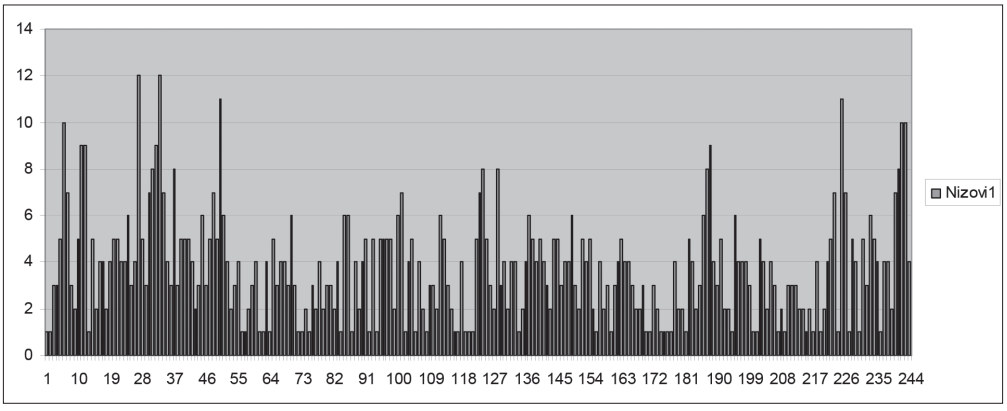
Mržnja se tako manifestira isključivo na početku samoga molitvenika gdje autor navodi sve ono što nije u skladu s Božjim zapovijedima, a posebno se osvrćući na krivovjerce koji krivo tumače katoličku vjeru te upravo mržnjom udaraju na takav način vjerovanja. Na kraju predgovora Kanižlić donosi pregled prije svega ratnih zbivanja

gdje je sijanje mržnje bilo uzrokom brojnih stradavanja pa čitatelja moli da pomno pročita njegovo djelo te postupa po pravilima kršćanskoga nauka. (Kanižlić 2010: 35, 37)

Temeljni je motiv Kanižlićeva molitvenika – ljubav. Ljubav koja je manifestacija osobnoga odnosa prema Bogu, ali i Njega – same Ljubavi prema nama. Gledajući brojčane podatke, ovaj molitvenik od 280 stranica motiv ljubavi bilježi na čak 244 stranice. Tako se ljubav u raznim izvedenicama na navedenim stranicama minimalno pojavljuje jednom, a maksimalno 12 puta. Srednja bi tako vrijednost pojavljivanja ovoga motiva bila gotovo četiri puta po stranici (3,72). Zanimljivo je da se motiv ljubavi uzastopno ne pojavljuje kroz nekoliko stranica, i to od 151. do 161. te od 507. do 517. stranice.

Pojavljivanje navedenoga motiva zorno predočuje grafikon iz kojeg se može zaključiti kako se motiv ljubavi najviše pojavljuje na početku, zatim nešto zamjetnije u sredini i na kraju molitvenika. Na početku je on najviše zastupljen u predgovoru i prva četiri "uzroka" kojima je, pretpostavljam, funkcija početnoga osvajanja samoga čitatelja za Božju ljubav.

Grafikon 1. Pojavljivanje motiva ljubavi prema stranicama molitvenika

Navodi se kako djelo koje u samome naslovu ima riječ "ljubav" otvara prostor i njezinom češćem pojavljivanju u različitim oblicima i situacijama (Šundalić i suradnici 2010: 606). Leksemi koji se najčešće pojavljuju jesu imenica ljubav i glagolski oblik ljubiti kao npr:

Nije li dakle on svrhu sviju stvari ljubavi dostojan? (55)
Gospodin Isukrst dostojan je ljubavi zaradi prigorke muke i smrti svoje. (209)

Ljubiti ćeš Gospodina Boga tvoga iz svega srca tvoga. (107)
Ako nećemo još ljubiti Gospodina Isukrsta Spasitelja našega (303)

U većini primjera glagol ljubiti vezuje se uz želju da dođe do ostvarivanja te veze između čovjeka i Boga, no u jednome primjeru gdje se to ne izvršava Kanižlić oštro proziva takvoga čovjeka:

Ako tko ne ljubi Gospodina našega Isukrsta, neka je proklet. (9)

S današnjega stajališta ovakvi izrazi u katoličkim molitvenicima nisu dobrodošli te se možemo upitati – kako bi današnji čitatelj ocijenio navedeni autorov stav?

Već sam spomenuo da je Kanižlić vrstan majstor u otkrivanju i kreiranju novih riječi, a sljedeći primjeri to i potvrđuju: *ljubotužno*, *ljuboželjnik*, *bogoljubac*, *bogoljubavje*, *ljubogoruće, priljubeznivi* itd. Tvorbeni načini pridjeva su prefiksalno-sufiksalni, slaganje te sufiksalni, a primjeri su sljedeći:

- prefiksalno-sufiksalni: *poljubljeni*, *pripoljubljeni*, *priljubljeni*
- slaganje: *bogoljubni*, *ljubotvorne*, *ljubogoruće*
- sufiksalni: *ljubežljivo*, *ljubežljivije*, *ljubljeni*

Što se pak tiče imenica, one se rjeđe pojavljuju i većinom se odnose na vjernika, kako potvrđuju sljedeći primjeri: *bogoljubac*, *bogoljubilac*, *bogoljubnost*, *ljubioc*, *ljubitelj*, *svitoljubioci* (Šundalić i suradnici 2010: 606).

Temeljna poruka molitvenika je već poznata – ljubiti Ljubav, tj. Boga. Tako uz glagol ljubiti stoji: *Gospodina ISUKRSTA*, *Gospodina*, *Gospodina Boga*, *Boga* te *Isukrsta*.

U tekstu se osim hrvatske riječi *ljubav* pojavljuje i latinski izraz u primjeru: *Amor amore compensatur.* (239) Riječ je o citatu sv. Augustina, a Kanižlić ga stavlja u dio teksta u kojemu govori čitatelju na koji način treba ljubiti Boga te govori kako je najbolji način da se ljubav ljubavlju "vraća i plaća".

Uz motiv ljubavi u molitveniku je neizbježno i spominjanje nekih svetaca Katoličke Crkve (posebice isusovaca) i Blažene Djevice Marije kao u primjerima:

Sveta i bogoljubavju sva goruća Mandalina od Pazis (67)
Petre ljubiš li me? (97)
Od ljubognjenoga indijanskoga apoštola Franceska Saverije (207)
Sveta Madalina od Pazzis takovom ljubavju užgana (309)

Ljubav Frane i Božjeg Sina (321)
Ljubitelja ljubljenome sad Franceska čini Bože (321)
dar od ljubavi s Ignacijom svetim (361)
goruće od ljubavi serafinske srce Bonaventure (395)
kraljica u ljubavi Marija pričista (437)

Zanimljiva je isto tako da se uz motiv ljubavi vezuje i opozicija toplo-hladno. Tako se ljubav stavlja u kontekst pristajanja uz Boga i njegovu toplinu:

ljubavju Tvojom užeže (15)
užganom ljubavju ne grli tebe (49)
Ljubavju ovom zapaljene svete duše (85)
ljubav Božja u srcu mojemu zapaliti (103)
s gorućom toliko ljubavju (237)
dva ova ljubitelja, užegoše se od ljubavi (319)
za isprositi goruću ljubav (355)
njezino srce ognjem svete ljubavi tako užeže (359)

Odnosno, neprihvaćanja Njegove ljubavi prouzročeno je hladnoćom čovjekova srce što potvrđuju i sljedeći primjeri:

Gospodin Isukrst za probuditi ljubav u svitu studenoga srcu (321)
ostudenivši u ljubavi Isukrstovoj (441)
budući se do sada odvratio od tebe i u ljubavi tvojoj ostudenio (573)

Na početku molitvenika brojne su usklične rečenice kojima Kanižlić želi istaknuti da je odnos između Boga i ljudi loš. Takvim načinom izravno se obraća čitatelju i samim time preporučuje kako se čovjek mora promijeniti jer je zaboravio na Božju ljubav. U molitveniku čitamo:

Ah, ne ljubi se Sin Božji Gospodin Isukrst, ne ljubi se! (19)
On, koji je Oca Nebeskoga, one brez počela i pristanka, ljubavi neizmirne cilj i zamirak, ne ljubi se! (19)
Ljubav se ne ljubi! Ljubav se ne ljubi! (19)

Proučavajući upitne oblike u molitveniku klasificirao sam ih u tri skupine. Prva skupina podrazumijeva autorova pitanja upućena čitatelju, druga skupina podrazumijeva pitanja samoga Gospodina gdje se dobiva i odgovor, a u trećoj su skupini pitanja koja čitatelj postavlja Bogu i sam na njih daje odgovor. Evo tih primjera:

(1.) *Istinu si ti rekao, ali zašto ga ne ljubiš?* (47)

u što se više puta zagledaste, u što se zaljubiste privarena srca? (53)

Što dakle sciniš i *sudiš od ljubavi tolike?* (237)

(2.) *Petre ljubiš li me?*

Tako je, Gospodine, ti znadeš, da ja ljubim tebe. (97)

(3.) *O Gospodine, je da li mi nećeš tvoje ljubavi udiliti?*

Odričem se svake druge ljubavi, od sada ću samoga tebe ljubiti. (359)

U komunikaciji koja se ostvaruje u molitveniku, podrazumijeva tri sudionika. Ključna uloga pripada samom autora, zatim Gospodinu Bogu i samom čitatelju. Ovaj odnos tako polazi od Gospodina koji se putem autora obraća čitatelju pitanjima poput "Ljubiš li me?" i sl., a ovaj mu potvrdno odgovara. S druge strane Gospodin se obraća samome autoru preko njega samoga jer na taj način on sebi ne želi dati nadređeni položaj nad drugim ljudima iako u konačnici autor osobno daje naputke čitatelju kako da stekne Božju ljubav. Odnos između Gospodina i čitatelja je uzajamno povratan dok druge dvije relacije teku u jednom smjeru. Cjelokupna je tako građa ovoga molitvenika skup odnosa koji teku u krug gdje je Bog kao vječna ljubav konstanta, a autor i čitatelj zajedno dijele iskustvo mogućnosti prihvaćanja te ljubavi s tim da je autor onaj koji je isprva došao do te spoznaje koju na koncu želi podijeliti s pukom.

4. Zaključak

O Kanižlićevu molitveniku "Primogući i srce nadvladajući uzroci" s pravom se može govoriti kao o molitveniku ljubavi – ljubavi Boga prema nama, ali i našoj ljubavi prema Njemu. Dokaz tome su brojni citati ovoga motiva koji se pojavljuju na gotovo svakoj stranici molitvenika, ali u različitim oblicima. O ovom se molitveniku može, dakle, govoriti kao o vrsti priručnika i uputa kako ljubiti Gospodina Isusa Krista – koji je sama Ljubav.

Kanižlićevo inzistiranje na ljubavi, a ne na mržnji, pokazali su statistički podatci – u molitveniku je oko 1025 potvrda ljubavi i njezinih izvedenica. Bilo bi vrijedno na razini spomenutih motiva proučiti i ostala djela Kanižlićeva književnoga opusa kako bi se moglo odgovoriti na pitanje koliko je i u svojim drugim djelima prakticirao isusovački način života, odnosno koliko je i u svojim drugim djelima govorio o potrebi da se Ljubav ljubi.

5. Prilozi

Prilog 1. Citati motiva ljubavi i mržnje (Kanižlić, Antun, 2010., *Primogući i srce nadvladajući uzroci*, Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek.)

ljubiti Gospodina ISUKRSTA (7)
Ako tko ne ljubi Gospodina (9)
priljubeznivomu Spasitelju našemu (11)
da te ljubim (11)
Tvoje prisvete ljubavi (11)
ljubavju Tvojom užeže (15)
priljubeznivi ISUSE (15)
falimo, slavimo i ljubimo (15)
Bogoljubni štioče (17)
sa svim srcem ljubiti (17)
Boga sa svim srcem ljubiti (17)
štioče poljubljeni (17)
za ljubiti Gospodina (17)
ima ljubiti Isukrst (19)
na njegovu ljubav (19)
ne bi ti štioče poljubljeni zamirio (19)
malo ljubioca pravih (19)
Ljubav se ne ljubi! Ljubav se ne ljubi (19)
Ljubav se ne ljubi (19)
ne ljubi se Sin Božji Gospodin Isukrst, ne ljubi se! (19)
ljubavi neizmirne cilj i zamirak, ne ljubi se! (19)
ne ljubi se! (19)
tako izvrsna ljubav (19)
zašto se ljubav ne ljubi (21)
od ljubavi Božje (21)
svit želi, ište i ljubi (21)
poljubljenim u Isusu (21)
ognjem ljubavi Božje (21)
od ljubavi knjižicu (21)
izglede bogoljubnih duša (21)

na ljubav Isukrstovu (23)
na ljubav Isukrstovu (23)
probuditi ljubav (23)
prišiše nam po rugu vlašku ovu peraču (27)
psovati i pogrđivati nepošteno oca, majku (27)
da su nikoji zloobičajni (29)
lude i bisne divjačadi (31)
strilami prosuše i udariše (33)
prignuti na ljubav Gospodina Isukrsta (39)
dostojan je ljubavi (39)
budući da je ljubav (39)
biti ljubežljivo iliti ljubavi dostojno (39)
ljubežljivije iliti ljubavi dostojnije (39)
načinom ljubežljivo ili ljubavi dostojno (41)
ljubavi dostojno (41)
prigrliti i ljubiti (41)
Boga ljubiti (41)
od ljubljenja ovoga (41)
tako bi ga ljubili (41)
on ljubi sebe istoga (41)
ljubavju neizmirnom (41)
priljubljeni Isuse (41)
bez pristanka ljubiti (43)
neizmirnom ljubavlju (43)
ljubiti mogli (43)
od ljubavi način (43)
ljubiti Boga (43)
ne ljubiti (43)
ljubiti Gospodina Isukrsta (43)
ljubavi pram njemu (43)
nadhodi ljubav sviju (43)
dostojan ljubavi (45)
zašto ga ne ljubiš? (47)
dostojne ljubavi u Isukrstu (47)
kripošću ne ljubimo (47)

za ljubiti tebe (47)
prigiba na ljubav ono (47)
užganom ljubavju ne grli tebe (49)
koje ne ljubi tebe (49)
većma ljubavi dostojan (51)
što se ljubiti more (51)
zlamenje ljubavi nesrićne (51)
dragoljubnom stvarjom urečena (51)
mene imaš ljubiti (53)
čistom u Isusu ljubavju (53)
dostojan ljubavi (53)
u što se zaljubiste privarena srca? (53)
otimajući za srce i ljubav našu (55)
ljubavi dostojan (55)
za probuditi ljubav našu (57)
želju čovičjeg srca i ljubavi njegove (57)
bez teškoće ljubljen biti (57)
ućutljivim srca načinom ljubiti mogu (57)
priliku svoju svatko ljubi (59)
ljubav ljubavju vratiti (59)
tko ne bi hotio ljubiti Boga (59)
da ga ne ljubi (59)
na ljubav potegnuti (59)
za pridobiti ljubav našu (61)
znamo ljubiti njega (61)
ako ne ljubimo Isukrsta (61)
njega ne ljubimo (61)
rekoh ne ljubimo (61)
Sveta i bogoljubavju sva goruća Mandalina (67)
ljubav ne nosi (67)
da se ljubav ne ljubi (67)
zašto ljubav ne ljubite (67)
Bog je ljubav (69)
Zašto ga dakle ne ljubite? (69)
kako možemo što drugo ljubiti (69)

svrha jedina ljubavi naše (69)
ljubiti ćeš Gospodina Boga tvoga (71)
da Boga sa svim srcem ljubi (71)
srce tvoje nije većma prignuto na ljubav (71)
Boga imaš ljubiti (71)
ako li ne uzljubiš zaradi Boga (71)
dobro ne ljubimo (71)
da ljubite ispraznost (73)
u stvorenju ljubite (73)
na ljubav tvoju neprignuto (73)
bez pristanka i svrhe ljubiti (75)
dostojan je ljubavi (75)
radi neizmirne ljubavi (75)
budući da se ljubav ne može blagom drugim platiti (75)
nego s povraćanjem ljubavi (75)
ljubiti drugoga je primogući jedan uzrok (75)
ljubav za ljubav vrati (75)
neizmirnim načinom ljubio (75)
da ljubav koju mu nosimo nadiđe ljubav svakoga stvorenja (77)
priljubeznivi Isus (77)
poljubljeni njegov učenik (77)
ljubimo Boga (77)
on prije ljubio nas te ljubavju vikovitom (77)
ljubavju vikovitom (77)
od vika ljubio sam tebe (77)
zato je ljubav Božanstvena prama nami (77)
priteče nas on ljubavju svojom (77)
mi njega ljubiti počmemo (77)
jurve je nas on ljubio (77)
na ljubav prignuti moglo (77)
ljubavi dostojna (79)
srdžbe dostojno bilo (79)
ništa ne manje ljubio nas je (79)
ljubio nas je ljubavju vikovitom (79)
na ljubav prignuće Boga Višnjega (79)

Bog poljubio svit (81)
O što nije uzmožna ljubav? (81)
Ljubav ima moć prijaku (81)
Ljubav ga je Kralja slugom (…) učinila (81)
Ljubav je ovo, ljubav je koja toliko u Bogu mogaše, da ga iz pristolja Božanstvenoga Veličanstva na slabost našega čovičanstva dovede! (83)
Ljubav iz pribogatoga (…) učini ga prinevoljna (83)
O jakosti Božanstvene ljubavi (83)
koliko ste držana i dužna za ovu neizrečenu ljubav (83)
ukazat najveću zafalnost i ljubavi povraćenje (83)
Bog kada ljubi, ništa drugo ne ljubi, to jest, ne želi i ne iziskuje nego da se ljubi (83)
Kripost ove ljubavi (83)
Koga ne bi omekšala ljubav Božja (85)
tako kriposna i žestoka ljubav (85)
koga ne bi ganula takva ljubav (85)
Ljubavju ovom zapaljene svete duše (85)
O Bože moj, ja ljubim tebe, zaštobo si ti prije ljubio mene (85)
ovu ljubav Spasitelja (85)
jurvebo sam od drugoga ljubitelja priuzeta (85)
onoj neizmirnoj ljubavi (85)
neprocinjenu ljubav Spasitelja tvoga? (87)
vikovitom ljubavju ljubio (87)
odgovori sada višnjoj ljubavi (87)
ljubiš li me? (87)
ljubim (87)
koliko me ljubiš? (87)
ne ljubiš li me još većma? (87)
probuđivati oganj ljubavi (87)
koliko me većma ljubiš (87)
od one ljubeznjive sile pukne u njoj srce (89)
slatkom od ljubavi ranom otvorenomu (89)
ljubim te većma (89)
spoznanje vikovite ljubavi (89)
O Ljubavi Božanstvena (89)
poznanje vikovitoga ljubljenja tvoga (89)

ljubim tebe! (89)
Božanstvena ljubav (89)
Ljubi nas Gospodin Bog (89)
neprocinjenim načinom većma ljubi (89)
ljudi mogu nas ljubiti
sviju ljubav da bi se združila (89)
ljubav upućena Sina Božjega veća je od ljubavi serafina, većja je od ljubavi kojom gore svi sveti (91)
ljubav serafina, ljubav sviju svetih i Nebeske kraljice (91)
ljubav pako Isukrstova (91)
od ljubavi božanstvene (91)
povraćenje ljubavi okrenuti (91)
po svojoj naravi ljubav ukaže (91)
neprocinjena ljubav Gospodina Isukrsta (91)
srčno ljubimo i ljubavi s ljubavju odgovorimo (93)
dužne za ljubav ljubavi (93)
omrazu za ljubav moju vratiše meni (93)
neće drugi njegovu ljubav spoznati (93)
vidivši da ne može dobiti ljubav one zaručnice (95)
obljubi srcem govedara koga (95)
srčnih duša naših ljubitelju (95)
ljubav i ukazane milosti neharan (97)
brez ljubavi tvoje (97)
nego da te ne bi ljubio (97)
mlakim načinom ljubio (97)
žalostan da sada ljubio (97)
Petre ljubiš li me? (97)
Ljubim li te ja? (97)
ti znadeš, da ja ljubim tebe (97)
pravo ljubio (99)
pravoga ljubitelja tvoga (99)
da sam te ja pravo i izvrsno ljubio (99)
ja ljubim tebe (101)
bogoljubne riči moje (101)
čistom i pravom ljubavlju (101)

Ti znadeš gospodine, da ja ljubim tebe (101)
u vrime smrti biti pomilovan i ljubljen od Boga ako ne uzktije ljubiti Boga (101)
ljubav Božja u srcu mojemu zapaliti (103)
da odgovorimo ljubavi tolikoj (201)
ovu neizmirnim načinom veliku dobrotu, ljubav (201)
sa svim srcem uzljubiš Gospodina Isukrsta (201)
Koji ljubi mene, biti će ljubljen od Oca moga. (203)
ne odgovara ljubavi tolikoj (203)
nisam moguća vratiti ljubav tvoju (205)
ne bi odgovorio ljubavi tvojoj (205)
da odgovori ljubavi tvojoj (205)
vrutak ljubavi tvoje (205)
od ljubognjenoga indijanskoga apoštola Franceska Saverije (207)
slatkoljubnim ričima (209)
dostojan je ljubavi (209)
zlamenje od prave ljubavi (209)
za poljubljenoga svoga (209)
jedan za ljubav drugoga učiniti (209)
prava i virna ljubav (209)
Veću od ove ljubavi nitko nema (211)

dobročinstva svidodžbe očite ljubavi (211)
većma ljubi prijatelja svog (211)
i da ga većma ljubi (211)
ukazati svoju ljubav (211)
ukazanje ljubavi (211)
nutarnju ljubav posvidoči? (213)
zarad privelike ljubavi kojom nas je ljubio (215)
zaduženi njega ljubiti (215)
ljubavi Isukrstove (215)
veličinu muke i ljubavi njegove (215)
veliki od ljubavi izgled (217)
od ljubavi izgled (217)
Ljubav ga na to navede (219)
Ljubav rekoh (219)

Boga pridobiva ljubav (219)
užeći od ljubavi tolike (219)
pristade tomu dragovoljno i od same ljubavi (223)
O ljubavi, o ljubavi privelike (223)
dužni za tako veliku ljubav (223)
još si nas neharne ljubio i ljubio si do pogrdne smrti (223)
imamo ljubiti tebe (223)
Ljubimo te Isukrste, i ljubimo te svrhu (225)
prikomirnoj ljubavi Spasitelja našega (227)
prikomiru ljubavi svoje (227)
O primoguća kriposti od ljubavi (227)
O ljubavi, što je to da si toliko kriposna (227)
dostojno ljubim tebe (227)
zaljubljen u duše naše (229)
O prikomirne želje i ljubavi (233)
Toliko te je, o dušo kršćanska, ljubio (233)
Gdje je dakle pridužno povraćenje ljubavi tvoje (233)
doisto bi ga ljubio (233)
na njegovu se ljubav smislivši (233)
O koliko me ovo čeljade milovaše i ljubljaše (235)
na to bi dospio da me ne bude toliko ljubio (235)
za posvidočiti ljubav Propetomu (235)
na ljubav srce Bog dao (235)
O pripoljubljeni Oče (235)
neka poznade koliku mu ljubav nosim (237)
srcem ukazati ljubav moju (237)
priljubljeni Isukrste (237)
što ljubav tvoja za nas podnese (237)
s gorućom toliko ljubavju (237)
sudiš od ljubavi tolike? (237)
Isukrst nije te manje ljubio (239)
Promisli još nadalje ljubav njegovu (239)
Ljubav za ljubav, srce za srce valja vratit (239)
Amor amore compensatur (239)
Ljubav se ljubavju vraća i plaća (239)

Neharni ljubitelju svomu kršćani (241)
ljubav kralja Tigrana (241)
ljubav kraljice ove (243)
većma ljubavi tvoje (243)
nego kraljičine ljubavi bijaše kralj (243)
ovo li je ljubav ljubavju vratiti (243)
želju i ljubav na tašte stvari obratiti i malo kada spominjati se od ljubavi Spasitelja (243)
Gdi se nahodi sada ljubav prisvitle one gospoje (243)
uprti bogoljubne oči (245)
Hotijaše bogoljubna duša (245)
ljubeznivo prikodan (245)
što čini od mene ljuba tvoja, cina spasenja tvoga jest smrt moja, vrati ljubav! (245)
kako možemo ljubav vratiti (245)
Ljubav ona koju nam Spasitelj nosaše (245)
način i ljubav naša (245)
primimo za ljubav njegovu (247)
ljuteći se Boga uvriđuješ (249)
za ljubav Isukrstovu (249)
za ljubav tvoju podnio (249)
ljubi Gospodina Isukrsta (249)
tvoja prama nami ljubav (251)
ljubavi njegove prama nami (251)
križ Isusov nisi ljubila njega (251)
zato ga nisi ljubila (251)
užeći ljubav Božju (251)
Čudna mi ljubitelja Isukrstova (253)
vidiš poljubljeni Isukrste (255)
za ljubav tvoju podnosim (255)
za ljubav tvoju podnesoh (255)
uzmožni vratiti ljubav (255)
Eto prave ljubavi (257)
ugoditi priljubeznivomu srcu Gospodina (257)
nego da on nas ljubljen bude (259)
da ga srčano ljubimo (261)
Ah ljubeznivi Isuse (261)

samo razumno stvorenje ne ljubiti (261)
neizmirnom dobrotom i ljubavju kanoti jednače (263)
zaboravim od ljubavi tvoje (263)
tebe Boga nisam ljubio, koji za ljubav moju trpio i umro jesi (263)
ne služi i ne ljubi (265)
tko te ne služi i ne ljubi (265)
koji te ne ljube (269)
za nas od ljubavi umro (269)
gorjeti ljubavju prama tebi (269)
iz same čiste ljubi zaradi njih toliko trpio (269)
Isukrst dostojan je ljubavi (269)
na ljubav pridragoga Boga prignuli (269)
njegova dragoljubna odluka (271)
svoju ljubav očitovao (271)
ljubeznivije i svesrdnije prijateljstvo (271)
prama nami ljubavi postade (271)
prižestoke ljubavi božanstvene ognju (271)
od ljubavi rukami, da mu ljubav vratiš (273)
i čiste prama tebi ljubavi priminu i izdahnu (273)
ljubav za ljubav majci vrati (273)
ganulo bi se doisto na ljubav srce naše (275)
priljubeznivoga imena priuzeto srce (275)
po bratinskoj ljubavi sjedinjeni (277)
koga kad uzljubim, čista jesam (279)
za njezinu ljubav do zadnje kapljice proli (281)
velike i Zaručnikom drugim neobičajne ljubavi (281)
koji se tako zaljubi u zaručnicu svoju (281)
ovu ljubav procinjujući tolike divojčice (281)
pastirskoj ljubavi njegovoj (283)
čudnovate ljubavi Pastira ovoga (287)
Spasitelj ljubeznivi (291)
ljubeznivoga Isukrsta prignuta (297)
novih uzroka njega ljubiti (297)
dragostivo poljubljenje (297)
jedan drugomu ljubav nosi (297)

koja ljubav kod nikojih (297)
goruću naravnu ljubav probudi (299)
prigiba na ljubav (299)
gori od ljubavi prama nama (299)
mlaki i studeni u ljubavi njegovoj (299)
od punoga ljubavi Otkupitelja (299)
dosad tako slabo ljubili (299)
u napridak ljubiti ga (299)
od ljubavi ispraznih zemaljskih stvari (301)
kasno ja te obljubih (301)
u zao čas vrimenu onomu, u koje te nisam ljubio (301)
ljubiti tebe i samo jedinoga tebe i iz svega srca ljubiti tebe (301)
ti o ljubavi stvorenja mimohodećih (301)
zaštobo si protivna ljubavi Božjoj (301)
daleko ljubavi svita (301)
daleko sa svom ljubavju tvojom (301)
prosvitli me, o ljubavi (303)
cilovito ljubim tebe (303)
jer manje ljubi tebe, tko s tobom štogod ljubi, što zaradi tebe ne ljubi (303)
privelika korist i izvrsnost ove ljubavi (303)
ako nećemo još ljubiti Gospodina (303)
ljubavi naše pridostojan, ljubimo ga barem radi vlastite naše koristi (305)
ne možemo drugim načinom, nego po ljubavi dostignuti (305)
da ti ukažem poštenje, službu i ljubav (305)
ljubi samo jedno dobro (307)
mloge bogoljubne duše (307)
Sveta Madalina od Pazzis takovom ljubavju užgana (309)
na ljubav Božju ponukovati (309)
iduću vapijati: o ljubavi! (309)
Probudimo sve ljude, da ovu ljubav ljube (309)
O ljubavi (309)
ljubite ovu ljubav o umrli ljudi, ljubite ovu ljubav! (309)
za posvidočiti da njemu ljubav nosi (309)
goraše od ljubavi pram Isukrstu (309)
od užgane ljubavi čeznulo (311)

srčanom ljubavju grliti Isukrsta (311)
brez umrtvenja poželjenja nenarednih ne žive se u ovoj ljubavi (311)
Ljubav pako kakonoti svrhunaravna kripost (315)
Ljubav također uzrokuje i pokripljuje nas (315)
Ljubav uzrokuje da duša u onoj stvari radost i sladost slađe (315)
zaštobo ljubav bogoljubnim dušam napominja što je za ljubav našu Isukrst podnio (315)
čudnovatu ljubav njegovu (317)
Ljubav sjedinjuje čovika s Isukrstom (317)
Ljubav jest kripost (319)
ako među ljubiteljom i poljubljenim slike i prilike ne nađu (319)
promišljajući muku i ljubav Isukrstovu (319)
dva ova ljubitelja, užegoše se od ljubavi (319)
Gospodin Isukrst za probuditi ljubav u svitu studenoga srcu (321)
ispisati Ljubav Frane i Božjeg sina? (321)
Nut što prava ljubav može! (321)
Ljubitelja ljubljenomu sad Franceska čii Bože priličnoga Sinku tvomu, doisto je svemoguća ljubav prava i goruća (321)
ljubav čovika sjedninjuje s Isukrstom (323)
od ljubavi Isukrstove otajstvo (325)
dostojna zarad ljubavi kojom je nastojala biti prilična Spasitelju svomu (325)
da ti ljubav vratim (327)
Tako je ljubavi običajno činiti (327)
želimo pravo i istinito Isukrsta ljubiti (327)
zaštobo ljubav čini, da ljubilac poljubljenoga ćud, prignuće i držanje kanoti na se uzme i dilom ga ukaže (327)
Na ova i prilična dila, ima nas ljubav probuditi (329)
iz pravoga srca ja ne ljubih tebe (329)
A što sam pak ja bez ljubavi tvoje? (329)
kakva je tvoja prama meni ljubav (329)
Zato ponizno molim te, udili mi milost, da ono u napridak ljubim (329)
ili mi daruj, da ja najprije ljubim tebe, zaštobo što ja križ ne ljubim, uzrokuje, jerbo ja ne ljubim tebe (329)
Ljubav Božja od griha čisti čovika i namišta ga u stanje od milosti (331)
da ga nikomu Gospodin Bog ne zabrani, koji u ljubavi njegovoj s ovoga svita primine (331)
Po samoj priužganoj ljubavi, zaradi koje Gospodin (331)
Otpuštaju se njoj grisi mlozi, jerbo je ljubila mnogo (331)

Toliko je kriposno jedno i svršeno od ljubavi one dilo, koju bogoslovci ljubav od prijateljstva imenuju (331)
pridobroga Boga svake ljubavi dostojna uvridio (333)
od izvrsne ljubavi dilu (333)
dobroga Boga ljubiti hotio, kojega milostivo srce, čovičja ljubav tako rekavši raniti (333)
ljubav Božja sva dila naša, koliko su godi malovrsna, ništa ne manje ako se š njom počmu i dovrše (333)
dila s ljubavju učinjena, bivaju velika (335)
Ljubav Božja je ona čudnovata i zlatotvorna šipka (335)
O kako je dakle srićan i čestit, koji ljubi Boga i ljubavlju njegovom ganut i diluje i pati (335)
Zaštobo takav ljubitelj svakim slovcem koje upiše (335)
koji ne ljubi Boga (335)
sama ljubav zadostaje, ako ju tko ima, sva ostala isprazna su i zaludu, ako istom samu ljubav nema (337)
a ljubavi ne uzimam, ništa mi ne hasni (337)
ako nisi s Isukrstom po ljubavi sjedinjen (337)
brez životvorne ljubavi i milosti Božje mrvo nije moglo nići (337)
brez ljubavi Gospodina Isukrsta svoj grišni život provode (339)
život brez ljubavi zatvoraju i svršuju (339)
Ako tko ne ljubi Gospodina našega Isukrsta, neka je proklet (339)
o priljubljeni moj Isuse (341)
priljubeznivoga Božanstva (341)
Prikloniti ću glavu moju priponizno i poljubiti očinsku ruku tvoju (343)
srčanu ljubav Gospodina Isukrsta probuditi imaju (343)
i kripko odlučimo ljubiti ga sa svim srcem (343)
ako li je što na ovomu svitu ljubavi dostojno (343)
tko ga dakle ne bi ljubio procinivši toliko kriposne uzroke (343)
mi ćemo cilovito srce naše Bogu pokloniti i ljubiti ga do smrti (345)
ovi sadanji čas, neka bude svrha svake one ljubavi (345)
brez svrhe prama njemu ljubavi kako je i on nas ljubio brez svrhe (345)
svrha srca i ljubavi naše bude Isukrst (345)
pravi i živi od ljubavi vrutak (345)
Dopusti mi, o Isuse, da te ja ljubim većma nego mene jer si ti većma ljubi mene (347)
Tko će nas rastaviti od ljubavi Isukrstove (347)
rastaviti od ljubavi koja je u Isukrstu (347)
za dobiti ljubav prama Isukrstu (349)

prositi nepristankom ovu ljubav od Gospodina Boga (349)
veću potribu nego od ljubavi Božje (349)
svrhu stvorio da ga poznademo, štujemo, ljubimo (349)
mi Boga štujemo po poznanju i ljubavi, ljubav mu ukazujemo kada mu služimo (351)
stavljeni da mi Gospodina Isukrsta ljubimo (351)
ova ljubav svrhunaravni i osobiti dar Božji (351)
dar od ljubavi (351)
višnji Otac one samo ljubi i u kraljevstvo višnje odabira koji Isukrsta, sina njegova jedinorođenoga ljube (353)
Isti Otac ljubi vas jerbo vi mene ljubiste (353)
kripku želju imamo ljubiti Gospodina Isukrsta (353)
kripost od ljubavi od Boga užgano prosimo (353)
mlogi bogoljubioci izgledom svojim pritekoše (353)
kriposno da ga ljubim (353)
koji je ljubav bistvena (355)
i oni s Isukrstom sjedine po ljubavi i Isukrst š njima (355)
za isprositi goruću ljubav (355)
mladić ljubavju Božjom užežen (357)
Boga srčanije ljubiti mogao (357)
Ljubav u nje srcu čudesno užežena sakriti se (359)
O Gospodine, je da li mi nećeš tvoje ljubavi udiliti? (359)
Odričem se svake druge ljubavi, od sada ću samoga tebe ljubiti. (359)
njezino srce ognjem svete ljubavi tako užeže (359)
Toliko je kriposna za isprositi od Boga ljubav (359)
slidi da se po njoj ljubav probuđuje i srce užiže (361)
Odašta bi se pako ugrijao, nego od ljubavi, kojom se na vrućoj molitvi srce bogoljubno užiže (361)
proseći dar od ljubavi s Ignacijom svetim (361)
Ljubav samo pram tebi s milošću tvojom daruj mi (361)
jer da bi ga poznali, bi njega i ljubili (363)
Od poznanja rađa se ljubav (363)
Zašto blaženi nepristajući se sa svom kripošću ljube Boga (363)
toliko ćemo ga ljubiti jerbo nije moguće da volja naša koju stvar prigrli i ljubi ako ju prije razum ne poznade i njoj ne prikaže da je ljubavi dostojna (363)
Poznanje ovopomoći će nas da se užeže u srcu našemu ljubav (363)

Iz ove dragoprocine izvirati će puna i stalna ljubav, a ljubav po vlastitoj naravi svojoj uzrokovati će i probuditi jednu priveliku želju (365)
svaki vas poznade da ste sluge i ljubitelji Spasitelja (365)
imaš ništa ne manje još podobno i uzmožno za ljubiti srce (367)
ništa ne manje možeš Isukrsta iz srca ljubiti i s tim ćeš prije u poznanje njegovo doći jer premda se ljubav rađa i raste iz prihodna i prošastoga poznanja (369)
poznanje isto svoju također jakost od ljubavi uzima (369)
tko mudar i naučan nije, ništa ne manje ako uzljubi Boga, može mu većma ugoditi nego naučitelj najmudriji (369)
Može li tako srčano i užgano ljubiti Boga nenaučan i priprost (369)
ako li uzljubite Gospodina našega Isukrsta, možete veći prid Bogom biti (371)
na ljubav Sina Božjega pomoći u privesti mogu (371)
uzamši u ruke, licem bogoljubno veselim poljubivši, k prsam svojim pritisnu (373)
tako zaradi goruće ljubavi imenovan (373)
propelo s čestimi celovi iliti ljubljenjem zlamenovano (373)
molim te, prijatelju poljubljeni (377)
muku prigorku za ljubav našu podnešenu (379)
za ljubav njegovu ne ostavim se pokornoga i oštroga života (379)
poljubi propetoga Isukrsta (379)
unutra prigoruću ljubav razmišljamo (381)
ako se dva mila vrlo i srčano među sobom zaljube (381)
od vruće ljubavi rastopljena, jedno srce učiniti (381)
duša razumna, koja se je priužgano u Isukrsta zaljubila ili se želi zaljubiti, i ona će to isto zaželiti (381)
sakramenat od ljubavi (383)
blago svoje božanestveno od ljubavi Isukrst jest kanoti izlio (383)
O, ljubavi neizmirne, sjedinjuje se s nami Isukrst, ne samo po milosti i ljubavi (383)
Od takove ljubavi kako se ne bi ugrijalo srce naše, budući da je ljubav uzrok ljubavi? (383)
Istina je da ovoj gorućoj ljubavi i izvrsnu srca našega (383)
s Isukrstovom ljubavju užežen (387)
od bogoljubnosti izgled (387)
probuditi ljubav Božju (387)
priobratiti srce i ljubav Božju u njemu užeći? (387)
zrake od priužgane svoje ljubavi (389)
tako žestoka ljubav izlazi (389)
kao led srce smrznuto rastopiti i s ljubavju užeći (389)

od ovih ljubogorućih božanstvenih zraka (389)
od ovoga ljubavi ognja ugrijan bijaše serafin (391)
od velika bogoljubstva tako užežen bijaše (391)
Zato da se i mi od ljubavi Božje sasvim ugrijemo i užežemo (391)
O Bože, od ljubavi užeži me! (393)
bogoljubne duše (393)
moj Isuse priljubljeni (395)
goruće od ljubavi serafinske srce Bonaventure (395)
prid svojima očima vidjeti, poštovati i ljubiti (397)
plemenito srce, u koje se prisveta hoštija tako zaljubi (397)
zlamenja od ljubavi Gospodina Isukrsta (397)
nuto čuda ljubavi Isukrstove (399)
bogoljubna dušo kršćanska (401)
kadgoder ti srce zaželi i ljubav se probudi (403)
za obilatu ljubav Gospodina Isukrsta dobiti (403)
ljubav pravu probuditi (403)
s Isukrstom se po ljubavi sjediniti (407)
da mi onoj ljubavi, koju smo dužni ukazati, ni u najmanjoj stvari suprotiva ne učinimo (407)
vrh ljubavi njegove uzišao (409)
potpomoć za živiti izvrsno i Boga ljubiti (415)
Ljubav Božja, udilj bi se ne samo od Boga spomenula nego i ljubavju Božjom užegla (417)
u ljubavi Božjoj (419)
uzmložati u srcu našemu ljubav prama Gospodinu Isukrstu (421)
od prigoleme dužnosti naše, koju čovik ima, da ga ljubi (421)
sviju bogoljubioca jezik bio (421)
ljubavju Božjom gorući (421)
ne zaradi ljubavi Božje (423)
ovo je, rekoh, bio jezik bogoljubioca (423)
za ukazati ljubav i poštenje Gospodinu Bogu (425)
jezici, ne ljubavju Božjom nego ognjem paklenim ražareni (425)
iz srca takovoga čovika ljubav Božja iztiče (427)
Boga ljubiti kakav ima biti (429)
Isukrstu ugodimo i ljubav pram njemu probudimo (429)
ove riči upisane imadijaše: Potriba, korist, ljubav (429)

iskrnjega na ljubav probuđivati koja je prava i čista od ljubavi kripost (429)
Kripost nam ovu od razgovora duhovnoga na ljubav Božju probuđujuću potvrđuje (429)
od iste ljubavi naučena da se štijući najvećma ondi zabavlja gdi se od ljubavi ime nađe (431)
O Bože ljubavi moja, u komu prigorućemu od ljubavi uzdisanju čudnovate stvari podnosaše (431)
tilo od ljubavi umorno pitaše (431)
kanoti božanstvene ljubavi protivnika (431)
od ljubavi gorućnost (433)
čoviku vele bogoljubnomu (433)
razgovor ljubavju Božjom užežen (435)
koji su u ljubavi njegovoj zabavljeni (435)
Isukrsta srčeno i svesrdno ljubimo, ili najposlje odsele ljubiti odlučimo (435)
od onoga radi govorimo, što ljubimo, i što je u pameti i u srcu našemu (437)
poglavite u kriposti od ljubavi G. Isukrsta (437)
u broju ovih bogoljubilaca (437)
kraljica u ljubavi Marija pričista (437)
u ljubavi Isusovoj (437)
iskre ognjene ljubavi Božje (437)
priužganu i dragostivu ljubav prama Gospodinu (439)
ova ljubav u njemu također probudi (439)
bogoljubno poštuje (439)
ili drugu one ljubavi iskricu (439)
nikoje bogoljubne duše (439)
po njihovomu utočištu svršenu ljubav dostignu (439)
koja si sinka tvoga većma ljubila negoli svi katolici ljudi (439)
Isprosi nam ljubav Božju (439)
koji si priveliku ljubav prama Gospodinu nosio (441)
Isprosio si nam ljubav Božju (441)
pun ljubavi (441)
Isprosni nam ljubav Božju (441)
Isukrstu ljubav proglasio jesi (441)
Isprosi nam ljubav Božju (441)
srce Božjom ljubavju užeže (441)
Isprosi nam ljubav Božju (441)
ostudenivši u ljubavi Isukrstovoj (441)

stalan u Redu i ljubavi Božjoj ostade (443)
isprosi dar od ljubavi (443)
steći ljubav prama Gospodinu (443)
od ognja ljubavi Božje užgane (445)
plamenite od ljubavi strile (445)
kao napeta po ljubavi luka (445)
nije došao do potpune ljubavi (447)
punomu vruće ljubavi i unutarnjeg s Bogom sjedinjenja (447)
punomu vruće ljubavi uzdisanju (447)
Duha sam Svetoga, koji je ista ljubav, pritegnuo (447)
bogoljubnom dilu zabavljati (447)
bogoljubnoj jednoj duši (449)
Ljubiti ću te, Bože, jakosti moja (449)
od ljubavi Božje (451)
iz srca ljubavju Božjom ražarena (451)
Tko će nas rastaviti od ljubavi Božje? (453)
Ljubim te Gospodine, ali jerbo je malo, neka te ljubim većma (455)
Ah, kasno te poljubih, i stara i nova lipoto (455)
užeži me ljubavju tvojom (455)
zapovidaš mi, o Gospodine, da te ljubim (455)
Ljubav je moja propeta (455)
Ah, kako si me ljubio (455)
toliko želiš ljubav moju? (457)
nebo i zemlja vapiju mi da ljubim tebe (457)
Ljubi Gospodina Boga tvoga (457)
Ljubi Gospodina Boga (457)
pamet svoju k Bogu dizati i ljubav prema Bogu probuđivati (459)
probudi srce na začuđenje i ljubav Stvoritelja (459)
za bogoljubnost učinjeno ovo misto (459)
Ako ljubiš što je Bog učinio, mnogo većma imaš ljubiti njega koji je učinio (459)
oni koji ljube njega, po njih uzlaze k njemu (461)
Ja sam stvorenje brez ljubavi Božje (461)
potribno za steći svršenu ljubav Gospodina Isukrsta (461)
neka se odreče od samoga sebe, to jest od vlastite i samosvojne volje, vlastite ljubavi (461)
ne misli da će koju kripost, a navlastito ljubav Božju dobiti (463)

da Boga ne ljubimo kako dužni jesmo (463)
kripost od ljubavi Božje u srcu zasadimo (463)
tvoj poljubljeni Gospodin Isukrst (465)
jedan bogoljubac (467)
Tko križ ne ljubi, ni Isukrsta ne ljubi (469)
bogoljubni Thoma (469)
kripko Isusa ljubiti (469)
Trpiti i ljubiti, ljubiti i trpiti (469)
š njime se po ljubavi sjediniti (469)
vlastitu ljubav našu (471)
zadobiti ljubav Božju (471)
toliko većma Boga ljubimo (471)
užeći većma ljubav božanstvenu (471)
zanesen u duhu i ljubavi ne bi ni zime ućutio (473)
ništa ne manje ljubav ona božanstvena od ovoga (473)
užežen ognjem od ljubavi (477)
uplameni ognjem ljubavi Božje (477)
srce ljubavlju Božjom goraše (477)
koliko je ono pomoglo na ljubav Svetomu Mladiću (477)
on na zemlji Boga ljubljaše (479)
od ljubavi punosti uživa (479)
složenom od umrtvenja i ljubavi njegove (479)
razumiti imamo od ljubavi Božje i od ljubavi samosvojne iliti vlastite, znamo da ljubav Božja iliti nebeska nije diva, niti je ljubav samosvojna nakazan ili vila (481)
Naš anđelak, zato obljubi, kao anđeli neumrli, da dan i noć Boga ljubi (485)
kada ljubeć tako uzdiše (485)
soba srca ostudeni, od ljubavi Božje vruća (487)
Ah, nije tu smrtne rane, ne umira nego ljubi (493)
Kripi ljubav slabu mladost, ljubav vlada š njim u svemu (493)
duša je duše ljubav njemu (493)
Nebeska je ljubav bila, koja tamni mrak nadsiva (495)
I u srcu svomu ućuti, da imade Ljubav biti (495)
Što je Ljubav on sam znade koji ljubi (495)
vele blido lice ima, od ljubavi i to slidi, koji žešće ljube, njima vene lice i problidi (497)
da je strašna puti Diva, Ljubav prava, mile oči (497)

od Ljubavi dar je ovi služiti se š njim spomeni (497)
poljubivši dar, uzdahnu (499)
O Ljubavi, malo znana (499)
O Ljubavi! O Ljubavi! (501)
Jerbo Ljubav njega ostavi (501)
Gledajući to iz kuta Samosvojna Ljubav pade (505)
Nie Ljubav nego krije pod imenom ovim sebe (507)
Zlotvorice veće nije da te smakne, ljubi tebe (507)
udaraca od priljutih zvizde zveče, ječi soba (517)
jer čistoću od lilijanih, a od ruže ljubav ima (519)
i još siče, što propeta Ljubav podni promišljava (519)
Kad on ljutim bičem maše, većma ljubav probuđiva (519)
od ljubavi srce vruće (519)
I Nebeska Ljubav stiže (521)
Onda ću ti Mučenika od Ljubavi ime dati (527)
Kad mu Ljubav proročica, kako rekoh, kaza od svega (527)
I žestoka ljubav planu (529)
Boga ima, vidi i ljubi (529)
Ljubimo li mi Gospodina Isukrsta? (529)
ljubav prema Gospodinu Isukrstu (529)
zagrlimo i njega u srcu našemu, koje on toliko užgano želi, po ljubavi nastanimo (531)
Ljubimo ga, koji nas je od vuka ljubio do svrhe i ljubiti će kano sinove svoje (531)
nije odlučio Isukrsta ljubiti (531)
Ako tko ne ljubi Gospodina Isukrsta, neka je proklet (531)
što je pravo i istinito ljubiti njega (531)
Ako me ljubite, opslužite moje zapovidi (533)
pribivat ćete u ljubavi mojoj (533)
pribivao u ljubavi njegovoj (533)
zapovid moja da se ljubite među sobom (533)
prava ljubav prema Gospodinu Isukrstu (533)
da ga ljubimo sa svim srcem (533)
da u ljubavi njegovoj i zaradi nje u pravu, čistu i svesrdnu ljubav iskrnjemu našemu (533)
ne more pravo ljubit mene (535)
ako li ti po ljubavi uspribivaš u njemu (535)
Isukrsta samo oni ljube od kojih Duh Božji svidočanstvo izvodi (537)

O moj priljubljeni Isuse (537)
pravih prijatelja i ljubitelja imaš (537)
dilom i istinom ljube (537)
Ljubiš li ti Gospodina Isukrsta? (537)
Ljubim, kako ne bi ljubio? (537)
Ljubim i ljubim iz sveg srca (537)
Jer tko ne bi ljubio njega, koji nas tako virno i stalno do prigorke na križu smrti ljubljaše? (537)
dilovanje i poljubljenje ovoga svita (537)
nego da je ljubav njihova jedna laž očita (537)
koliko su daleko od prave ljubavi prama Bogu (537)
priužgani oni bogoljubitelj (539)
sama ljubav razlučuje sinove Božje (539)
Isukrsta ne ljubi (539)
još nisi do sada ljubio pravo (539)
Jao onomu vrimenu u koje nisam ljubio, o stara i nova lipoto (539)
Ljubit ću tebe Gospodine (539)
da je i u kasnije vrime ljubav veoma kriposna (539)
rastaviti se od ljubavi Isukrstove (541)
Znadem što je, o ljubavi! (543)
Probuđuješ ljubav moju (543)
Ljubav tvoja ište i nađe (543)
Ljubav tebe vrže na to (543)
Ljubav u tu tisnost spravi (543)
Ljubav sveza s povojima (545)
Ljubav ti je to prostrla (545)
O ljubavi, o čudesa, o Isuse, što ti vratih? (545)
druga diva po imenu Ljubav Božja (545)
od različitih kriposti dila, navlastito vire, ufanja, poniženstva i ljubavi (547)
svojim zrakami Ljubav ne pokripi (549)
srce moje kamen da ga razbit tvoj ljubljeni nit mogaše užgat plamen (549)
Ljubav reče da ledeno (549)
Ljubav reče (549)
dok ne, ne tebe obljubih (549)
mrtva ljubav, mrtva duša (551)

srce ognjeno i goruće i u srcu ljubav živa (551)
o da se srce moje od ljubavi sve rastopi (551)
Kad me pako Ljubav gleda (553)
ćutim, srce ljubi, žali (553)
suze ognjene ljubav liva (553)
poljubljenomu malomu Isusu prikaza (553)
diva Ljubav užeže (553)
Moja ljubav, plamen mili (553)
ljubit te i ljubeći umrt želim (555)
priljubljeni moj Isuse (555)
O ljubavi čudna dara (555)
O ljubavi, dosta, dosta (555)
da te ljubi, da te uživa (555)
po smrti da te u vik ljubit mogu (557)
ah, ljubavi, kako gorim (557)
ljubit ću te (557)
svrha ljubioca (557)
smrt u sebi strašna i žalosna, ovdi je ljubežljiva i radosna jerbo je smrt od ljubavi (559)
Da se Urban po ljubavi priporodi, gdi se Isus iz ljubavi rodi (563)
u prilici čovičanskoj žive, Milosrđe i Ljubav (563)
milosrđe njega čeka da se vrati, a ljubav da ga užeže i priobrati (536)
rastopljeno ljubav užeže (563)
ugodan Isusu plamen ljubljeni (565)
Ljubav ga životom rastavi (565)
Ljubav ga životom sastavi (565)
ovo je ljubioca svrha (565)
kruna svidoči, ljubav zarad svoje vridnosti (567)
od moći naravne ljubav svršena (567)
za ljubav Gospodina Isukrsta (569)
od prisvete ljubavi tvoje (569)
tebe u svakome stvorenju ljubim (569)
s pričistom ljubavju u tebe se sama zaljubim, tebe sama vazda i svesrdno grlim, ljubim i milujem (569)
priljubeznivi Isuse (569)
većma od ljubavi ranjeno srce tvoje (569)

žestokim ljubavi tvoje plamenom (569)
sa svom željom mojom i potpunom voljom ljubim (569)
od ljubavi čeznem i umiram (571)
s ljubavju srca zagrli duša moja (571)
kada će me tako ljubav s tobom sastaviti (571)
ti privirni duša Ljuboželjniče, koji me ljubljaše (571)
daj mi također da te ljubim, ali da te potpuno i svesrdno ljubim, da isto samoga tebe ljubim i da mi od tvoje prama tebi ljubavi i omrznu sve stvari svita ovoga (571)
da te ne ljubi vlastito stvorenje tvoje (571)
zašto te ne bi ljubila duša moja, srdašce ljubavi moje (571)
udari strilom ljubavi tvoje (571)
na moguću i prigoruću ljubav tvoju (573)
Ljubitelju moj (573)
o Bože od ljubavi i srca naših (573)
među sobom ljube i miluju (573)
još ne ljubim tebe? Ah nemoj ljubitelju moj (573)
čestit bio da te svesrdno ljubim (573)
po razlogu da te ljubim (573)
od ljubavi prama tebi venem (573)
u tvojoj ljubavi tonem (573)
budući se do sada odvratio od tebe i u ljubavi tvojoj ostudenio (573)
od plamena ljubavi tvoje (575)
oganj ljubavi tvoje (575)
O Isuse ljubitelju vele virni (575)
kako te želi ljubiti nesmirno (575)
svim srcem mojim ljubiti (575)
u ljubavi tvojoj neganut (575)
u prižestokomu ljubavi tvoje plamenu (575)
za isprositi ljubav Božju (575)
od neizmirne božanstvene ljubavi tvoje (575)
zavezajom božanstvene ljubavi tvoje (575)
da te ljubimo sa svim srcem (577)
ljubeznivu zapovid (577)
umrtvi svu vlastitu i samosvojnu ljubav (577)
učini da te mi sama ljubimo (577)

6. IZVORI I LITERATURA

Hrvatski biografski leksikon, svezak 7 Kam – Ko, 2009., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.

Kanižlić, Antun, 2010., *Primogući i srce nadvladajući uzroci*, Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek.

Kravar, Zoran, 1992., "Barok u staroj slavonskoj književnosti", u: *Revija*, br. 3/4/5/6, Matica hrvatska Osijek, Osijek.

Opća i nacionalna enciklopedija, svezak 10 Je – Ki, 2006., Pro leksis d. o. o., Večernji list d. d., Zagreb.

Šundalić, Zlata, 2003., *Studenac nebeski*, Književni krug, Split.

Šundalić, Zlata i suradnici, 2010., "Ljubiti Ljubav ili pripomenak uz Kanižlićev molitvenik", pogovor u: Kanižlić, Antun, 2010., *Primogući i srce nadvladajući uzroci*, Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek.

Šundalić, Zlata i suradnici, 2013., "Ljubiti saverijanskom ljubavlju ili pogovorno o molitveniku Antuna Kanižlića *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije* iz 1759. godine", pogovor u: Kanižlić, Antun, 2013., *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije*, Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek.

The Motive of Love and Hate in Prayer Book *Primogući i srce nadvladajući uzroci* by Antun Kanižlić

Summary

This paper discusses the motives of love and hatred in the prayer book "The most able and heart overpowering causes" of the Jesuit Antun Kanižlić. The first part is focused on his biography and bibliography, as well on the features of his literary opus. It finishes with the features of the mentioned prayer book, which is presented on several levels. The second part is the research about the mentioned motives which are presented in the form of quotations in the chapter with the attachments at the end of the paper.

***Keywords**: Antun Kanižlić, the prayer book,* The most able and heart overpowering causes, *love hatred*

Darija Skokić

Monika Pejičić*

821.161.1.09 Turgenev, I. S.

Josip Kozarac i I. S. Turgenjev

Josip Kozarac (1858.–1906.) jedan je od najistaknutijih hrvatskih realističkih književnika. Stvarajući u poetici realizma i kronološki pripadajući tomu razdoblju, bio je, među ostalim, pod utjecajem velikoga ruskog književnika Ivana Sergejeviča Turgenjeva (1818.–1883.). O svome odnosu prema djelu velikog ruskoga književnika progovara i sâm Kozarac u *Autobiografiji*.

Temeljni je cilj rada, čitajući književne predloške (*Lovčeve zapise* i *Očeve i djecu* Ivana Sergejeviča Turgenjeva te *Slavonsku šumu* i *Mrtve kapitale* Josipa Kozarca) analizirati koje su ideje, strujanja i strategije u Turgenjevljevim djelima utjecale na Kozarčevo stvaralaštvo te kako ih je slavonski književnik prihvaćao, odnosno transponirao u svoje književno djelo.

Ključne riječi: Josip Kozarac, Ivan Sergejevič Turgenjev, književni utjecaji, ekonomske ideje, suvišni čovjek

1. Uvod

U ovome radu riječ je o utjecaju Ivana Sergejeviča Turgenjeva na književno stvaralaštvo Josipa Kozarca.

Kako bismo objasnili književne veze između toga velikana ruske književnosti i našega Kozarca, nužno je njihovo djelovanje smjestiti u odgovarajući kontekst, kako kronološki i poetički, tako i prostorni. Stoga ćemo krenuti od poetičkih odrednica realizma, razdoblja u kojem su autori stvarali. Potom ćemo predstaviti književno stvaralaštvo obojice autora, reći nešto o specifičnostima prostora o kojem autori pišu i, napokon, dovesti u vezu konkretne književne tekstove, pri čemu ćemo se ograničiti na navedene romane i novele. Na tekstovima ćemo pokazati na koji je način Turgenjev

* Monika Pejičić, magistra edukacije hrvatskog jezika i književnosti, OŠ "Orašje" u Orašju, Bosna i Hercegovina. Svoj rad je izložila na petim Danima Josipa Kozarca u Lipovljanima kao studentica I. godine Diplomskoga jednopredmetnoga studija Hrvatskog jezika i književnosti, 17. ožujka 2017. Rad je napisan pod mentorstvom izv. prof. dr. sc. Marice Liović. Adresa e-pošte: monikapejicic@gmail.com.

utjecao na Kozarca, a u čemu se hrvatski pisac udaljio od ideja i strategija velikana ruske književnosti. Usporedit ćemo ekonomske situacije u prostorima opisanim u tekstovima i pokazati rješenja ekonomskih problema predloženih u njima. Analizirat ćemo likove koji su nositelji temeljnih ideja te ih komparirati.

Na taj način potvrdit ćemo da je Kozarac, što on i sâm navodi u *Autobiografiji*, čitao Turgenjeva, bio nadahnut njegovim idejama, kritički se osvrtao na njegova djela, preuzimajući samo one gospodarstvene i druge ideje koje su bile realne i u slavonskim prilikama toga vremena.

2. Realizam kao okvir Turgenjevljeva i Kozarčeva stvaralaštva

Prema Solaru, realizam je epoha sklona opisivanju stvarnosti "kakva ona jest", epoha koja od književnosti zahtijeva omogućavanje određenih spoznaja, odnosno književnost "mora biti manje ili više kritička spoznaja problematike društvenog života". (Solar, 2003: 223, 224) Također, za književna djela nastala u realizmu karakteristično je to što su im teme obično preuzete iz svakidašnjega života, a to opet zahtijeva junake, odnosno književne likove koji su tipični predstavnici svojega vremena, obične i male ljude koji najbolje reprezentiraju društveno stanje svoga vremena jer je krajnji cilj realističkih proznih djela dati uvjerljivu panoramsku sliku društva onoga vremena koje se u djelu opisuje, odnosno dati vremenski presjek jedne šire društvene zajednice.

Zdenko Škreb kaže da ako želimo poetiku realizma definirati vrlo sažeto, "reći ćemo da se on vraća zahtjevu koji je 18. stoljeće postavilo umjetnostima i književnosti, tj. da treba da prikažu svagdašnji život" i dodaje da je građanska klasa "postala svjesna svoga značenja u društvu" i zato uvodi u realističku poetiku "kao osnovni pojam pojam istine". (Škreb, 1983: 705, 706) Također, ono što je za realizam, uz istinu, iznimno bitno jesu objektivnost i uvjerljivost. Da bi se postiglo povjerenje čitatelja ili, bolje rečeno, uvjerenje čitatelja da je ono što čitaju istina, bio je nužan objektivni pripovjedač, pripovjedač koji je siguran u ono o čemu govori.

Sve prethodno rečeno odnosi se na poetičke odrednice realizma, razdoblja u kojem su djelovali i stvarali Turgenjev i Kozarac. Međutim, kako oni pripadaju različitim nacionalnim književnostima, prostor i društvo koje oni opisuju nisu identični, ali su usporedivi. Tako, Josip Badalić (1972: 294) ističe da su naša područja s tadašnjom Rusijom čvrsto povezana "srodnom socijalno-ekonomskom osnovicom". Turgenjev je živio u feudalnoj Rusiji, odnosno u Rusiji u kojoj je, prema Badaliću (1972: 293), "feudalizam u agoniji" pa je tako u njegovim romanima "najčešća tematika odnos europski obrazovanih intelektualaca prema zaostalom feudalizmu njihove zemlje, kao i s time često povezan sukob generacija". (Solar, 2003: 239) S druge strane, slavonski

prostor opisan u Kozarčevim djelima seoski je prostor u vremenu intenzivnog raspadanja obiteljskih zadruga, a da još nije bio inauguriran novi gospodarski smjer koji bi seljacima omogućio ekonomski prosperitet. Kako su zahtjevi realističke poetike uključivali prikazivanje stvarnih društvenih prilika, sve specifičnosti prostora koji je bio model opisa našim autorima našle su odjeka u njihovim djelima.

3. Književno stvaralaštvo Josipa Kozarca

Josip Kozarac svoje je književno stvaralaštvo, poput brojnih drugih književnika, započeo pisanjem poezije. Prve njegove pjesme objavljene su 1875. u *Hrvatskoj lipi* koju su uređivali Vjekoslav Klaić i Dragutin Jagić koji su u tim je pjesmama zapazili pjesnički dar, ali mu ipak preporučuju pisanje proze. Te iste 1875. Kozarac je poslao desetak pjesama i jednu pripovijest u *Vienac* koji je uređivao August Šenoa. Šenoa mu je odgovorio sljedeće:

> "Da je u vas dara, ne ima sumnje. Ali budite svoji. Ne prepisujte cvieća, zviezda, vjetrića i lahorića iz tuđih pjesama već iz naravi. Ne budite suviše idilični."[1]

Upravo Šenoina recenzija njegovih djela, odnosno temeljni naputak slavonskome književniku ("kopirajte narav a ne knjige") ostavili su snažan dojam na Kozarca. U konačnici, i suvremena književna znanost usuglašena je da je Kozarčev književni rad "obilježen karakterističnim dualizmom, stalnom borbom dvaju principa: lirskoga i epskoga, afekta i *ratia*, duhovnoga i tjelesnoga, srca i uma". (Nemec, 2006: 25) Takav je dualizam, važno je istaknuti, književna znanost detektirala i u stvaralaštvu Ivana Sergejeviča Turgenjeva.

Josip Kozarac nije skrivao svoje književne uzore, a jedan od onih koji je snažno utjecao na njegovo književno pismo i veliki je ruski pripovjedač o čemu je i sâm pisao, kako smo već napomenuli, u *Autobiografiji:*

> "Da mi je, dok sam stvarao i pisao te moje pripovijesti, pred očima lebdio Turgenjev, onaj ljupki, bogoduhi aristokrata med umjetnicima, to Ti je već davno poznato. Tko iole ima iskru umjetničkoga čuvstva u sebi, pa pročita i shvati onu divnu harmoniju, koja vlada u svijetu njegovih novela, taj mu se ne može oteti." (*Autobiografija*, 1997: 404)

Brojni su se književni znanstvenici referirali na odnose uzora i utjecaja. Tako Josip Badalić kaže da je Turgenjev najviše od svih realističkih pisaca, čak više i od Tolstoja i Dostojevskoga, utjecao ne samo na Kozarca, nego na brojne hrvatskih književnika koji djeluju 80-ih godina 19. stoljeća.[2]

1 Usp. Krešimir Nemec, *Putovi pored znakova*, Ljevak, Zagreb, 2006., str. 25.

2 Usp. Josip Badalić, *Rusko-hrvatske književne studije*, Liber, Zagreb, 1972., str. 289.

O utjecaju Turgenjeva na hrvatske realiste slično govori Aleksandar Flaker. Međutim, on ističe da su hrvatski književnici 20. stoljeća pripadali nešto drukčijemu socijalnom okruženju u odnosu na Turgenjeva, dodajući da su oni tako ne samo "preuzimali od Turgenjeva osobine svoga stila, već su mu se morali ujedno i suprotstavljati, razvijajući tako specifične crte hrvatske realističke proze". (Flaker, 1965: 98) Oni su se tako u svojim djelima bavili problemima i pitanjima što su, kako to kaže Zlatko Crnković (2012: 354), "nicala iz hrvatske stvarnosti njihova vremena".

Josip Kozarac okušao se i u dramskome izrazu (napisao je šest dramskih tekstova[3]), no i onodobna i suvremena kritika postigle su konsenzus: najveći doprinos našoj književnosti Kozarac je dao svojim proznim djelima, prije svega novelistikom, a onda i svojim romanima. S obzirom na naš predmet rada, važno je naglasiti da se upravo u njegovoj prozi najbolje ogleda utjecaj ruskoga realizma i Turgenjeva.

Krešimir Nemec (2006: 35) kaže da je čitanje Turgenjeva Kozarcu donijelo "bitan umjetnički impuls i poetički zaokret" i da on Turgenjevu duguje "osjećaj za atmosferu, lirski ugođaj, specifičan način tematizacije prirode i pejzaža, način koncipiranja nekih likova, osobito žena i suvišnih ljudi". Na Kozarca su zapravo najviše utjecali najsnažniji i najvrjedniji elementi Turgenjevljeva stvaralaštva, elementi koji ga svrstavaju u velikane realističke proze. Naime, Turgenjev je pisac u čijim djelima realizam najviše dolazi do izražaja u gradnji karaktera i u vjernim opisima. Tako Zlatko Crnković (2012: 348) kaže kako je neosporno "da su njega kao pripovjedača ponajviše zanimali portret i pejzaž". Uvjerljivo fizički i psihološki prikazani likovi i zanimljivi opisi, katkada objektivni, snažni i vjerodostojni, katkada blagi i lirski intonirani, uočljivi su jednako u romanu *Očevi i djeca* kao i u *Lovčevim zapisima*.

4. Utjecaj I. S. Turgenjeva na Josipa Kozarca – usporedno čitanje

Premda se u literaturi Kozarac često povezuje s Turgenjevim preko lika tzv. suvišnoga čovjeka, to nipošto nije jedina moguća usporedba dvojice autora.[4] Tako je utjecaj Turgenjevljevih *Lovčevih zapisa* moguće uočiti u gotovo svim Kozarčevim novelama, a i u *Mrtvim kapitalima* vidljive su brojne turgenjevske ideje i postupci.

3 O dramskome radu Josipa Kozarca pisao je, među ostalim, Dionizije Švagelj u radu *Dramski rad Josipa Kozarca*, Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Dani Hvarskog kazališta, Hvar – Split, Vol. 6, br. 1, 1979., str. 265.–284. U istome tekstu vidjeti i o preradbama Kozarčevih tekstova za druge medije.

4 Usp. Aleksandar Flaker, *Književne poredbe*, Naprijed, Zagreb, 1968., str. 140.–150.

U romanu *Očevi i djeca* Ivana Sergejeviča Turgenjeva imamo sukobljene dvije struje, odnosno opisan je "sukob između starog i mladog naraštaja, ali isto tako sukob između liberala (...) i demokrata-prosvjetitelja". (Crnković, 2012: 347)

Sukob novoga i staroga naraštaja sugerira nam već naslov djela. Tako Bazarov za Nikolaja Petroviča kaže da je on *zaostao čovjek* i da je *njegovo vrijeme prošlo* zato što on čita Puškina. (*Očevi i djeca*, 1990: 61) Međutim, mladi naraštaj, koji predstavljaju Arkadije Nikolajič Kirsanov i Jevgenije Vasiljič Bazarov, nositelj je ideje nihilizma koja je u to vrijeme prodirala u feudalnu Rusiju. Kako je Bazarov, osim nihilizma, zastupao ideju liberalizma, odnosno prezirao je klasne podjele u ruskome društvu, a mladi prijatelj Arkadije ga je slijedio, došli su u sukob sa starim naraštajem, odnosno s Nikolajem i Pavlom Petrovičem. Premda je Turgenjev, koji je podrijetlom plemić, zastupao ideju liberalizma jer je bio "svjedok mukotrpna života kmetova, pa je zarana zamrzio kmetstvo i gospodsku samovolju", u romanu *Očevi i djeca* po završetku vidimo da je ponovno isplivao već spomenuti dualizam, kolebanje između razuma i srca. Tako pozitivni ishod u romanu nisu doživjeli ni ekstremni liberal, ni nihilist Bazarov, ni apsolutni konzervativac Pavle Petrovič, nego Nikolaj i Arkadije, otac i sin, koji su uspjeli pronaći mjeru, odnosno ravnotežu između misli i osjećaja.

Sukob stare i nove generacije prikazuje i Kozarac u svome romanu *Mrtvi kapitali*, ali ga on prikazuje u drukčijim socijalnim prilikama, odnosno prilagođava ga slavonskoj, uglavnom seoskoj sredini.

U vezi s *Mrtvim kapitalima*, Kozarac je izjavio sljedeće:

> "Iznesavši tako nekoliko sličica iz slavonskoga seljačtva, pošao sam u *Mrtvim kapitalima* i *Među svjetlom i tminom* med našu inteligenciju i poluinteligenciju. Temelj je tim dvjema pripovijestima s jedne strane: plod izučavanja nacionalne ekonomije, a s druge strane, zbiljske gospodarstvene i socijalno-političke prilike." (*Autobiografija*, 1997: 405)

Na sličan način na koji Turgenjev provlači ideju nihilizma i još više liberalizma u romanu *Očevi i djeca*, Kozarac u svojim *Mrtvim kapitalima* iznosi ekonomske postavke Adama Smitha, opisane u njegovoj knjizi *Bogatstvo naroda*. Tako Emil Štampar (1950: 9) kaže:

> "Kozarac se oduševio Smithovim načelima, da je rad mjerilo vrijednosti i izvor bogatstva naroda; da je zemljoradnja za državu najvredniji ekonomski sektor i da redoslijed razvoja mora poći od podizanja zemljoradne produktivnosti k jačanju industrije, a onda trgovine."

Osim Smithovim idejama i poljoprivredom, u romanu se vidi oduševljenje tehnološkim napretkom i radom uopće. Štampar (1950: 24) tvrdi da je taj roman ilustracija parole "sluga svoje zemlje".

Krešimir Nemec (2006: 31) kaže da je kao "fikcionalnog zastupnika svojih teza Kozarac odabrao ekonoma Vlatka Lešića". Vlatko Lešić predstavlja čovjeka koji ide u korak s vremenom, čovjeka koji razumije važnost praktičnoga rada i suvišnost nagomilanih činovnika i prazne birokracije. Stoga on, odgovarajući gospođi Matković na pitanje zašto se bavi gospodarstvom, kaže sljedeće:

> (...) *kad me već tjerate na odgovor, moram vam reći, da me je na to ponukala ona ogromna množina mrtvoga kapitala, koji se nalazi u našoj zemlji, a mi taj mrtvi kapital još povećavamo, jer smo s jedne strane svi nasrnuli glodati golu kost, a s druge strane preveć smo komodni da zasučemo rukave, da se upremo i izvučemo blago iz naše zemlje.* (*Mrtvi kapitali*, 1997: 306)

Pod frazom *nasrnuli glodati golu kost* krije se značenje koje bismo mogli zamijeniti sintagmom "nagurati se" u beskorisne činovničke urede, značenje koje Lešić iznosi u nastavku svojega odgovora gospođi Matković:

> (...) *ipak ih na stotine danomice hrli tamo gore, smatrajući onaj tiesni život, ono glodanje gole kosti jedino dostojnom eksistencijom (...) Među onima gore razumievam ja onaj razred našega družtva, koji živi od puke suhe krajcare, koja mu se mjesečno odbroji za onaj težki, neproduktivni rad, koji se godimice slaže u kancelarijske akte, da ga tamo moljci grizu.* (*Mrtvi kapitali*, 1997: 307)

Osim sukoba malograđanskih svjetonazora gospođe Matković, gospođe Vuković, Nele i Neumayera sa suvremenim idealima Vlatka Lešića, jasno je uočljiv i sukob gradske i seoske sredine.

Nemec (2006: 30) za *Mrtve kapitale* kaže da su "literarna studija i nacrt nove gospodarske obnove koja se temelji na kultu rada", ali i na kultu štedljivosti jer se u djelu u nekoliko navrata promiče ideja o štetnosti luksuza i razbacivanja. Tako se za Luju i Nelu kaže da su *puno od one ponosne i razsipne krvi od matere upili*. (*Mrtvi kapitali*, 1997: 298) Lešić pak u drugoj prilici kaže kako *sav današnji luksus nije ništa drugo nego imitacija, težnja za približavanjem prvobitnoj prirodi, – ali za skup novac*. (*Mrtvi kapitali*, 1997: 306) Za takvu je Nelinu rasipnost, ali i sve njezine loše navike gospodin Matković krivio gradski odgoj koji je, prema njegovu mišljenju, poticao *razmaženost i lažan značaj* i *koji je mladu ženu nadahnjivao idejama za vanjski sjaj, za nerad*. (*Mrtvi kapitali*, 1997: 299) Nasuprot tomu, seoska je sredina idealizirana i prikazana kao ona koja potiče razvoj zdravoga duha i pozitivnih razmišljanja.

U *Mrtvim kapitalima* uočljiva je snažna polarizacija likova na one koji zastupaju tezu da je rad jedini način napretka, a koji su pristalice Lešićevih ideja o poljoprivredi kao najvažnijoj gospodarskoj grani i na one koji cijene isključivo građanski sloj i činovničko zanimanje. Upravo je taj postupak, odnosno postupak polarizacije likova na odvojene "tabore" među kojima se konstantno odvija rasprava, uočljiv i u Turge-

njevljevu romanu *Očevi i djeca*. Razlika je, naravno, u predmetu rasprave jer on ovisi o socijalnim prilikama oslikanima u samim djelima. Tako se rasprave u Turgenjevljevu romanu, kako smo to već i naglasili, vode između liberala i konzervativaca, odnosno između čovjeka koji poput Kozarčeva Lešića svoje svjetonazore izgrađuje na tada aktualnim idejama prirodnih znanosti koje se vrlo brzo razvijaju, te aristokrata, koji žele zadržati praznu formu, dostojanstvo i ponos te očuvati klasni poredak u tadašnjoj Rusiji.

Nemec (2006: 31) kaže da su *Mrtvi kapitali* tipičan roman s tezom. Lešić je pak onaj koji tu tezu iznosi i provodi. U tome smislu on odgovara Bazarovu iz Turgenjevljeva romana. Međutim, Bazarov se od Lešića znatno razlikuje. On djelomice pripada tipu tzv. suvišnog čovjeka jer svoje izvanredne sposobnosti, unatoč stvarnome trudu i, za takva čovjeka pomalo netipičnoj živosti i fizičkoj aktivnosti, nikada nije uspio realizirati i produktivno iskoristiti. U tome smislu Bazarovu je bliži Lujo Matković za koga Nemec (2006: 31) kaže da je "tipičan lik dekadenta i pasivnog suvišnog čovjeka turgenjevljevskog tipa". Međutim, ono što povezuje Bazarova i Lešića jest već spominjani interes za prirodne znanosti i praktičnu primjenu stečenih znanja, odnosno pozitivistička uvjerenja, ali opet s razlikom u tome što Lešić nije nihilist, ne negira općeljudske vrijednosti kao što je primjerice ljubav, ne negira čak ni tradiciju. Lešić je na kraju romana ispunio sve svoje zamisli, afirmirao se zajedno s osnovnom tezom romana, tezom koja ekonomski prosperitet Slavonije vidi u tehnološki naprednoj poljoprivredi. Bazarov je, zajedno s tezom nihilističkoga pokreta, na koji se prema Josipu Badaliću (1972: 297) Turgenjev u tome romanu oborio, potvrdio svoju "suvišnost" i uvrstio se među tipove likova koji su "bespomoćni jer ne umiju da stvore ma kakvu stvarnu odluku, a još manje da je izvrše vlastitim radom do kraja". (Badalić, 1972: 299) On je tako, kako to kaže Aleksandar Flaker (1965: 63), samom "fabulom opovrgnut", na isti način na koji je Kozarčev Lešić fabulom potvrđen. Međutim, Lešić je, osim Darwinom i ekonomskim problemima, zanesen i "Rousseauovim idealom povratka prirodi i zemlji", što je Kozarčevo stalno mjesto zanimanja. (Nemec, 2006: 31)

Upravo je priroda u središtu pozornosti *Šume i stepe*, jedne od priča iz Turgenjevljevih *Lovčevih zapisa*. Nemec (2006: 36) kaže da Kozarčeva *Slavonska šuma* "ima uzor u Turgenjevljevoj *Šumi i stepi*", a Ivo Frangeš (1975: 422) je uočio da je Kozarčeva novela dijelom turgenjevska pjesma u prozi, a dijelom ekonomski traktat o pravilnoj eksploataciji narodnoga blaga.

Tako se u *Slavonskoj šumi* podjednako smjenjuju pejzažne slike, osjećaj sklada koji priroda donosi čovjeku i pripovjedačev kritički stav ili čak ukor zbog nasilne eksploatacije slavonskoga prirodnog bogatstva i ljepote. Izneseni su argumenti zbog kojih Katica Čorkalo (2003: 52) naziva Kozarca *slavonskim Turgenjevim*.

U *Lovčevim zapisima* prikazane su sličice iz života ruskoga seljaka, njegovi problemi, nadanja, vjerovanja i tradicija, a u posljednjoj noveli Šuma i stepa "objektivnost ustupa mjesto slikovitosti". (Marin-Garac, 2012: 358) Kozarčeva *Slavonska šuma* objedinjuje sve to. Ona je krik ispušten za hrasticima koji nestaju zbog nebrige slavonskoga seljaka, ona predstavlja kritiku ekonomskoga uređenja u Slavoniji, a istodobno je himna prirodi i ljepoti.

Osim opisa krajolika i ljepote slavonske šume, u istoimenoj je pripovijetci uočljiv i naglasak na važnosti šume za Slavonce. U vezi s tim, Kozarac je napisao sljedeće:

> *Slavonac ljubi tu svoju hrastovu šumu nada sve; on je u njoj kao u svojoj kući* (...) *On je postao kukavica i siromah, odkako mu zabraniše i zatvoriše šumu: jer ona mu svojom pašom odgajala volove, svojim žirom hranila krmke, svojim liesom dizala kuće i ograde, svojim ši*škom kitila djevojke zlatom i svilom, ona kao ogroman štit čuvala mu usjeve od bure i sjevera... (*Slavonska šuma*, 1997: 72)

Dakle, šuma je Slavoncu bila glavni izvor prihoda, najvažnije gospodarsko uporište. Međutim, on se za svoju šumu nije znao dobro brinuti i dopustio je da je eksploatiraju stranci *sa svih krajeva Europe*. (*Slavonska šuma*, 1997: 78) Unatoč tomu, šuma je zadržala sve čari i nadživjela je mnoge generacije. Uza svu ekonomsku iskoristivost šuma pruža Slavoncu još nešto. Pruža mu osjećaj mira, zadovoljstva i mogućnost transcendencije:

> *Kad god prođem tom šumom, i na moju dušu pada onaj čarobni i tajni mir, koji ipak govori u sto jezika i priča mi tisuć strahota i ljepota, da srce prestaje u mene kucati, a u duši osjećam, da sam za korak bliži onomu velikomu biću, komu uzalud ljudski duh čezne u trag ući...* (*Slavonska šuma*, 1997: 74)

Turgenjevljevi *Lovčevi zapisi* također "pokazuju da je priroda tješiteljica, inspiracija i utočište mnogih, ali ujedno i ishodište i uporište" i to se djelo smatra "modelom europske seoske novele". (Marin-Garac, 2012: 358) Kako je u *Lovčevim zapisima* fabula zanemariva, a naglasak je na karakterima, pozornost je u tome djelu usmjerena na suprotstavljene prikaze likova seljaka i likova plemića, kao uostalom i u romanu *Očevi i djeca*. Flaker (1965: 77) kaže da je većina novela u *Lovčevim zapisima* izrađena na parnim karakterima, o čemu svjedoče već naslovi tih novela. Tako je u noveli *Tvor i Kalinič* Turgenjev opisao dva tipa ruskih seljaka, jedan i dalje čvrsto vezan uz feudalizam, a drugi već slobodan, ali bez vlastitih ideja kako bi se potpuno odvojio od vlastelina. Dio osobina tih seljaka, poput naivnosti i prostodušnosti, uočljiv je i u Kozarčevih Slavonaca, bilo u romanu *Mrtvi kapitali*, bilo u njegovim novelama. Dakle, postupak je oblikovanja likova u dvojice autora vrlo sličan i u tom smislu Turgenjevljev je utjecaj na Kozarca jasan, s bitnom karakteristikom: Kozarac nije Turgenjeva nekritički preuzimao, nego je riječ o postupcima koji se, s obzirom na intencije i

potpunu usidrenost u hrvatsko tlo i hrvatskoga čovjeka, mogu smatrati inventivnima i kreativnima.

5. Zaključak

U ovome radu, ograničavajući se na izabrane tekstove, doveli smo u vezu Josipa Kozarca i Ivana Sergejeviča Turgenjeva, odnosno pokazali smo na koji je način slavni Rus utjecao na Kozarčevo književno stvaralaštvo.

O književnoj vezi između dvojice velikih književnika (veličinu Turgenjeva, dakako, motrimo na razini svjetske književnosti) progovorili su brojni autori. U literaturi se tako često govori o velikom utjecaju koji je Turgenjev imao na većinu hrvatskih književnika, ali i čitatelja u drugoj polovici 19. stoljeća. Kada govorimo o Kozarcu, najčešće se Turgenjevljev utjecaj vidio u liku tzv. suvišnoga čovjeka. Međutim, kako je to u ovome radu pokazano, to nije jedina veza između dvojice autora. Kozarac je tako od Turgenjeva preuzeo brojne postupke, poput načina oblikovanja likova, gradnje fabule romana koja se temelji na sukobu među skupinama likova, uvjerljivih i snažnih opisa, permanentnih dualizama, odnosno kolebanja između lirskoga i epskoga, između srca i razuma. Kozarčeva je *Slavonska šuma* za uzor imala Turgenjevljevu *Šumu i stepu.* Međutim, djelomice se odmaknula od nje jer, osim lirskih opisa, njome Kozarac naglašava i ekonomsku važnost i ovisnost Slavonaca o šumi.

S obzirom na to da je Turgenjev snažno utjecao na Kozarca, a u njegovim je djelima naglasak na karakterima i slikama, a ne na fabuli, sličnu nefabularnost možemo uočiti i u Kozarčevim novelama u kojima su likovi relevantniji od fabule. U romanu je fabula ipak naglašenija, a kako smo to već napomenuli, temelji se na sukobu među skupinama likova i na određenoj tezi koju roman treba potvrditi ili opovrgnuti.

Nakraju, kako smo to već nekoliko puta ustvrdili referirajući se ponajprije na Kozarčevu *Autobiografiju*, Turgenjev je "stalno mjesto čitanja" djela slavonskoga književnika, ali, i to smo već istaknuli kao i brojni istraživači Kozarčeva lika i djela, hrvatski je pisac svoju fascinaciju velikim ruskim književnikom oplodio dajući tim idejama (koje su, uostalom, determinirane društveno-povijesnim okvirom) slavonsko ruho, unoseći u njih boje i mirise slavonske ravnice, odnosno hrvatske stvarnosti, (najčešće) u drugoj polovini 19. stoljeća.

Literatura i izvori

Badalić, Josip, *Rusko-hrvatske književne studije*, Liber, Zagreb, 1972.

Crnković, Zlatko, *Biografija*, u knjizi: *Lovčevi zapisi*, Lektira, Kostrena, 2012.

Crnković, Zlatko, *Turgenjev u Hrvata*, u knjizi: *Lovčevi zapisi*, Lektira, Kostrena, 2012.

Čorkalo, Katica, *Književna iskaznica Josipa Kozarca*, u zborniku: *Slavonica 2*, Zagreb – Vinkovci, 2003.

Flaker, Aleksandar, *Ruski klasici XIX stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1965.

Flaker, Aleksandar, *Književne poredbe*, Naprijed, Zagreb, 1968.

Frangeš, Ivo, *Realizam*, u knjizi: *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 4, Zagreb, 1975.

Kozarac, Josip, *Autobiografija*, u knjizi: *Izabrana djela*, ur. Krešimir Nemec, MH, Zagreb, 1997.

Kozarac, Josip, *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.

Marin-Garac, Ivana, *Metodički pristup – I. S. Turgenjev: Lovčevi zapisi*, u knjizi: *Lovčevi zapisi*, Lektira, Kostrena, 2012.

Nemec, Krešimir, *Putovi pored znakova*, Ljevak, Zagreb, 2006.

Sergejevič Turgenjev, Ivan, *Lovčevi zapisi*, Lektira, Kostrena, 2012.

Sergejevič Turgenjev, Ivan, *Očevi i djeca*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.

Solar, Milivoj, *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003.

Škreb, Zdenko, 1983. *Pojmovi i poetika u povijesnom slijedu*, u knjizi: Uvod u književnost. (ur. Zdenko Škreb/Ante Stamać). Grafički zavod Hrvatske. 681. – 713.

Švagelj, Dionizije, *Dramski rad Josipa Kozarca*, Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Dani Hvarskog kazališta, Vol. 6, br. 1, Hvar, 1979., str. 265.–284.

Štampar, Emil, *Biografija ili Predgovor*, Zora, Zagreb, 1950.

Kozarac and Turgenjev

Summary

Josip Kozarac (1858–1906) is considered as one of the most prominent writer of Croatian Realism. His creative work was impacted by famous Russian writer Ivan Sergeevich Turgenev (1818–1883). In his *Autobiography* (*Autobiografija,* 1900.) he has spoken about his relation to Turgenev's work.

The main aim of this paper is to analyze which ideas, flows and strategies in Turgenev's literary work impacted Kozarac's creativity, as well as the way the Slavonic writer accepted them and transposed them in his literary work. The aim will be achieved by comparative reading of *A Hunter's Sketches* (*Lovčevi zapisi*, 1852.) and *Fathers and Sons* (*Očevi i djeca*, 1862) by Ivan Sergeevich Turgenev and also *Slavonian forest* (*Slavonska šuma*, 1888.) and *Dead Capitals* (*Mrtvi kapitali,* 1890.) by Josip Kozarac.

Keywords: *Josip Kozarac, Ivan Sergeevich Turgenev, impact of literary poetics, economic ideas, superfluous man*

Matej Magdika*
Filip Gabrić**

UDK 821.163.42.09 Kozarac, J.-3

Drugi u kratkim proznim djelima Josipa Kozarca

Cilj je ovoga rada istražiti kakve su predodžbe o *Drugima* u kraćim prozama Josipa Kozarca, točnije u pripovijetkama *Tena* i *Oprava* te u crticama *Slavonska šuma* i *Moj djed*.

Kada je riječ o *Drugima*, pozornost je posvećena spolnom *Drugom* (žene) te etničkom *Drugom.* Rezultati pokazuju kako je predodžba o ženama različita: s jedne strane one su vrijedne žene i majke, a s druge strane raskalašene su i sklone tjelesnim užicima. U vezi s pitanjem etničkog *Drugog*, slika o Austrougarima kao o osloboditeljima Slavonije od Turaka i dalje je aktualna, no sve je intenzivniji osjećaj prema kojem se ove osloboditelje promatra i kao svojevrsne kolonizatore, kao uostalom i sve "bogate Europljane" koji dolaze u Slavoniju donoseći "civilizaciju i gospodarski prosperitet", zapravo kako bi se sa što manje troška eksploatirala njezina prirodna bogatstva.

Nakraju, gotovo je nemoguće govoriti o *Drugom* u Slavoniji, a ne spomenuti Rome i njihov specifičan položaj koji se, čini se, ni do danas nije promijenio, posebice promatran s pozicije *Prvog.*

Ključne riječi: identitet, imagologija, *Drugi*, predodžbe, proza, Josip Kozarac

* Matej Magdika, student III. godine Preddiplomskoga jednopredmetnoga studija Hrvatskog jezika i književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Adresa e-pošte: matej.magdika@gmail.com. Rad je napisan pod mentorstvom izv. prof. dr. sc. Marice Liović i izložen je na sedmim Danima Josipa Kozarca u Lipovljanima 16. ožujka 2019.

** Filip Gabrić, student III. godine Preddiplomskoga jednopredmetnoga studija Hrvatskog jezika i književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Adresa e-pošte: filipgabric31@gmail.com.

Uvod

U poglavlju *O Josipu Kozarcu* dat će se kratak dijakronijski pregled života i djela Josipa Kozarca, a nakon toga, u poglavlju *Identitet, imagologija, Drugi* definirat će se navedeni pojmovi i njihova važnost za ovaj rad. Potom slijedi glavni dio ovoga rada gdje će se opisati predodžba o rodnom *Drugom*e i etničkom drugome u Kozarčevoj prozi. U poglavlju *Etničko drugo* govorit će se o narodima srednje i zapadne Europe, u prvom redu Austrougarima, te Romima.

O Josipu Kozarcu

Josip Kozarac (1858. – 1906.), šumar i književnik, prvi je u novije doba progovorio o Slavoniji, opjevao lirskim rečenicama njezine beskrajne ravnice i hrastove prašume, lijepe žene i nehajne muškarce.[1] U takvoj prozi prožetoj lirskim elementima vidljiv je napose utjecaj Turgenjeva, dok je prosvjetiteljska intencija Kozarčeve proze proizašla iz Relkovićeva *Satira*.[2] Nakon tih "sličica, doživljaja i crtica iz Slavonije", glavna tema Kozarčeve proze postaje psihološka analiza odnosa muškarac – žena, s naglaskom na problem raspadanja patrijarhalnog načina života i njegovim posljedicama: nesuglasicama u braku, vjerolomstvom, ljubomorom te ekonomskom propašću.[3]

Identitet, imagologija, *Drugi*

Da bismo u potpunosti razumjeli problematiku ovoga rada, čini se važnim rastumačiti navedene ključne riječi, odnosno pojmove, i njihovu usku povezanost.

U sociologiji*, identitet* označava skup karakteristika koje određuju posebnost pojedinca ili skupine u smislu različitosti ili pripadnosti u odnosu na druge pojedince ili skupine. Individualni identitet odgovor je na pitanje "tko sam ja?", a proizlazi iz činjenica koje tvore pojedinčev životopis, koji je jedinstven i neponovljiv, te iz vlastitih iskaza o pripadnosti različitim skupinama, odnosno državljanstvu, koje čine društveni ili kolektivni identitet, svojstven ili tipičan većemu broju pojedinaca.

1 Ivo Frangeš. *Povijest hrvatske književnosti*, str. 201.

2 Miroslav Šicel. *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga II., Realizam*., Zagreb, Naklada Ljevak, 2005., str. 170.

3 Šicel, 2005., str. 170.

Društveni identitet odgovor je na pitanje "tko smo mi?", a može biti spolni ili rodni, dobni, seksualni, rodbinski, jezični, vjerski, nacionalni itd.[4]

Imagologija je, pak, istraživačka grana komparativne književnosti koja se bavi proučavanjem književnih predodžbi o stranim zemljama i narodima (tzv. heteropredodžbe) te o vlastitoj zemlji i narodu (autopredodžbe). Sam termin preuzet je iz francuske etnopsihologije, a u tom značenju prihvaćen je u mnogim europskim znanostima o književnosti. Imagologija do danas označava ponajprije istraživanje nacionalnih predodžbi u književnosti.[5]

Pojam *Drugoga* (*Drugi*) višeznačan je pojam suvremene književne i kulturalne teorije, a važnost počinje stjecati tijekom 19. stoljeća u slijedu širenja interesa za pitanja jezika, mišljenja, djelovanja i tvorbe subjekta.[6] Prema Stewartu Hallu identiteti izrastaju u odnosu prema *Drugima* i konstruiraju se isključivo kroz razlike.[7]

U ovome radu iznijet će se pogled Slavonca Kozarčeva vremena na *Druge* koji su ga okruživali, kakva je njegova heteropredodžba, ali i autopredodžba.

Spolno *Drugo*

Slavonija Kozarčeva vremena patrijarhalna je društvena zajednica, a takva se Slavonija, primjećuje i Bilić, u našem sjećanju izražava i kroz frazeme kao što su: *Pazi šta radiš! Kako dada kaže!*[8] itd. Takvo uređenje odnosa unutar obitelji, primarne društvene zajednice, odnosno obiteljskih (kućnih ili seoskih) zadruga,[9] prikazano je u Kozarčevu proznom djelu *Moj djed,* gdje je djed, kao najstariji muški član, bio voditelj zadruge i "glava kuće":

4 *Hrvatska enciklopedija* (*online* izdanje), Leksikografski zavod Miroslav Krleža. http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26909, datum posjeta stranici: 5. siječnja 2019.

5 Davor Dukić, *O imagologiji*, u: *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju,* priredili: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, Zagreb, Srednja Europa, 2009., str. 5.

6 *Hrvatska enciklopedija* (*online* izdanje), Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Hiperveza: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16300, datum posjeta stranici: 5. siječnja 2019.

7 Stewart Hall, *Kome treba identitet*, u knjizi: Politika teorije: zbornik rasprava iz kulturalnih studija, priredio Dean Duda, Zagreb, str. 361.

8 Anica Bilić. *Mi i Drugi u literarnom nusprostoru*, Vinkovci, Gradska knjižnica i čitaonica Vinkovci, 2013., str. 7.

9 Bilić, 2013., str. 7.

> *Lijenosti i neradinosti nije djed živ gledati mogao, žene su morale brzati pred njegovim očima, radio se lagan ili težak posao; jao si ga onoj, koja bi se usudila reći, da ju ruke bole ili da se umorila*.[10]

Ako su u Slavoniji Slavonci (muškarci i žene) *Prvi*, svi ostali su *Drugi*, a kada uzmemo u obzir već spomenuti patrijarhat, možemo reći da su tada i žene (Slavonke) *Druge.* Anica Bilić, pišući o samoprezentaciji Slavonije (*Samoprezentacija ili mi o sebi samima*), a to Aachenska škola naziva autopredodžbom,[11] govori o dvije Slavonije: jednoj discipliniranoj, trijeznoj i radinoj, a drugoj raspojasanoj, pijanoj i lijenoj.[12]

Žene, ujedno i *Prve* i *Druge*, različito su prikazane i u Kozarčevoj prozi. Žene su radile razne poslove pa tako, primjerice, u *Slavonskoj šumi* žene sudjeluju u sijanju žira, odnosno pošumljavanju, a u crtici *Moj djed* žene šiju košulje i gaće, rade poslove u vrtu, a pri odabiru odjeće znale bi reći: *Ovo ne smijem uzeti, ovo ne bi bilo djedu po ćudi*.[13] U istoj crtici nalazimo i danas uobičajen (hetero)stereotip o ženama kao svadljivim bićima kada je riječ o međuodnosima:

> *Sa ženama bilo mu je već malo teže na kraj izaći, jer sačuvaj bog, da bi ikad jedna drugoj ma u čemgod popustila. Zanovijeta i prigovara jedna drugoj, sve dok djed ne sazna za prepirku, no čim djed spazi, da se jedna pred drugom mrgodi, onda ne će prestati prigovarati i peckati, tobože sve u šali, dok se najkasnije i jedna i druga u sav glas nasmiju i naposlijetku izmire*.[14]

Bilić navodi kako Josip Lovretić u monografiji *Otok* te Kajo Adžić u *Prijatelju puka* svjedoče o teškom i nezavidnom položaju žene, a njima se pridružuju još neki književnici koji u književnost uvode lik uzorne žene, majke, patnice kako bi "moralno rehabilitirali Slavoniju" jer je književna Slavonija nametnula izvanestetičkoj stvarnosti stereotip raspojasane Slavonije.[15] U Teninim roditeljima ogledaju se te dvije Slavonije, pri čemu nam je za ovaj rad važniji lik majke, žene:

> *Jerko Pavletić bio je lijenčina, nemarišav čovjek, koji je sebe i sve okolo sebe prepuštao milosti božjoj, a k tomu još onaj kukavni dobričina koji će društvu za volju i kapu svoju zapiti. U hrvatskoj Slavoniji nijesu rijetki takvi ljudi. Kao što je polako išao, tako je polako i mislio, i radio, i jeo, kao da ne radi on sam toga nego kao da ga netko potiskuje. Da mu nije bilo žene, po njemu bi kuća ostala i bez ruha i bez kruha; žena mu je bila od onih rijetkih žena koja je i kruh mijesila i konje napajala i za kućnu krajcaru*

10 Josip Kozarac. *Slavonska šuma; Moj djed; Oprava; Tena*, Zagreb, Školska knjiga, 2005. str. 35.

11 Dukić, 2009. str. 8.

12 Bilić, 2009. str. 171.

13 Kozarac, 2005. str. 37.

14 Kozarac, 2005. str. 35.

15 Bilić, 2013. str. 169.

se brinula. A kada bi joj dozlogrdilo, spopala bi čovjeka za ramena pa ga prodrmala kao da joj je dijeta a ne muž: 'Ma zar te nije pred bogom i pred ljudima stid da ja ovakova crknita radim i za tebe i za sebe, a ti se potežeš kao mačak pod slaninom? Diži se, nevolja te odnijela!'[16]

Takvoj vrijednoj, marljivoj ženi, koja gotovo da je preslika žene iz *Pjesme o vrsnoj ženi* iz Mudrih izreka Staroga zavjeta (Izr 31, 10), ženi koja obavlja sijaset lakih i teških poslova, koja zbog svojega lošeg položaja mora *brzati pred djedovim očima* (*Moj djed*), suprotstavlja se lik Šokice, bećaruše, izrazito obilježen tjelesnošću, čiji je glavni predstavnik Kozarčeva Tena iz istoimene pripovijetke. Tena je, prije nego što se predala hedonizmu, bila zaljubljena u češkog vojnika Jaroslava, a očito da su strani vojnici bili obljubljeni među Slavonkama pa se tako kaže da *su mnoge žene i djevojke u selu imale svoga vojnika ljubavnika*,[17] pri čemu ova tvrdnja može imati negativne konotacije jedino ako se pod riječju *žena* misli na *supružnicu*. Tena se, pak, nakon nesretne, ali iskrene ljubavi prema Čehu Jaroslavu, nađe u moralnoj dilemi, a naposljetku odlučuje se prikloniti manje zahtjevnome životu – postati bećarušom te je njezin lik moguće tumačiti i iz vizure slavonske *femme fatale*:

Budite svi bogati kao Leon, pa ću onda biti i vaša! – Takovo nešto odzvanjalo je u dubini njene duše, kad god je opazila, da ju muško oko požudno promatra. Kao što negda nije htjela da čuje za ikoga osim vodnika, tako ju sada sve izvjesnije obladavalo čuvstvo da ona ne pripada samo jednomu jedinomu čovjeku, i ta misao bivala joj svaki dan pitomija. Jednomu samo čovjeku pripadati, gdje joj se toliki nude, činilo joj se nepravedno. Iz njene duše sve je većma ponestajalo onoga svetoga plamena, koji je čuvao sliku jednoga jedinoga čovjeka, ne puštajući ni u blizinu ikoje drugo biće. U njenom srcu, u njenom pojimanju svijeta i životu nastala nova tvorba, njena čuvstva počela se u novom obliku kristalizirati, a taj oblik činio se njojzi sada puno prirodniji od onoga, kada je jedinoga vodnika ljubila.[18]

Čak i nakon odlaska Leona Jungmana Tena ostaje sklona svojim dekadentnim navikama. Štoviše, od samog tjelesnog, seksualnog užitka, Teni postaje važnija materijalna korist:

'Zbilja!' pomisli u sebi, 'a Đorđe, koji poludi za mnom, Đorđe, koji svake nedjelje dobije lijepu krajcaru, za guslanje?... – Ciganin je doduše, ali što zato, kada je lijep. I sam Leon zaviđao mu je ljepotu. Ciganin je, ali ima novaca... A ti će novci odsada biti moji, a Maruška, mala ciganka, neka puca od jada! Jest, tako će to biti – Joza i Đorđe! Joza će me hraniti, a Đorđe će mi novaca davati!'[19]

16 Kozarac, 2005. str. 86.

17 Kozarac, 2005. str. 91.

18 Kozarac, 2005. str. 99.

19 Kozarac, 2005. str. 109.

Pripovijetka *Oprava* također tematizira bračnu nevjeru, no Jelena, žena kotorskog suca Vučetića, nije pandan Teni. U *Opravi* pozornost je usmjerena prema psihološkim razmatranjima suca Vučetića, a njegova supruga ne živi raskalašenim životom kao Tena. Da je žena, kao *Druga* u Slavoniji (pa onda i u Kozarčevoj prozi), viđena kao raspojasana bećaruša, nije dovoljno iščitavati iz pojedinačnih likova kao što su Tena ili Jelena, stoga je važan detalj u Kozarčevoj pripovijetki eksplicitan navod pripovjedača o čestim ljubavnicama u brakovima:

> *Jozina žena Ivka nije se mnogo protivila odnošaju svoga muža sa Tenom; taj odnošaj nije joj doduše bio po ćudi, ali to nije ništa novoga u selu bilo, jer je malone svaka žena imala svoju inoču.*[20]

Ovaj odlomak nije nam važan zbog Ivkine pasivnosti, nego zbog činjenice da nije neobično da žena u braku ima svoju *inoču* (inoča – ljubavnica oženjenoga muškarca), kao i to da za takvu ženu postoji zaseban leksem.

Anica Bilić u svojoj knjizi piše i o književnom aktualiziranju *bijele kuge* (manjka naroda) u Slavoniji, odnosno da "pisci iz Slavonije dijagnosticiraju ženske falinge koje su uzročnikom rijetkoj djeci i manjku naroda nižući optužbe i ukore na račun Slavonki, svjedočeći zapravo iz muške ruke o težini i kompleksnosti ženskoga pitanja".[21] Utjelovljenje takve Slavonke u književnosti ponovno je Tena, koja u razgovoru s Ivkom iznosi svoje stavove po pitanju poroda:

> *Znaš, jedno ili dvoje, ne bih baš marila, samo da nije toga poroda! Pa kada ga već rodiš, da bar brže raste; nego pati se pet-šest godina s jednim, pa onda s drugim, pa s trećim, a uto eto ti i starosti za leđima, pa u što ti onda život?...*[22]

Posebno zabrinjavajuće izgleda pogled na ženu iz perspektive kotorskog suca Vučetića, iz navedene pripovijetke, tj. *psihološke studije*, kako ju Kozarac naslovljava, *Oprava*.

> *Da ju je otkrio u prvom početku, da je zatekao ženu u času nevjere – da, onda bi to lako bilo! Da bi učinio, što i drugi čine, on bi ubio bilo nju bilo njega... Njega? Zašto njega? Čemu da je on kriv? Ljudski zakoni ne poznaju njegove krivnje, pa ne imaju za nju niti kazne... Ali nju, nju! Oh! Kako bi to slatko bilo, gledati je skrušenu, zgaženu; da, on bi ju zgazio, rukama i nogama bi ju gušio... I njegove noge počele grčevito drhtati, njegovo lice pozelenjelo, njegov pogled potamnio... I ne samo to, nego bi mu sav svijet rekao, da je pravo uradio; kud god bi se okrenuo, svuda bi ugledao zadovoljštinu za taj svoj čin.*[23]

20 Kozarac, 2005. str. 113.

21 Bilić, 2013. str. 31.

22 Kozarac, 2005. str. 114.

23 Kozarac, 2005. str. 63.

Za ženu koja je prevarila muža kao da prestaju važiti isti kriteriji kao za muškarca, koji u kuću nerijetko dovede *inoču*. Takva žena više nema potporu zajednice, čak štoviše: nasilje (ili ubojstvo) provedeno nad njom bilo bi društveno opravdano.

Etničko *Drugo*

Anica Bilić u poglavlju *Mi i* Drugi *u literarnoj Slavoniji* piše kako je starosjedilačko hrvatsko stanovništvo katoličke vjeroispovijesti (Šokci) bilo nositeljem seoske tradicijske kulture.[24] Oni su, dakle, *Prvi*. Međutim, kako pojašnjava Bilić, "arkadijski lijepa Slavonija" bila je privlačna te u nju neprestano doseljavaju drugi narodi kao u obećanu zemlju: uz Srbe, Mađare, Slovake, Čehe, Rusine, Ukrajince, u Slavoniji *Drugi* su još Turci, Nijemci (Švabe), Raci, Cincari i Romi (Cigani).[25] U radu ćemo pozornost posvetiti istraživanju načina na koje Kozarac oblikuje etničke *Druge*, posebice narode srednje i zapadne Europe te Rome.

Narodi srednje i zapadne Europe

Pišući o predodžbi Nijemaca u Slavoniji, Anica Bilić navodi kako je isticanje naprednosti i marljivosti Nijemaca (Švaba) u Slavoniji kao heterostereotip u odnosu na domaće, slavonsko i srijemsko stanovništvo praksa prosvjetiteljski nastrojenih pisaca, čiji je predstavnik Matija Antun Relković.[26] Nakon dolaska austrougarskih četa u selo, Tena se zaljubljuje u češkog vojnika Jaroslava. Iako on nije Nijemac,[27] možemo reći da se u njemu ogleda isti onaj heterostereotip o radišnim Nijemcima o kojem piše Anica Bilić. Posebice se to vidi u njegovim planovima za budući život s Tenom:

> *On je bio Čeh (cijela pukovnija bila je češka) i još neoženjen, te joj za stalno obećao, da će ju oženiti, čim se vojna dovrši; on će prodati sve svoje, što ima, pa doseliti se k njoj. On joj je pričao, kako se kod njih gospodari, kako se radi i štedi; kada bi on imao petnaest rali zemlje kao njezin otac, on bi za dvije-tri godine bio prvi gazda u selu. Nije se dosta mogao načuditi zapustjelim plodnim livadama, zanemarenom voćnjaku,*

24 Bilić, 2013. str. 157.

25 Bilić, 2013. str. 173.

26 Bilić, 2013. str. 216.

27 Budući da je Češka bila dio Habsburške Monarhije, ne čini se pogrešnim ovu heteropredodžbu "primijeniti" i na lik češkoga vojnika Jaroslava.

razrušenoj staji. On je plivao u dragosti, kako će on sve to urediti, da će biti u redu kao u košnici...[28]

Takva heteropredodžba prikazana je i pred sam završetak pripovijetke gdje je ona ujedno i autopredodžba, odnosno kritika Slavoncu:

Kao što je Jerkova kuća propala, tako ih je propalo i mnogo drugih. Već godinu dana nuđao je porezni ured nekoliko stotina jutara i koji dvadesetak kuća na prodaju, a to sve radi nagomilanoga poreznoga duga. Akoprem je cijena bila niska, ipak osta mnogo zemljišta neprodano; među neprodanima osta i Jerkova kuća; tu kuću i zemljište od osam rali nudio je porezni ured za 200 forinta, ali se ne nađe kupac. U taj čas nagrnuše Česi i pokupovaše sve do zadnjega rala zemlje. Jednoga dana dođe u porezni ured desetak doseljenih Čeha i upitaše se za zemljište i kuće, koje su bile na prodaju. Vođa tih doseljenika bio mlad čovjek sa vojničkom kapom a bez desne ruke; govorio je hrvatski i bio tumačem ostalima. Porezni činovnik uze im nabrajati kućne brojeve i cijenu uz koju se prodaju. Među inima spomenu i kuću Jerka Pavletića.[29]

Uz to što su vrijedni i marljivi, Habsburgovci su promatrani kao oslobodi telji od Turaka, *najopjevanijih neprijatelja*.[30] Zbog izrazitog straha i animoziteta prema Turcima, Kozarčev seljak cijeni austrougarskog vojnika:

Kada je ranom zorom bojna trublja zatrubila, nisu samo vojnici skočili na noge i pripravili se na polazak, nego sve što je u selu živoga bilo. Uz vojničku prtljagu vozio je Posavac sve što je najboljega u svojoj kući imao, da zadnji puta pogosti vojnika polazećega u boj. Za pukovnijom vojnika pako išla je pukovnija žena, sve obučene kao da prate brata na groblje...[31]

Kako pojašnjava Bilić, "Osmanlijsko drugo promatra se kao agresor te se njegova dominantna hegemonijska sila osjeća kao teret i nevolja, a austrijski Drugi pak uspostavio je svoju hegemoniju i supremaciju na temelju ranijega sporazumnoga ujedinjenja te mu se oslobođeni slavonski prostori samo pripajaju i pridružuju kao susjednoj zemlji te se stoga percipiraju drugačije, čak poželjno".[32] Međutim, slika *Bečana, Bavaraca, Engleza i Francuza*[33] mijenja se s dolaskom bogatih trgovaca u Slavoniju, kojima je cilj okoristiti se njezinim prirodnim dobrima. U *Slavonskoj šumi* pripovjedač šum-

28 Kozarac, 2005. str. 90.

29 Kozarac, 2005. str. 125.

30 Bilić, 2013. str. 174.

31 Kozarac, 2005. str. 92.

32 Bilić, 2013. str. 214.

33 Kozarac, 2005. str. 93.

ske trgovce *iz svih krajeva Europe* naziva *bogatunima*,[34] a leksem *bogatun* pejorativnog je karaktera. Utjelovljenje takvih bogatih trgovaca jest Francuz Leon Jungman.

> *On je nju volio toliko, koliko i zemlju, u kojoj je sada živio: on nije došao u Slavoniju, da ostane navijek u njoj, da bude članom te zemlje, da s njom diše i uzdiše, ne, on je došao, da se okoristi onim što je u njoj lijepoga, i vrijednoga, on je došao da se obogati u toj zemlji, a kada se obogati, onda da rekne: zbogom ostaj, lijepa zemljo, ja te više ne trebam, ja idem u svoj kraj, u svoj rod, da potrošim ono, što sam u tebi ubrao!... To isto je njemu i Tena bila...*[35]

Leonov odnos prema Slavoniji, koji je parabolično prikazan u odnosu prema Teni, stvara sliku o bogatim Europljanima kao pohlepnim, bešćutnim kleptomanima, koji Slavoncu žele uzeti ono što je njegovo. Takva heteropredodžba ponovno je i autopredodžba.

Romi (Cigani)

Ako su Švabe "bolji i napredniji *Drugi*",[36] onda su Romi za Slavonca primitivniji *Drugi*. Kako zaključuje Bilić, Romi su se u literarnoj Slavoniji "nasvirali i liječili šokačke duševne boli uz svoje *egede* i karte".[37] Lik Ciganina Đorđa pojavljuje se u pripovijetki *Tena* i odgovara spomenutom opisu: on svira violinu, a njegovoj zajednici nije strano vračanje. Uz to, skloni su spletkarenju i osveti. Slika o Romima krajnje je negativna: opisani su kao lijen, nomadski narod koji, baš kao i bogati Europljani, svojim parazitskim načinom života štete Slavoniji. Ni ovdje uz heteropredodžbeune izostaje kritika Slavoncu.

> *U bogata posavska sela naselili se Cigani već odavna: jedni su kovači, drugi koritari, a rijetko da se je koji i pluga latio. Ta svoj zanat tjeraju oni samo naoko, uistinu su pako pravi nesretnici. Da je to tako, slijedi već iz toga, da se naseljuju samo u najbogatije predjele, a gdje je sirotinja, tu ih nema. Inače su pasmina obdarena prirodnom filozofijom kao rijetko još koji narod: nitko od njih nikakve koristi nema, a oni ipak žive; nitko ih nije vidio, da se ubiše teškim poslom, a oni se ipak lakše proturaju kroz život, nego mnogi gazda, koji ima trideset rali zemlje. U neku ruku slični su oni ljudima a la Leon Jungmann: i jedne i druge uzdržaje tuđa zemlja, za koju oni ne mare, za koju oni ne rade, već su samo dotle u njoj dok im račun podnaša. Slavonija je slična prezreloj voćki, koja je pala sa stabla, pa ju sada grizu i ose i pčele i muhe, sve samo zato jer je*

34 Kozarac, 2005. str. 18.

35 Kozarac, 2005. str. 101.

36 Bilić, 2013. str. 224.

37 Bilić, 2013. str. 262.

> *Slavonac lijen bio da uzbere svoju voćku. Pa zar da ga tko zato požali, da tuđinac u toj zemlji od suviška živi i opstoji, a on nije kadar sa onim što su mu djedovi namrli?*[38]

Međutim, slika o Romima ide dalje, gotovo je rasistička: za njih pripovjedač kaže da su *pasmina*, a taj leksem veže se većinom uz zoologiju i životinjske vrste (za čovjeka se koristi leksem *rasa*). Da se na Rome gleda kao na nižu rasu, pokazuje opis romske ljubavi prema djetetu gdje se Rome uspoređuje sa zvijerima:

> *Ciganinu zasjao svijet drugim svjetlom, kada je prvi puta čuo, da će imati dijete, koje će se zvati kao i on, jer Ciganin voli svoje čedo više nego išto na svijetu. Ta je ljubav za djecu tim veća, na što nižem stupnju kulture čovjek stoji; slična je donekle ljubavi zvjeradi za svoje mlade. Ta ljubav dolazi odatle, što s njome nije pomiješana briga: otkuda će se smoći trošak za odgoj djeteta, što će biti od njega, hoće li biti valjano ili ne, hoće li biti zdravo, ili će umrijeti u najljepšoj dobi? Tih pitanja ne ima kod zvjeradi, ne ima ni kod Cigana: njihova ljubav ne pomućuje neizvjesnost sutrašnjega dana.*[39]

Kako zaključuje i Bilić, "Josip Kozarac promatra Rome kao i druge strance, što koriste dobra i pogodnosti Slavonije, ali za razliku od drugih, Romi su na margini, najsiromašniji dio, zadovoljni s najmanjim, nije im na pameti profit, nego koriste blagodati zemlje tek za preživljavanje".[40]

Zaključak

Žene kao *spolno Drugo* u patrijarhalnoj Slavoniji Kozarčeve proze prikazane su dvojako, kao uostalom i sama Slavonija: s jedne strane imamo vrijedne, marljive, poštene žene i majke, a s druge strane bećaruše, raspojasane Šokice, sklone hedonizmu, kicošenju i lijenosti. Lik Tene Pavletić prikazan je kao jedan od izravnih sukrivaca zbog manjka naroda (*bijele kuge*), a položaj žene nije zavidan, budući da su morale obavljati i teže fizičke poslove te nisu imale istu podršku zajednice po pitanju bračne nevjere. Neki su se stereotipi zadržali i do danas, prije svega onaj kako žene znaju biti zajedljive i ljubomorne između sebe, a često se u zajednici "jače" osuđuje preljub žene negoli muškarca.

Predodžba o etničkom *Drugom* Kozarčevih pripovijedaka varira: iako se narode Austrougarske Monarhije smatra radišnima i zahvalan im je Slavonac na obrani od Turaka, ipak im se zamjera iskorištavanje prirodnih dobara Slavonije. Takav negativan tretman dobili su i Romi, koje se drži nižom rasom, lijenom, ali koja se ipak nekako provlači kroz život. Kao i kod spolnog *Drugog*, i po pitanju etničkog *Drugog* neki su se

38 Kozarac, 2005. str. 115.

39 Kozarac, 2005. str. 118.

40 Bilić, 2013. str. 247.

stereotipi zadržali pa često za kvalitetan automobil ljudi znaju reći "Švabo je to!", dok se uz Rome i dalje veže predodžba o "ciganskim sviračima", gledanju u dlan i narodu koji živi na margini, najčešće baveći se ilegalnim poslovima.

Literatura i izvori

Bilić, Anica, *Mi i Drugi u literarnom nusprostoru*, Vinkovci, Gradska knjižnica i čitaonica Vinkovci, 2013.

Dukić, Davor, *O imagologiji, u: Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Priredili: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, Zagreb, Srednja Europa, 2009.

Hall, Stewart, Kome treba identitet, u knjizi: Politika teorije: zbornik rasprava iz kulturalnih studija, priredio Dean Duda, Zagreb, str. 357.–374.

Hrvatska enciklopedija (*online* izdanje), Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Frangeš, Ivo, *Povijest hrvatske književnosti*, Matica hrvatska *et al.*, Zagreb, 1987.

Kozarac, Josip, *Slavonska šuma; Moj djed; Oprava; Tena*, Zagreb, Školska knjiga, 2005.

Pjesma o vrsnoj ženi, Biblija, https://www.biblija.net/biblija.cgi?Bible=Bible&m=Izr+31%2C10-13.+19-20.+30-31%3BPs+128%2C1-2.+3.+4-5%3B1+Sol+5%2C1-6%3BMt+25%2C14-30&compact=1&id40=1&pos=0&set=1&l=en. Datum posjeta stranici 14. veljače 2019.

Šicel, Miroslav, *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga II., Realizam*., Zagreb, Naklada Ljevak, 2005.

Others in Short Prose Works by Josip Kozarac

Summary

The aim of this paper is to investigate what the conceptions of the *Others* are in the short prose works by Josip Kozarac, more precisely in the short stories *Tena* and *Okrav*, and in the *Slavonian Forest* and *My Grandfather*.

When it comes to *Others*, attention is paid to the sexsual *Other* (women) and the ethnic *Other*. The results show that the conceptions of women are different: on the one hand, they are valuable women and mothers, and on the other hand, uninhibited and prone to physical pleasures. With regard to the issue of ethnical *Others*, the image of the Austro-Hungarians as liberators of Slavonia from the Turks is still actual, but there is a feeling of increasing intensity towards which these liberators are viewed as sort of colonizers, as well as all the "rich Europeans" who came to Slavonia bringing "civilization and economic prosperity", who in fact, come in order to exploit its natural resources with as little cost as possible.

Finally, it is almost impossible to talk about the *Others* in Slavonia, and not to mention the Romani people and their specific position, which seems to have not changed to this day, especially from the position of the *First*.

Keywords: *identity, imagology, Others, images, prose, Josip Kozarac*

KAZALO IMENA

A

Adžić, Kajo 180
Andriaši, Vitale 110
Andrić, Ivo 72
Anić, Vladimir 115, 124, 129
Aristotel 56, 103

B

Babukić, Vjekoslav 87
Badalić, Josip 168, 169, 173, 176
Badurina, Anđelko 129
Bekić-Vejzović, Majda 61
Belošević, Ana 112, 129
Berbić Kolar, Emina 18, 28, 48
Bilić, Anica 2, 4, 5, 28, 31, 32, 33, 34, 48, 69, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187
Blažević, Zrinka 179, 187
Bogišić, Rafo 109, 110, 129
Bogner, Ivo 16, 23, 28, 94, 96
Bogner, Josip 94, 97, 100, 102, 103, 104
Bogner Šaban, Antonija 104
Brešić, Vinko 60, 61
Brković, Ivana 179, 187
Brlić Mažuranić, Ivana 25
Broz, Ivan 88, 91
Buffon 56

C

Cambi, Nenad 61
Cankar, Ivan 72
Cifrić, Ivan 75, 76, 85
Cimer, Sanja 16, 28
Crnković, Zlatko 170, 171, 176
Crvenka, Mario 61
Cuvier, Georges 56

Č

Čaldarović, Ognjen 85
Čorkalo, Katica 32, 48, 93, 104, 173, 176

Ć

Ćurak, Silvija 2, 5, 87

D

Damjanović, Stjepan 16, 28
Djetka, Dina 2, 6, 8
Doležal, Anka 12
Došen, Vid 107
Dragutinac, Mitar 129
Duda, Dean 179, 187
Dukić, Davor 179, 180, 187
Dumas, Alexandre 96, 104

Đ

Đorđić, Ignjat (v. Đurđević, Ignjat) 110, 130
Đurđević, Ignjat 110
Đuričić, Mladen St. 12, 72

F

Fancev, Franjo 111
Farkaš, Loretana 2, 8
Fijan, Andrija 96
Filmer, Robert 81
Flaker, Aleksandar 48, 170, 173, 174, 176
Flinčec, Vanja 112, 129
Forko, Josip 111
Frangeš, Ivo 109, 129, 173, 176, 178, 187
Franičević, Marin 109, 129
Franklin, Benjamin 76
Freudenreich 96, 103

G

Gabrić, Filip 5, 177
Gauges da, Olympe 81
Georgijević, Krešimir 70, 86, 109, 110, 130
Geto, Ana 2, 8, 30, 50, 106
Gjalski, Ksaver Šandor 88
Glišić, Milovan Dj. 72
Grabovac, Filip 107

H

Hall, Stewart 179, 187
Ham, Sanda 16, 17, 28, 41, 48, 88, 89, 92
Hedervary, Khuen 17

I

Ibler, Janko 104
Ivančević, Radovan 129
Ivanošić, Antun 108, 109, 130
Ivanušić, Danira 112, 129
Ivšić, Stjepan 27, 28

J

Jagić, Dragutin 169
Jakošić, Josip 111
Jelčić, Dubravko 4, 48, 104, 109, 110, 130
Ježić, Slavko 109, 110, 130

K

Kačić Miočić, Andrija 107
Kanižlić, Antun 5, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 165
Karabalić, Vladimir 16, 28
Karadžić Stefanović, Vuk 72, 88
Katančić, Matija Petar 107, 108, 109, 130
Kišjuhas, Aleksej 79, 86
Klaić, Vjekoslav 169
Klepac, Dušan 32, 48
Kočić, Petar 72
Kolarić, J. 111
Kolenić, Ljiljana 2, 4, 5, 7, 12, 15, 18, 20, 28, 31, 92
Kombol, Mihovil 109, 110, 130
Kotzebue von, A. 93
Kovačić, Ante 17, 18
Kozarac, Ivo 10
Kozarac, Josip 5, 9, 10, 11, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 55, 60, 61, 62, 68, 69, 70, 72, 73, 86, 87, 89, 92, 93, 95, 96, 97, 101, 102, 103, 104, 105, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187
Krajči, Josip 4, 5, 7, 9, 12
Kravar, Zoran 135, 136, 165
Kumičić, Eugen 88
Kveder, Zofka 71

L

Lazarević K., Laza 72
Leskovac, M. 70, 86
Lešić, Antun 5, 133, 172, 173
Linné von, Carl 56
Liović, Marica 2, 3, 5, 34, 48, 93, 101, 104, 167, 177
Lovretić, Josip 180

LJ

Ljubiša Mitrov, Stjepan 72

M

Mađer, Miroslav 93
Magarašević, B. 70, 86
Magdika, Matej 5, 177
Mandrović, Adam 96
Maraković, Ljubomir 72, 86
Marin-Garac, Ivana 174, 176
Marinković, Dušan 79, 86
Marjanić, Suzana 52, 61
Matić, Tomo 107, 108, 109, 111, 130
Matoš, Antun Gustav 25
May, Robert 55
Mažuranić, Antun 87
McWilliams 81
Mesić, Ana 61
Mesinger, Bogdan 104
Moguš, Milan 48, 92
Molière 93, 100, 102, 103

N

Nemec, Krešimir 15, 28, 29, 35, 48, 55, 61, 86, 101, 104, 169, 170, 172, 173, 176
Nestroy, J. N. 93
Novak Prosperov, Slobodan 104, 109, 130
Nušić, Branislav 72

P

Pateman, Carol 81, 86
Pavličević Franjić, Dunja 21, 29
Paxi, Ivan 108, 112
Peić, Matko 49, 108, 128, 130
Pejičić, Monika 5, 101, 104, 167
Petrović, Bernardina 23, 24, 29
Petrović S., Petar 72
Plavšić, Dušan 37
Plejić Poje, Lahorka 179, 187
Prohaska, Dragutin 110, 130

Prpić, Branimir 89

R

Relković, Matija Antun 107, 178, 183
Reljković, Matija Antun (V. Relković, Matija Antun) 20, 38, 49
Rousseau, J. J. 173
Rumpler, A. 134

S

Sajević 96
Sertić, N. 111
Skokić, Darija 8
Smith, Adam 171
Solar, Milivoj 168, 176
Stamać, Ante 176
Stanković, Borislav 72
sveti Alojzije 136
sveti Augustin 139
sveti Franjo Ksaverski 111, 112, 114, 129, 135, 136
sveti Ignacije Lojolski 136, 155

Š

Šenoa, August 52, 94, 104, 169
Šicel, Miroslav 178, 187
Škreb, Zdenko 168, 176
Štampar, Emil 16, 29, 51, 52, 61, 62, 68, 73, 86, 102, 103, 104, 171, 176
Šundalić, Zlata 2, 4, 5, 51, 107, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 130, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 165
Švagelj, Dionizije 93, 96, 103, 104, 105, 170, 176
Švelec, Franjo 109, 129

T

Tadijanović, Dragutin 73, 86
Tatarin, Milovan 110, 130
Tkalčević Verber, Adolfo 19, 87, 88
Trako, Tijana 75, 76, 85
Turgenjev, Ivan Sergejevič 5, 48, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176

V

Vilček, Danijel 5, 107
Visković, Nikola 51, 56, 57, 59, 61
Vodnik, Branko 109, 110, 130
Vončina, Josip 92

Z

Zaradija Kiš, Antonija 61

Ž

Žmegač, Viktor 72, 86